

არნოლდ ჩიქობავას ენათმეცნიერების
ინსტიტუტი

არნოლდ ჩიქობავას საკითხავები

XX

2009 წლის 14-17 აპრილი

მასალები

თბილისი
2009

მუშაობის გეგმა

14 აპრილი, 11 საათი

ლ. ე. ზ. უ. გ. ბ. ა. ი. ა., შესავალი სიტყვა

1. ვ. შ. ე. ნ. გ. ე. ლ. ი. ა., ფრაგმენტები მოგონებიდან აკადემიკოს არნოლდ ჩიქობავაზე. XXIX-XXXVI
2. ი. ა. ს. ა. თ. ი. ა. ნ. ი., ბატონი არნოლდ ჩიქობავა, მეცნიერი, მოღვაწე, მოძღვარი — მისი მოწაფისათვის
3. თ. უ. თ. უ. რ. გ. ა. ი. ძ. ე., -ან სუფიქსისათვის მედიუმთა ფორმებში
4. გ. გ. ო. გ. ო. ლ. ა. შ. ვ. ი. ლ. ი., ზმნისწინი და დრო-კილოთა სისტემა (რამდენიმე ფაქტი და რამდენიმე კითხვა)
5. ა. ა. რ. ა. ბ. უ. ლ. ი., ლ. ბ. ი. ნ. ი. ა. შ. ვ. ი. ლ. ი., ლ. ს. ო. ხ. ა. ძ. ე., სალექსიკონო სტატიის რედაქტირების რამდენიმე ასპექტისათვის (ერთი ზმნური ბუდის მაგალითზე)
6. მ. ქ. უ. რ. დ. ი. ა. ნ. ი., უძველესი ირანული სოციოლინგვისტური მოდელი და მისი მნიშვნელობა მეზობელი ქვეყნების ენობრივი პოლიტიკის ფორმირებაზე (საქართველოს მაგალითზე)
7. მ. ჩ. უ. ხ. უ. ა., პროტოკავკასიური ფუძე-ენის ლექსიკური შედგენილობისათვის (დრო, ცა, მნათობები, ბუნების მოვლენები)
8. ლ. ს. ა. ნ. ი. კ. ი. ძ. ე., წ(ა), წა, ზ სეგმენტები ბაცბური (წოვა-თუშური) ენის რიცხვით სახელებში
9. ნ. მ. ა. ჭ. ა. ვ. ა. რ. ი. ა. ნ. ი., მწერთა აფხაზური სახელწოდებების სემანტიკურ-სტრუქტურული ანალიზი
10. ლ. ა. ზ. მ. ა. ი. ფ. ა. რ. ა. შ. ვ. ი. ლ. ი., ზოგ ნაცვალსახელურ ფორმათა შესახებ კახეთში მოსახლე ხუნძების მეტყველებაში (ყვარლის რ-ნის სოფ. თივის მეტყველების მიხედვით)
11. დ. ა. ხ. ვ. ლ. ე. დ. ი. ა. ნ. ი., სათაურებისა და სახელწოდებების მართლწერის შესახებ

15 აპრილი, 11 საათი

1. მ. ლლონტი, წუთის სემანტიკური ფუნქციისათვის ქართულში
2. პ. ცხადაია, სამი კოლხური მიკროპიდრონიმის სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი (მიონჩურაფუ, დუდიშ ოწყვიტაფუ, საორგო) 1. მიონჩურაფუ.
3. ნ. არდოტელი, საბრუნებელი სახელის ფუძის წარმოებისათვის ხუნძურ ენაში
4. ტ. გურგენიძე, ზოგი რამ ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორიის შესახებ
5. ე. გიუნაშვილი, საშუალო სპარსული გეოგრაფიული ტერმინოლოგიის კვლევის საკითხებისათვის ქართულ წყაროებში
6. თ. ბურჭულაძე, მსაზღვრელ-საზღვრულის ადგილისათვის საშუალო ქართულში
7. კ. მითაგვარია, სახელური სიტყვაწარმოება ადიღურში. I რედუბლიკაცია
8. ნ. ჯორძენაძე, „ჟურნალისტის ორთოგრაფიულ-სტილისტიკური ლექსიკონი“
9. ნ. ხარჩილავა, ქალის ქონების აღმნიშვნელი ერთი ტერმინის შესახებ სამურზაყანოში
10. ნ. მამისეიშვილი, სიზმარი და ოცნება ფუძეთა კავშირისათვის ქართულში
11. დ. ანდომიანი, თანხმოდანთა ვოკალიზაციის შესახებ ქართულ მუსიკალურ ენაში

16 აპრილი, 11 საათი

1. ი. ჩანტლაძე, ფ. ვანილიშვილი, ლაზურ ტიპონიმთა სისტემა „დიდი ნენაფონას“ მიხედვით
2. ც. ბარამიძე, კილოს ფორმობრივი და ფუნქციური დატვირთვა და ჰიპოტაქსის ჩამოყალიბების გზები თაბასარანულ ენაში
3. ე. გაზდელიანი, მრავლობითი რიცხვის **-უ, -იწღუ** სუფიქსების შესახებ სვანურში
4. ნ. ჭოხონელიძე, მიმართვის ფორმები რ. ინანიშვილის ენაში
5. რ. ჭკადავა, **ა-** პრეფიქსის ადგილისა და ფუნქციისათვის სვანური ენის ზმნურ ფორმებში
6. რ. შეროზია, „ვეფხისტყაოსნის ლექსიკიდან“ II
7. მ. ჩაჩანიძე, დენოტაცია-კონოტაციის დიალექტიკა და თანამედროვე ლექსიკოგრაფიის ტენდენციები
8. ც. ჯანჭღავა, პირველი პირის სუბიექტის ორმაგი აღნიშვნა მეგრულში
9. ქ. მარგინი-სუბარი, სვანურის სპეციფიკური თურმეობითების აფიქსაციისათვის
10. ნ. ოთინაშვილი, სოფელ წირქოლის ონომასტიკა
11. მ. ბარისაშვილი, ნასესხები ლექსიკა უდიურ ენასა და ინგილოურ დიალექტში

17 აპრილი, 11 საათი

1. ნ. ქუთელია, დიქციონერი ფონოტაქტიკა და სისტემის ელემენტთა ტრანსფორმაცია
2. ც. ახვლედიანი, კონსონანტურ ჯგუფთა შესწავლის პრინციპები /რომანულ ენათა მასალაზე/
3. თ. ვაშაკიძე, მარტივი წინადადების სინტაქსური მექანიზმისათვის თანამედროვე ქართულში
4. შ. გაბისკირია, „ვეფხისტყაოსნის“ ორი ანთროპონიმის წარმომავლობისათვის (როსანი, დულარდუხტი)
5. შ. ფუტყარაძე, ზედსართავ სახელებთან დაკავშირებული თავისებურებანი იმერხელში
6. მ. რობაქიძე, „სიტყვის“ შინაარსობრივი ასპექტების შესახებ ძველ ქართულ და ძველ სომხურ ენებში
7. ჰ. ჩიმქე, ოდნაობის სემანტიკის **შე-** ზმნისწინიან ფორმათა გადმოცემის საშუალებანი თურქულში
8. ნ. ბართაია, ნესტან-დარეჯანის ინტერპრეტაციასთან დაკავშირებით
9. რ. ლოლუა, ალბანური ლექციონარის ამოკითხვისათვის
10. ნ. დოლიძე, გურული დიალექტი სხვადასხვა ჟანრის ტექსტებში
11. თ. პაპიაშვილი, სამშენებლო ნაგებობათა აღმნიშვნელი ტერმინები აფხაზურ ენაში

ლ ე ვ ა ნ ა ზ მ ა ი ფ ა რ ა შ ვ ი ლ ი

ზოგ ნაცვალსახელურ ფორმათა შესახებ კახეთში მოსახლე ხუნძების მეტყველებაში (ყვარლის რ-ნის სოფ. თივის მეტყველების მიხედვით)

ცნობილია, რომ სალიტერატურო ხუნძურში (*resp.* ჩრდილოურ ხუნძურში) არ გვხვდება III პირის ნაცვალსახელთა ფორმები. მათ ფუნქციას აქ, როგორც წესი, ჩვენებითი ნაცვალსახელები ასრულებენ: **დო-ვ** (I კლ.), **დო-ა** (II კლ.), **დო-ბ** (III კლ.) „ის“, **დო-ლ** (მრ.რ.) „ისინი“.

სხვაგვარი ვითარებაა ამ მხრივ ანწუხურში; მაგალითად, სოფ. თივის მკვიდრ ანწუხელთა ტოხურ-ჭადაქოლოურ თქმაში III პირის ნაცვალსახელთა საკუთარი ფორმები მოიპოვება, ანუ პირისა და ჩვენებითი ნაცვალსახელები თვალსაჩინოა და დიფერენცირებული. ანწუხურში III პირის ნაცვალსახელებად გვევლინებიან **და** (I კლ.), **დე** (II კლ.), **დაბ** (III კლ.) „იგი“, **დალ** (მრ. რ.) „ისინი“. მაგალითები: და ტვა „იგი (კაცი) წავიდა“, დე ტვა „იგი (ქალი) წავიდა“, დაბ ლ'იდ ჰუბუბონა? „ეს ვინ გააკეთა?“, დალ ლ'ა რუგუ „ისინი აქ არიან“...

ჩვენებითი ნაცვალსახელებია ანწუხურში **და** (I კლ.), **დე** (II კლ.), **დაბ** (III კლ.), **დალ** (მრ.რ.). მაგალითები: და მუჰამად ვულა „აი, ის მუჰამადი არის“, დე ამინათ აულა „აი, ის ამინათი არის“, დაბ ჩუ ბულა „აი, ის ცხენი არის“... სწორედ ამ ფორმებს შეესატყვისება ჩრდილოური ხუნძურის **დო-ვ, დო-ა, დო-ბ, დო-ლ** ჩვენებითი (ასევე III პირის) ნაცვალსახელები.

III პირის ნაცვალსახელთა ანწუხური ფორმების შესახებ ცნობები არ მოიპოვება ილ. ცერცვაძის ნაშრომში („ანწუხური დიალექტი“. 1948), მათ საგანგებოდ არც შ. მიქაილოვი გამოყოფს, თუმცა მის მონოგრაფიაში („Очерки аварской диалектологии“, 1959) გვხვდება ამ ნაცვალსახელთა შემცველი ცალკეული ფრაზები, მაგ., ასეთები: და ტვა დვახ „იგი (კაცი) წავიდა იქით“, დე ტვა დვხ „იგი (ქალი) წავიდა იქით“... ამ ფრაზებსაც მკვლევარი სხვა საკითხებზე მსჯელობისას მოიხმობს საილუსტრაციოდ. ნაცვალსახელთა ეს ფორმები შეტანილი აქვთ თავის სიტყვათკრებულში ა. კიბრიკსა და ს. კოძასოვს

(„Сопоставительное изучение дагестанских языков. Имя. Фонетика”, 1990).

ანწუხურის **და** (I კლ.), **დე** (II კლ.), **დაბ** (III კლ.), **დალ** (მრ. რ.) პირის ნაცვალსახელთა შესატყვისად ჩრდილოურ ხუნძურში გვევლინებიან ჩვენებითი ნაცვალსახელები **ღვ** (I კლ.), **ღო** (II კლ.), **ღობ** (III კლ.), **ღოლ** (მრ. რ.). არნ. ჩიქობავასა და ილ. ცერცვაძის ვარაუდით, ჩრდილოური ხუნძურის **ო** ხმოვნიანი ვარიანტებისათვის სამხრულის **ა** ხმოვნიანი ვარიანტები უნდა იყოს ამოსავალი: **ღვ** < **ღავ**, **ღოვ** < **ღავ**. ანწუხურში I კლასისათვის რომ **და** გვაქვს, ხოლო II კლასისათვის **დე**, ეს ფონეტიკური ცვლილებით არის გამოწვეული, კერძოდ, დიფთონგთა გამარტივების შედეგია, რაც სამხრულ ხუნძურ დიალექტებში გავრცელებული მოვლენაა (შ. მიქაილოვი, არნ. ჩიქობავა, ილ. ცერცვაძე...): **და** < **ღავ** (**ა** < **ავ**), **დე** < **ღა** (**ე** < **აე**).

მთავარი კი ის არის, რომ ჩრდილოური ხუნძურის ჩვენებითი ნაცვალსახელი **ღვ**, რომელიც ფონეტიკურად კანონზომიერად შეესატყვისება ანწუხურის **და** პირის ნაცვალსახელს, ამავე დროს მკვეთრად გამოირჩევა უკანასკნელისაგან ფუნქციურ-სემანტიკური თვალსაზრისით: ჩრდილოური ხუნძურის **ღვ** (I კლ.), **ღო** (II კლ.), **ღობ** (III კლ.), **ღოლ** (მრ. რ.) ნაცვალსახელები მიუთითებენ დაბალ ადგილას მყოფ პირზე ან საგანზე, მაგ., გორაკზე მდგომი გორაკის ძირას მყოფის შესახებ ამბობს: **ღვ** „ის, ვინც დაბლა იმყოფება (პ. უსლარი, არნ. ჩიქობავა, ილ. ცერცვაძე...); ანწუხურში კი **და** (I კლ.), **დე** (II კლ.), **დაბ** (III კლ.), **დალ** (მრ. რ.) III პირის ნაცვალსახელებად გამოიყენებიან და სივრცესთან მიმართების თვალსაზრისით ნეიტრალურნი არიან. აღსანიშნავია, რომ სალიტერატურო ხუნძურში ადრე ყოფილა მცდელობა III პირის ნაცვალსახელებად ზოგადი მნიშვნელობით (სივრცისაგან განყენებულად) სწორედ **ღვ**, **ღო**, **ღობ**, **ღოლ** ფორმათა შემოღებისა, მაგრამ ამას შედეგი არ მოჰყოლია.

III პირის ნაცვალსახელები ანწუხურში თავისებურებას ავლენენ ბრუნების დროსაც:

ღ-ა (I კლ.)	ღ-ე (II კლ.)	ღ-აბ (III კლ.)	ღ-აღ (მრ. რ.)
ერგ. ღ-ა-სა	ერგ. ღ-ა-ლ^ა	ერგ. ღ-ა-ზ	

მაგრამ სხვა ბრუნებში გვექნება ასეთი სახის ფორმები:

ნათ. უ-სა-უ-ლ	ნათ. უ-ლ^ა-უ-ლ	ნათ. უ-ზ-უ-ლ
მიც. უ-სა-უ-ბ-ე	მიც. უ-ლ^ა-უ-ბ-ე	მიც. უ-ზ-უ-ბ-ე

ერთი და იმავე პირის მეტყველებაში პარალელურად შეიძლება შეგვხვდეს განსხვავებული ფორმები, მაგ., **უ-სა-უ-ლ // ღ-ა-სა-უ-ლ** „მისი“ და ა.შ. : ჭად უსაულ (**//**ღასაულ) როყ ყადრი „ცეცხლმა მისი სახლი დაწვა“. ორივენაირად შეიძლებაო. საერთოდ, უნდა ითქვას, რომ სოფ. თივის ანწუხურ მეტყველებაში იშვიათი არ არის პარალელურად ხმარება ერთი და იმავე სიტყვის რამდენადმე განსხვავებული ვარიანტებისა, ხოლო ეს ვითარება ვერ აიხსნება მარტოოდენ შიდა პროცესების გავლენით. გასათვალისწინებელია, რომ ხუნძები თივში ანწუხის თემის სხვადასხვა სოფლებიდან არიან ჩამოსახლებულნი და, შესაბამისად, ადგილი აქვს სხვადასხვა თქმებისათვის დამახასიათებელ ფონეტიკურ, მორფოლოგიურ თუ ლექსიკურ მოვლენათა შერევას, რაც თავს იჩენს ხოლმე იდიოლექტის დონეზეც, პარალელურ ფორმათა არსებობის სახით.

აქვე აღვნიშნავ სხვა ნაცვალსახელურ ფორმათა თავისებურებების შესახებაც.

სოფ. თივის მეტყველებაში კითხვითი ნაცვალსახელი **საი-ბ** („რა“) არც თუ იშვიათად შეიძლება იხმარებოდეს III კლასის **-ბ** სუფიქსის გარეშე, მაგ., საი დულ ბიშ? „რა თქვი?“, საი დუ ბატამონ? „რა გინდა?“, საი ყო ჰაბ? „რა არის ეს?“ და სხვა.

დასტურდება განუსაზღვრელ ნაცვალსახელთა ერთობ თავისებური კომპოზიტიური ფორმები: **სოჭაიჩი // სოჭაიჩი** „ვინმე“, **სოჭაიყო // სოჭაიყო** „რამე“. მაგალითები:

სოჭაიჩი საოლონსა ლ^აახ? „ვინმე მოვიდა აქ?“, ბოსუნ სოჭაიყო! „აიღე რამე!“...

სალიტერატურო ხუნძურისათვის ასეთი ფორმები უცხოა.

ამ ფორმებში წარმოდგენილია რიცხვითი სახელი **სო** „ერთი“ (ჭადაქოლოური წარმოთქმით: **შო**). **-ჭაი-** // **-ჭაი-** ელემენტი, რომლის წარმომავლობაც გაურკვეველია, როგორც ჩანს, განუსაზღვრელობის მნიშვნელობას უნდა სძენდეს სიტყვას. სიტყვა **სო-**

მაგი (ანდა **შო-მაგი** ჰადაქოლოური წარმოთქმით) გვხვდება აგრეთვე შედგენილ ზმნისართში **სომაგი მესხ** (ჰად. **შომაგი მესხ**) „ოდესღაც“ (**მესხ** „დრო“).

ზმნის უარყოფით ფორმებთან ესენი უარყოფითი ნაცვალსახელის მნიშვნელობას იძენენ: დიდა სომაგიჩი ვებ⁷ეჭუ „მე ვერავინ ვნახე“, ტოგულო ჰებ ტებ⁷ სომაგიჩისხ „არ მისცე ეს წიგნი არავის!“, დიდა სომაჯუ ბიწბოჰანართ „მე არაფერი მესმის“...

ამ ფორმათა დაბოლოებებში სულ იოლად გამოიყოფა სიტყვები **ჩი** „კაცი, ადამიანი“ (სომაგი-ჩი) და **ჟო** „ნივთი, საგანი“ (სომაგი-ჟო).

გვხვდება ამგვარადვე შედგენილი კიდევ ერთი განუსაზღვრელი ნაცვალსახელი, რომელიც უფრო კონკრეტული მნიშვნელობით გამოიყენება და. ასე ვთქვათ, „ვინმე ქალს“ გულისხმობს: **სო-მა-მადამ** „ქალი ვინმე“ (მადამ „ქალი“): სომაიშადამალ⁸ ჰუბურისა ჰაბ ჰალტი? „ვინმემ (იგულისხმება ქალი) გააკეთა ეს საქმე?“ და სხვა.

დი ა ნ ა ა ნ ფ ი მ ი ა დ ი

თანხმოვანთა ვოკალიზაციის შესახებ ქართულ მუსიკალურ ენაში

მუსიკალური ენა, ისევე როგორც სამეტყველო ენა, ნიშანთა სისტემას წარმოადგენს და აღმიშენელისა და აღსანიშნის ურთიერთმიმართების პრინციპებს ექვემდებარება,

ამ შემთხვევაში აღსანიშნს წარმოადგენს მუსიკალური ფრაზის, თუ მთლიანი ნაწარმოების მელოდიური არსი — მელოდიკური სტრუქტურა, ხოლო მისი კონკრეტული განხორციელება კონკრეტული ჰარმონიის გამოყენებით, აღმნიშვნელი იქნება.

ყოველი მუსიკალური ენა მჭიდრო კავშირშია სამეტყველო ენასთან.

სამეტყველო ენის ვოკალურობა თუ კონსონანტიზმი, რიტმი, მელოდიკური სტრუქტურა, მეტყველების ტემპი, მნიშვნელოვან გა-

ვლენას ახდენს მუსიკალურ ენაზე, მეტიც, გავლენა ხორციელდება დიალექტურ დონეზეც.

ეს გავლენა უფრო თვალში საცემია თუ საქმე გვაქვს ვოკალურ მუსიკასთან ანუ ისეთ მუსიკალურ ფენომენტთან, რომელიც ტექსტისა (ენობრივი ნარატივის) და მუსიკალური ფრაზის კომბინაციის შედეგად იქმნება.

ასეთ შემთხვევაში ურთიერთგავლენა უფრო ცხადი და ადვილად დასანახია.

ქართულ ხალხურ სიმღერებსა და საეკლესიო საგალობლებში თანხმოვნებს ვოკალიზაციისა და ცალკე მუსიკალური მარცვლის შექმნის უნარი აქვთ:

თანხმოვანს ერთვის ე.წ. ნახევარხმოვანი, შედეგად წარმოიქმნება დამოუკიდებელი მუსიკალური მარცვალი.

ის ფაქტი, რომ ყველაზე ხშირად ასეთი უნარით სონორები გამოირჩევიან, გვავარაუდებინებს, რომ აქაც ისეთივე პრინციპი მოქმედებს, როგორც საერთოქართველურ ენაში, სადაც, სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული თვალსაზრისის შესაბამისად, სონანტებს ხმოვნის ფუნქცია და მარცვლის შექმნის უნარი ჰქონდათ.

ასეთი ფონეტიკური მოვლენა დასტურდება, როგორც ქართულ ხალხურ სიმღერებსა და გლოსოლოგიებში, აგრეთვე ქართულ ლიტურგიკაში, კერძოდ გალობაში.

აღსანიშნავია, რომ ე.წ. „გამშვენებულ“ გალობაში, სადაც მუსიკალური ფრაზის გამდიდრება ზედმეტი ხმოვნების ჩართვის ხარჯზე ხდება, თანხმოვნები მაინც ცალკე მუსიკალურ მარცვალს ქმნიან.

ეს ფაქტი, საერთოქართველური მოვლენაა და ქართული მუსიკალური ენის საინტერესო თავისებურებას წარმოადგენს.

ავთანდილ არაბული, ლალი ბინიაშვილი,
ლიდა სოხაძე

სალექსიკონო სტატიის რედაქტირების რამდენიმე ასპექტისათვის (ერთი ზმნური ბუდის მაგალითზე)

რომელიმე ლექსიკური ერთეულის სრული სალექსიკონო გაფორმება რომ სიტყვის ფორმაწარმოებითი და სემანტიკური მიმართებების, მისი ფუნქციონალური შესაძლებლობების კომპლექსურ, მრავალასპექტურ გათვალისწინებას მოითხოვს, ეს, ზოგადად, ყველასათვის ნათელია. მაგრამ რამდენად მრავალწახნაგოვანია ამ ასპექტთა ურთიერთგადაკვეთის შესაძლებლობანი, ეს მხოლოდ კონკრეტული ნიმუშის სალექსიკონო „მონტაჟისას“ ხდება ხელშესახები. აქ, წესისამებრ, თავს იყრის როგორც ლექსიკურ-სემანტიკური სისტემის, ისე გრამატიკული პარადიგმატიკისა და სინტაგმატიკის საკვანძო პრობლემები და, ჩვეულებრივი კვლევისაგან განსხვავებით, თავად ანალიზის, კლასიფიკაციისა და კვალიფიკაციის პროცესი ლაბორატორიული „სინთეზური რედუქციის“ დონეზე რჩება...

ამ რიგის ზოგი პრობლემის წარმოსაჩენად შეიძლება ავიღოთ ერთი ზმნური ბუდის („რბის“) სტატიების რედაქტირების სურათი ქველის II ტომიდან. ძირითადი სტატია (ძველი რედაქციისა):

გარბი-ს (მხოლოდ ნაკვთა აწმყოს წყებაში) გრღუვ. სტატ. სირბილით მიდის, — მირბის. კატო ხანხანით გარბოდა ქვემოთკენ (ნ. ლომ.). [ხატარა ბიჭუნა] კისრისტყნით გარბოდა (ა. ბელ.). || გაღატ. სწრაფად მიდის, მიიწვეს. — ხანხიდან გარბის. — ძაღლი შინ არ ვარგოდაო, ხანადიროდ გარბოდაო (ანდაზა). ბევრი შეშის დამწველი ძაღლიმალ ტყეში გარბოდაო (ანდაზა).

ეს სტატია, თუ განმარტებითი ლექსიკონი ილუსტრირებული არ არის, ძირითადად აკმაყოფილებს ლექსიკოგრაფიულ მოთხოვნებს (თუ მხედველობაში არ მივიღებთ გრამატიკული კვალიფიკაციის საკითხს). მაგრამ ემპირიული მონაცემების აღნიშნული ძირითადი ასპექტებით სისტემატიზაციამ სტატიის სრულიად ახალი რედაქცია მოითხოვა:

გარბი-ს გრღუვ. 1. (მხოლოდ ნაკვთა აწმყოს წყებაში) დარბის; მირბის. ბევრი შეშის დამწველი ძაღლიმალ ტყეში გარბოდაო (ანდაზა). დათვი უფრო მაგრა გარბის თუ შელას უფრო გრმელი კედი აქვს? („ფორუმ. Gol. გე“). არის ერთი ვაი-უშველბული, გარბიან და გამორბიან ქეთნები და ქეიშები („კარავი“). ეჩვენებოდა, რომ აუვაუბულ დეკიანში გარბიან ისა და ქალი (გ. ჩიხ.). ბევრი ლანარაკი უეგართ, ან კიდევ სულ სადღაც გარბიან და მანის ვერაფერს ასწრებენ („ქართ. საფიხ.“). ფიგურ. გარბიან, ერთმანეთს ეჭიდებიან გზისპირა ბაღასები (რ. ინან.). 2. (იყენ. გაირბინა, გაურბენია) სირბილით გაივლის რაიმე მონაკვეთს, გადის რაიმე მანძილს. ხშირს შემთხვევაში დათვი გარბის კაი დიდ მანძილს დაჭრილი („თბილ. ფორ.“). მონაწილენი რიგობით აკეთებენ გადაწყობებს, რის შემდეგ მონაწილე გარბის ჯგუფის ბოლომდე მარჯვენა მხრიდან და დგება ბოლოში („ლემ.“). ◊ დრო (თვე, წელიწადი) გარბის დრო სწრაფად მიდის. გარბოდა დრო და დღეს დამე სდგდა (გ. აბაშ.). წელიწადიც ძაღვ გარბოდა (თ. ნატრ.). 3. (ივს. გაიქცა, გაქცაულა) სირბილით მიდის, — მირბის (საღდაც). კატო ხანხანით გარბოდა ქვემოთკენ (ნ. ლომ.). თრლობეში... ხანხიდან ჰერანგის ამარა გამოვარდნილი ბიჭუნა გარბის (გ. მალულ.). მამა წამოხტებოდა ლოგინიდან, ჰირის დასაბანად გარბოდა (თ. ნატრ.). ◊ კისრისტყნით გარბის ძალიან სწრაფად მირბის. [ხატარა ბიჭუნა] კისრისტყნით გარბოდა (ა. ბელ.). როგორც კი დღე-მამა (= დინოზაური) ხანადიროდ წავიღოდა, თრივე კისრისტყნით გარბოდა ჭაღისაკენ (ი. მალაც.). ◊ თავქუდმოვლეჯილი გარბის იგივეა, რაც კისრისტყნით გარბის. თავქუდმოვლეჯილი გარბოდა თვითონ მთავარსარდალი შაჰვერდ სულთან ზიად-ოღლი! (ლ. სანიკ.). სმაურს გაუიგებდით და კორნუსებიდან თავქუდმოვლეჯილი გაუზბოდით („კვ. პალიტ.“). 4. გაღატ. საიდანმე მიდის; (სწრაფად) ტოვებს, სცილდება რაიმე ადგილს. ძაღლი შინ არ ვარგოდაო, ხანადიროდ გარბოდაო (ანდაზა). დიდი და ხატარა ფოთისაკენ გარბოდა (გ. წერეთ.). შენ ესლა გარბისარ ჩემგან (მემ. აბაშ.). [ხორტსმენები] ხანხიდან დათხილნი გარბოდნენ (რ. ჭეიშე.).

წარმოდგენილი ზმნური სალექსიკონო ერთეულის სემანტიკურ-ფუნქციონალურმა ანალიზმა პირველ რიგში წარმოაჩინა, რომ ზმნური ფორმა **გარბი-ს** სამი სხვადასხვა პარადიგმის წევრია (resp. საწყისი ერთეულია). პირველი ნაკლული პარადიგმაა, ხოლო ორი დანარჩენი, სემანტიკური შესაძლებლობების გათვალისწინებით, ორგვარად არის ჩანაცვლებული (შევსებული) სხვა ფუძით — იმავე ძირის მასდარის ფუძით (**რბენ-/რბინ-**) და სუბლექტური ფუძით (**ქცევ-**). პირველ პარადიგმას განამტკიცებს იმავე ძირის შემდეგი ფუძეები: **რბი-ს**,

დარბი-ს (მხოლოდ ნაკეთა აწმყოს წყებაში); მეორეს: **გადარბი**-ს, **გადმორბი**-ს (გადარბინ-ა...); ხოლო მესამეს — **გაურბი**-ს, **გამოურბი**-ს (გაექც-ა...).

ნოდარ არდოტელი

საბრუნებელი სახელის ფუძის წარმოებისათვის ხუნძურ ენაში

1. ხუნძურ ენაში სახელთა ბრუნებისას უნდა გაირჩეს ოთხი სახის ფუძე: ა) ბაზისური (**resp.** არამარკირებული, წმინდა) ფუძე, რომელიც სახელობითი ბრუნვის ფორმას ეტოლება; ბ) „ირიბ“ ბრუნვათა (**resp.** მარკირებული) ფუძე; გ) მრავლობითი რიცხვის ბაზისური ფუძე; დ) მრავლობითი რიცხვის ირიბ ბრუნვათა ფუძე.

სახელობითი ბრუნვის მზამზარეული ფორმა ფუძედ მიიჩნევა იმის გამო, რომ ნულოვანი მორფემით არის წარმოდგენილი და ორფუძიანი ბრუნებისას საყრდენი ოდენობაა ირიბი ფუძის საწარმოებლად, მაგალითად: სახ. **ბაწ** „მგელი“ — ერგ. **ბაწ-ი-ცა** (ირ. ფუძ. **ბაწ-ი-**), სახ. **იცა** „წყარო“ — ერგ. **იცა-უ-ცა** (ირ. ფუძ. **იცა-უ-**), სახ. **ნა** „ფუტკარი“ — ერგ. **ნა-ი-ცა** (ირ. ფუძ. **ნა-ი-**) და სხვ.

სახელობითში გვხვდება როგორც თანხმომავანფუძიანი (მეტწილად), ისე ხმომავანფუძიანი (ნაკლებად) სახელი. მასთან, ხმომავანფუძიანად მიჩნეული სახელობითში მდგარი ზოგი სახელი ცვეთის გამო შეიძლება თანხმომავანფუძიანი აღმოჩნდეს (წა „ცეცხლი“ — ერგ. **წად-უ-ცა** — ირ. ფუძ. **წად-უ-...**).

2. ერგატივისა და ირიბ ბრუნვათა საწარმოებელი ფუძის ფონემატური სტრუქტურა ამგვარია: წმინდა ფუძე (**resp.** სახელობითის ფორმა)¹ + ფუძის ფორმანტი („დამაკავშირებელი ხმოვანი“, „ფუძის

¹ სახელობითის ფორმა და წმინდა (არამარკირებული) ფუძე გაირჩევა იმ თვალსაზრისით, რომ წმინდა ფუძე ფონეტიკურად შეიძლება მოდიფიცირებული იყოს, მაგ.: სახ. ქერენ „მკერდი“ — წმინდა ფუძე ქარან-, სახ. ზანი „ყოლანი“ — წმინდა ფუძე. ზონ- და ა. შ.

საგრცობი“...) + ბრუნვის ნიშანი, მაგ.: სახ. რაკ — ერგ. რეკ-ე-ცა (ირ. ფუძ. რეკ-ე-), მიც. რეკ-ე-მ-ე, ნათ. რეკ-ე-ლ, სახ. მოწა „მთვარე“ — ერგ. მოწა-რო-ცა (ირ. ფუძ. მოწა-რო-), მიც. მოწა-რო-„მ“-ე, ნათ. მოწა-რო-ლ და მრ. სხვ.

ირიბ ბრუნვათა საწარმოებელ სუფიქსად ყველა ხმოვანი გამოიყენება, თუმცა -ე- ძალიან იშვიათად შეინიშნება. გარდა ხმოვანითი ელემენტებისა, ფუძის მარკერად გვხვდება **-VC**, **-CV** სტრუქტურის მარცვლოვანი ელემენტები. ამგვარი ელემენტების ბრუნვის ნიშანთათვის მიკუთვნება [მეგრელიძე 1940: 133; თოფურია 1987: 193] გაუმართლებელია, ვინაიდან ხდება სხვადასხვა ქრონოლოგიური დონის, სხვადასხვა გენეზისისა და ფუნქციის ელემენტების ერთი მორფოლოგიური აფიქსისადმი დაქვემდებარება. ოდინდელი კლასიფიკატორები, რომლებიც რეინტერპრეტირდნენ ბრუნვის ნიშნებად, მთლიანად დაიცალნენ კლას-ნიშნის გაგებისაგან და ე. წ. თანხმობებ ხმოვნებსაც აღარ თხოულობენ. ამის გათვალისწინებით, არ არის აუციელებელი ბრუნვის ნიშანი იყოს **-VC (-CV)** სტრუქტურისა, როცა ისინი მეტწილად ცალთანხმომავანია. გარდა ამისა, ერგატივისა და ირიბ ბრუნვებში ხმოვანითი ელემენტი უცვლელია, რაც დამატებით არგუმენტი, რომ ამ რიგის ხმოვნები (სახ. ყედ „კედელი“ — ერგ. ყად-ა-ცა...) ბრუნვის ნიშანთა კუთვნილებად არ მივიჩნით.

3. ატრიბუტული ბრუნების დროს ერგატივისა და ირიბ ბრუნვათა ფუძეში დაჩნდება **-სა**, **-ლს** ელემენტები, რომლებიც წინ **-ა**-ს დაირთავენ და სხვადასხვა სპეციალისტთა მიერ განსხვავებულად განიმარტებიან [იხ. ა. ბოკარევი 1949: 38; ალექსევი 1988: 13; შდრ. ჩიქობავა, ცერცვაძე 1962: 218-220; ისაევი 1987: 176...].

ჩვენი აზრით, ამგვარი ელემენტები, რომელთა ეკვივალენტები (**-სა**, **-ლს** სახით) ანდიურ ენებში გახმომავანების გარეშე არიან წარმოდგენილი, შეიძლება მივიჩნიოთ ირიბ ბრუნვათა ფუძისეულ კლასიფიკატორებად. ისტორიულად ეს კლასიფიკატორები, პირდაპირი (წმინდა) ფუძის კლასიფიკატორებისაგან განსხვავებით, ერგატივისა და ირიბ ბრუნვებში ახდენდნენ სახელთა კლასიფიკაციას კლას-კატეგორიის მიხედვით.

ამას მიგვანიშნებს მათი დისტრიბუცია: **-სა** გამოიყენება I კლ. სახელებთან, ხოლო **-ლს** კი — II-III კლასის სახელებთან. ამ ფორ-

მანტა კორელაცია მკაფიოდ არის გამოხატული და მათი აღრევა არ ხდება (რა თქმა უნდა, თუ არ გვაქვს ორანზროვანი სახელები: ჰობოლ „სტუმარი“, მადოჰალ „მეზობელი“...).

4. მიაჩნიათ, რომ **-ასა**, **-ალა** (მრ. რ. **-აზ**) ნაცვალსახელური წარმოშობის ფორმანტებია, რომლებიც ერგატიული ბრუნვის ნიშნებად გვევლინებიან [კიკვიძე 1961: 350-356; ჩიქობავა, ცერცვაძე 1962: 218-220; გუდავა 1962: 266-271...].

ჩვენი აზრით, I და II ტიპის ბრუნებაში, რომელიც ატრიბუტივებიდან მომდინარეობს, **-სა** (I კლ.) და **-ლა** (II-III კლ.) ისტორიულად არ ასრულებდნენ ერგატივის ნიშნის ფუნქციას. მართალია, ეს ელემენტები უკავშირდებიან ჩვენებით ნაცვალსახელებში თავჩენილ ეკვივალენტებს, მაგრამ მათგან არ უნდა მომდინარეობდნენ. ჩვენებით ნაცვალსახელებშიც, როგორც მსაზღვრელებში, იმავე ფუნქციას ასრულებდნენ, რასაც ზედსართავებში — ახდენდნენ სათანადო სახელთა დეტერმინაციას კლას-კატეგორიის მიხედვით. ამდენად, სუბსტანტივებსა და ჩვენებით ნაცვალსახელებში ეს ელემენტები საერთო ოდენობანია.

რაც შეეხება ხმოვნით ელემენტს, **-ა** სახელობითის ფორმიდან უნდა იყოს ფუძეს გადმოყოლილი, მაგ.: სახ. ლაიკ-ა-ჟ „კარგი“ — ერგ. ლაიკ-ა-სა (<*ლაიკ-ა-სა-ჟ- < *ლაიკა-სა-ჟ-დ, მდრ. ყარახ. ჰა-სა-ჟ-დ „მათ“...).

მეტად საინტერესო ჩვენებას იძლევა ბავალური ენის რიცხვით სახელთა ბრუნება, რომელშიც სახელის ფუძე და ირიბ ბრუნვათა ფორმანტი **-შაჟ** ერთმანეთისაგან კლას-კატეგორიის ექსპონენტით არის გათიშული: სახ. ცე-ჟ (I კლ.) — ერგ. ცე-ჟ-შაჟ-რ (ირ. ფუძ. ცეჟშაჟ-).

5. რაც შეეხება მრავლობითის საბრუნებელ ფუძეს, სუბსტანტივთა მრავლობითობა სპეციალური ნიშნებით (**-აბი**, **-ზაბი**, **-ზალ**, **-ალ**, **-ულ**, **-დულ**; **-ბი**, **-ი**) გამოიხატება, ხოლო ატრიბუტულ სახელთა მრავლობითობას კლასიფიკატორები გადმოსცემენ.

ერგატივისა და ირიბ ბრუნვათა ფუძე მრავლობითშიც განსხვავებულია სახელობითისაგან. ირიბ ფუძეს არ გადაჰყვება **-ულ** ფორმანტი და აუსლაუტის ხმოვნითი ელემენტი **-ი**. **-ალ** სუფიქსი შეიძლება სპორადულად გადაჰყვეს ირიბ ფუძეს (ლ'იმ-**ალ** „ბავშვები“ — ერგ. ლ'იმ-**ალ**-აზ...).

ამრიგად, ხუნძურში გვაქვს არა ერგატივის მზამზარეულ ფორ-

მაზე დამყარებული ორფუძიანი ბრუნება, არამედ ირიბ ბრუნვათა ფორმანტით ნაწარმოებ ფუძეზე (უასასა-ჟ) („ფუძის ორფუძიანობაზე“) დამყარებული ბრუნება [გუდავა 1961: 347; თოფურია 1995: 87].

დი ა ნ ა ა ხ ვ ლ ე დ ი ა ნ ი

სათაურებისა და სახელწოდებების მართლწერის შესახებ

მხატვრულ ნაწარმოებთა სათაურების, სხვადასხვა სახელწოდებათა (ფილმის, ჟურნალის, გაზეთის... ფონდის, ორგანიზაციის, პარტიის...) მართლწერის საკითხი ქართული სალიტერატურო ენის მოსაგვარებელ (საჭირობოროტო) საკითხად რჩება. ჩვენი მასალის მიხედვით განსახილველია ძირითადად შემდეგი შესიტყვებები: — მსაზღვრელი და საზღვრული (სათაური ან სახელწოდება). ეს შესიტყვებები შეიძლება ორ ჯგუფად დაიყოს. როდესაც:

ა) სათაური ან სახელწოდება ერთსიტყვიანია, მაგ. ლექსი „უკვდავება“, გაზეთი „რეზონანსი“, ჟურნალი „ცისკარი“, ფილმი „მონანიება“;

ბ) სათაური ან სახელწოდება ორსიტყვიანია, მაგრამ ბრუნებადი, მაგ. მოთხრობა „ოთარაანთ ქვრივი“, რომანი „ჯაყოს ხიზნები“, ფილმი „პირველი მერცხალი“ და სხვ.

2. თუ სათაურის ან სახელწოდების შემცველი შესიტყვება ორზე მეტწევრიანი ფრაზაა, ან მსაზღვრელ სახელს ახლავს თავისი მსაზღვრელები (ატრიბუტული ან მართული), მაშინ სათაური ან სახელწოდება განკერძოდება თავისი მსაზღვრელისაგან და ვიღებთ განკერძოებულ დანართს. ასეთ შემთხვევაში რთულდება და დაზუსტებას მოითხოვს სათაურისა და მისი მსაზღვრელის ერთად ბრუნების წესი. ცხადია, ასეთი მსაზღვრელ-საზღვრული გაჰყვება დანართიანი სახელების ბრუნების წესს.

საგაზეთო ან მხატვრული ლიტერატურის ტექსტებში გვხვდება სამგვარი შემთხვევა:

1. იბრუნვის როგორც სათაური, ისე მისი მსაზღვრელიც. ოღონდ მნიშვნელობა აქვს იმას თანხმობანფუძიანია იგი თუ ხმოვანფუძიანი

2. ასეთი შესიტყვებების ბრუნება უფრო რთულდება, თუ სათაური ან სახელწოდება უბრუნველია. სურათი არაერთგვაროვანია

ა) გვაქვს და კავშირიანი შესიტყვება (გაზეთი „სიტყვა და საქმე“, ფილმი „ხარება და გოგია“)

ბ) ზმნური შესიტყვება (მოთხრობა „ყბაჩამ დაიგვიანა“, ფილმი „ისინი ჩამოვიდნენ მთიდან“)

გ) სათაური არის რომელიმე სხვა ბრუნვაში (ლექსი „ჩემს დას ეფემიას“, „ყვარლის მთებს“)

3. მიუხედავად იმისა, რომ სათაური ბრუნებადია, იგი რჩება უცვლელი. იბრუნება მხოლოდ მსაზღვრელი. სათაურის უბრუნველობა თანამედროვე სალიტერატურო ენის, განსაკუთრებით პრესისა და ტელევიზიის ენის დამახასიათებელი ტენდენციაა.

თვითონ სათაურების ბრუნების წესის დადგენაში გვეხმარება სათაურებისა და სახელწოდებების აგებულება.

ც ი უ რ ი ა ხ ვ ლ ე დ ი ა ნ ი

კონსონანტურ ჯგუფთა შესწავლის პრინციპები (რომანულ ენათა მასალაზე)

გაბმულ მეტყველებაში ბგერათა შეერთების კანონები დიდი ხანია იპყრობს ლინგვისტთა ყურადღებას. ტრადიციულ ფონეტიკაში განიხილებოდა პროცესები, რომლებიც ხდებოდა კონტაქტურად, ზოგჯერ კი დისტანციურად განლაგებულ ბგერებს შორის; მაგრამ ეს მხოლოდ ერთ-ერთი შესაძლებელი ასპექტთაგანია ბგერითი კომპლექსების ანალიზისა. ფონოლოგიის გამოჩენამ განაპირობა მეორე ასპექტიც — ცალკეულ ფონემათა ჯაჭვურად შეერთების წესების შესწავლა თითოეული მოცემული ენისათვის. მესამე ასპექტი კი არის — ფონემათა ჯგუფების, კერძოდ თანხმოვნების წარმოდგენა განსაკუთ-

რებულ სისტემად, არანაკლებ მნიშვნელოვნად, ვიდრე ფონემათა სისტემაა. ეს ასპექტი არსებითია ენათა ტიპოლოგიისათვის.

დიაქრონიული ფონოტაქტიკა იკვლევს კონსონანტური ჯგუფების სისტემის ევოლუციას, სისტემის ცვლილების კანონზომიერებებს მთლიანობაში, ადგენს კონსტანტური და ვარიაციული ელემენტების არსებობას. თუმცა, ჩვენი აზრით, არ შეიძლება მხოლოდ ამ ასპექტით შემოიფარგლოს ფონოტაქტიკური კვლევა. ჩვენი კვლევა წარმოებს სიტყვის როგორც ერთიანი მთლიანობის (რომლის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენს ფონეტიკური სტრუქტურა) გაგების პოზიციიდან. ამ მიდგომით შეიძლება უფრო ფართო განსაზღვრა მიეცეს ფონოტაქტიკას, როგორც ფონეტიკური მეცნიერების ნაწილს, რომელიც შეისწავლის სიტყვის ფონეტიკურ სტრუქტურას. ამ სტრუქტურის კერძო შემთხვევას წარმოადგენს კონსონანტური კომპლექსების შესწავლა სიტყვის შემადგენლობაში. ვფიქრობთ, რომ ფონოტაქტიკა არის ის ხიდი, რამელიც აერთებს ფონეტიკასა და ფონოლოგიას.

არსებობს თანხმობანთა ჯგუფების ამა თუ იმ ხარისხით გამარტივებისა და გართულების პროცესები; გამარტივების ნიმუშებია: ლათ. *cor*<*cord*, ლათ. *lac*<*lact* და სხვ. გართულების ნიმუშებია: ფრანგ. *chambre* <ლათ. *camera* ლათ. *homine* > *homme* >ესპ. *hombre* და სხვ. კონსონანტური ჯგუფის როგორც ერთი მთლიანობის კვლევა ვარაუდობს ორი პროცესის კვლევას: კონსონანტური ჯგუფის მუტაციისას და კონსონანტური ჯგუფის კონსერვაციისას. მივიჩნევთ, რომ კონსონანტურ ჯგუფთა ისტორია რომანულ ენებში უნდა გაანალიზდეს იმ თეორიული პოზიციებიდან, რომლებიც ითვალისწინებენ: 1) კონსონანტური ჯგუფის ჩართვას ფონოლოგიურ სისტემაში; 2) კონსონანტური ჯგუფის ჩართვას ბგერით ცვლილებათა სისტემურ პროცესებში; 3) კონსონანტური ჯგუფის ჩართვას სიტყვის ბგერით სტრუქტურაში. გამოთქმული დებულებები კონსონანტური ჯგუფების კომპლექსური განხილვის საშუალებას იძლევა, ფონოლოგიის, ფონეტიკისა და ფონოტაქტიკის, ანუ ერთიანი ფონეტიკური მეცნიერების პოზიციებიდან.

ბგერით ელემენტთა სტატიკისა და დინამიკის პრობლემატიკის შესწავლამ, ფონოტაქტიკის ჩარჩოებში, მოითხოვა ენათმეცნიერების ამ დარგის კატეგორიალური აპარატის შემდგომი დამუშავება; შემო-

ვიტანეთ ახალი სამეცნიერო ცნებები, როგორცაა ფონოტაქტიკური პოტენციალი, კონსონანტური კომპლექსების ელემენტთა პროდუქტიულობის ხარისხი მათი პოზიციისა და მიხედვით, საერთო ფონოტაქტიკური ფონდი და სხვა, რაც აფართოებს ფონოტაქტიკური თეორიის აქამდე ცნობილ დებულებებს და ამასთანავე ხელს უწყობს ფონოტაქტიკის შემდგომ განვითარებას.

ც ი რ ა ბ ა რ ა მ ი ძ ე

კილოს ფორმობრივი და ფუნქციური დატვირთვა და ჰიპოტაქსის ჩამოყალიბების გზები თაბასარანულ ენაში

თაბასარანულ ენაში მოდალური კატეგორია კილო მორფოსინტაქსურ ოდენობად ჩამოყალიბდა. სემანტიკურადაც და სინტაქსურადაც ასეთი წინადადების კონსტრუქცია მოგვაგონებს სტანდარტულ ქვეწყობილ წინადადებას. ერთი მხრივ, კილოს გამომხატველი ზმნები სრულ მორფოლოგიზაციას განიცდიან, თუმცა, მეორე მხრივ, ინარჩუნებენ სინტაქსურ თვისებებს.

ცნობილია, რომ თაბასარანულ ენაში არ გვაქვს მიმართებითი ნაცვალსახელები, არც მაქვემდებარებელი კავშირები განვითარებულა. რთული ქვეწყობილი წინადადება ჩვეულებრივ გადმოიცემა წინადადებებით, რომლებშიც წარმოდგენილია მიმღეობები, აბსოლუტივები, ინფინიტიური, მასდარული და გარემოებითი ფორმები. მაგალითად, მიზნის გარემოებითი კონსტრუქცია რომ გადმოეცა, გამოიყენა: ჰაზ ჯაფიშ — ზედმიწევნით, „რატომ, თუ იტყვი“ წინადადებაში იგი ასრულებს გარემოებითი წინადადების კავშირის როლს და აღნიშნავს „იმიტომ, რომ“.

ცხადია, ჰიპოტაქსი თაბასარანულში, ისევე, როგორც დაღესტნურ ენებში, საზოგადოდ, დგას ჩამოყალიბების რთულ გზაზე. ამ პროცესში განსაკუთრებულ როლს ასრულებს კილო, რომელიც შეიცავს ათეულობით ფორმებს, მიმართავს ანალიზურ წარმოებას და გადმოგვცემს სხვასხვა მოდალურ კონსტრუქციას, ზოგჯერ გაურკვევე-

ლი სტრუქტურითაც კი.

ამგვარი ზმნური ფორმების სრული აღწერა ძალზე ძნელია, განსაკუთრებით კი — სემანტიკური აღწერა. სირთულეს წარმოადგენს აგრეთვე ყველა ზმნური ფორმისა და კონსტრუქციის ინვენტარიზაცია. ზოგიერთი მათგანი ძალიან იშვიათად თუ გამოიყენება და შეიძლება მკვლევარს მხედველობიდანაც კი გამოეჩინოს, ხოლო ზოგისთვის დამახასიათებელია გრამატიკალიზაციის უმნიშვნელო ხარისხი. ამიტომ შეიძლება მნიშვნელოვან ფორმადაც არ ჩავთვალოთ.

მოხსენებაში მოცემულია ცდა, ჩამოყალიბდეს კილოს უჩვეულო სტრუქტურის თავისებურებანი, ამ ფორმების სემანტიკური მრავალფეროვნება, მოხდეს ფუნქციითა განსაზღვრა, და ბოლოს, გაირკვეს მორფოლოგიაში შემავალი სინტაქსური ოდენობის — ჰიპოტაქსის ფორმირების გზები. კილოს სიტუაციის შემცველ წინადადებაში გვაქვს მართვის თავისებური მოდელი — მთავარი წინადადების ზმნასთან სუბიექტი უმეტესად ერგატივშია, ხოლო სიტუაცია, რომელიც კილოს მოდალობას შეიცავს, გადმოიცემა ზმნით — სიტყვაფორმით და იგი წინა — მთავარი წინადადების ზმნაზეა დამოკიდებული. კილოს სიტუაციის გამომხატველი ზმნა კი შეიძლება იყოს როგორც ერთვალენტიანი გარდაუვალი, ორვალენტიანი გარდამავალი და, აგრეთვე, დატიური კონსტრუქციის მქონე აფექტური ზმნა. დაქვემდებარებულ წინადადებაში, რომელიც ყოველთვის დამოკიდებულია მთავარ ზმნაზე, აქტანტების ბრუნვათა გაფორმება სრულადაა შენარჩუნებული.

ნ ო მ ა დ ი ბ ა რ თ ა ი ა

ნესტან-დარეჯანის ინტერპრეტაციასთან დაკავშირებით

ქართული წერილობითი ძეგლებიდან საკუთარი სახელი **ნესტან-დარეჯანი** პირველად „ვეფხისტყაოსანშია“ დაფიქსირებული.

ამ სახელის ეტიმოლოგიის შესახებ პირველად თეიმურაზ ბაგრატიონმა (1782—1846) გამოხატა თავისი მოსაზრება „წიგნი ლექ-

სიკონში“ შემდეგი სახით: „**ნესტან-დარჯან. ნინ** — ლერწამი. **ნესტან** — საუნჯე ლერწამთა. **დარჯან** სულსა შინა, ანუ სიცოცხლესა შინა — არაბულად ამას ნიშნავს **ჯან** — სიცოცხლე, ანუ სული. **დარ** — ესე სპარსული ლექსი არს, რომელიცა ნიშნავს შინა ანუ თანა-მისთანა. **ტან** ანუ **თან** ტანი კაცისა; რომ დაჰყო მარცვლებად **ნესტან-დარჯან** მრავალი სხვადასხვა სახელი გამოვა. **დარაჯა** ხარისხიც არის. **დარაჯა** მხმილავიც არის, ესე იგი ჭარაული“ (თ. ბაგრატიონი 1979).

ამავე ლექსიკონში ცალკეა განმარტებული **ნახ-ტან-ჯარ**-ი ამგვარად — „ესე სპარსულის ლექსით რომ განიმარტოს: **ნახ** ანუ **ნეს** — ნაზი, ქართულად — წყნარი, შესაბამიერი და ანუ წყნარის მშვენიერებით შემკობილი, ანუ მშვენიერი სიწყნარის თვისებისა. **ტან** არის სპარსულად **თან** — ესე იგი **მორფი** ანუ **ნაკეთი. ჯარ** — კეთილწესიერებით განკარგული, ანუ განმშვენიერებული. მითითებულია, რომ ნახონ **ნესტან-დარჯანი**.

აქ საყურადღებო მხოლოდ პრობლემით დაინტერესებაა და არა მისი მეცნიერული ანალიზი.

მეცნიერულად კი ამ საკითხს პირველად ნიკო მარი შეეხო, რომელმაც ერთი რიგის წარმომავლობის საკუთარი სახელები: **სეფედავლედარისპანი, ამირანდარჯანიძე** და მათთან ერთად **ნესტან-დარჯანი** ასე დაშალა და ახსნა:

სეფედავლედარისპანი — **სეფ ე დავლე დარ ისპან**, სადაც **სეფ** (← سەف /საფ/) არის — **ხმალი**; **ე** — იზაფეტის მაწარმოებელი, **დავლა** (← داوله /დავლა/) — **ქვეყანა**; **დარ** (← در /დარ/) — **თანდ.** — ში) და **ისპან** (← اسپهان /ესჰაჰან/) — **ისფაჰანი**. მთლიანობაში — سەف داوله (საიფ ე დავლა დარ ესჰაჰან) — **სახელმწიფო ხმალი ისფაჰანში (ძლიერი, მამაცი...)**.

ამირანდარჯანიძე — **ამირ ანდარ(ე) ჯან**, სადაც **ამირ** (← امير /ამირ/) არის — **ემირი**; **ანდარ(ე)** (← اندر /ანდარ/) — **თანდ.** — ში) და **ჯან** (← جهان /ჯეჰან/) — **ქვეყანა**. მთლიანობაში — امير اندر جهان (ამირ ანდარ(ე) ჯეჰან) — **ემირი ქვეყნისა (ქვეყნის მეთაური, სწორუბოვარი, მამაცი...)**.

ნესტან-დარჯანი, სადაც **ნესტ** — (← نست /ნესტ/ **ნესტ (ნისთ/ანდარ(ე) ჯეჰან** — **არ არის, ანდარ(ე)** — (← اندر /ანდარ/) არის

თანდ. — ში) და **ჯან** — (← جهان /ჯეჰან/) — **ქვეყანა**. მთლიანობაში — امير اندر جهان (ნესტ ანდარ(ე) ჯეჰან), რომელსაც მეცნიერი ასე იაზრებს — „**არ არის ქვეყანაზე (მსგავსი)**“ („Нет в мире (подобной)“ და სამივეს განიხილავს როგორც ეპითეტურ სახელებს (ნ. მარი 1964: 83).

ნესტან-დარჯანის ირგვლივ არსებული სამეცნიერო ლიტერატურა ახალი მასალებით გაამდიდრა ალექსანდრე ჭულუხაძემ. მან მოიყვანა მეტად მნიშვნელოვანი მაგალითი არაბული წყაროდან — ემად ედ-დინ ისფაჰანელის „სელჩუკთა ისტორია“ (XII ს.), სადაც პირდაპირ არის მითითებული, რომ **ნესტ ანდარ(ე) ჯეჰან**-ი არის საკუთარი სახელი: — „მასუდის დედა, ქალი ძვირფასი კეთილშობილი, სახელად **ნესტ ანდარ(ე) ჯეჰან**“ (ნისთ ანდარ(ე) ჯეჰან)-ი იყო“ (ა. ჭულუხაძე 2008: 217).

დავუბრუნდეთ ისევ ნიკო მარს, რომლის ინტერპრეტაციით **ნესტ ანდარ(ე) ჯეჰან** (ნესტ ანდარ(ე) ჯეჰან)-ის მნიშვნელობაა — **არ არის ქვეყანაზე (მსგავსი)**.

ჩვენ არაფერი გვაქვს საკამათო ამ ახსნასთან დაკავშირებით, მხოლოდ დაფუძნებით, რომ — **ნესტ ანდარ(ე) ჯეჰან** (ნესტ ანდარ(ე) ჯეჰან)-ი შეიძლება შემდეგი სემანტიკური დატვირთვის მატარებელიც იყოს — **არ არის ამქვეყანაზე** ანუ — **არამქვეყნიური** და მასში გავიზაროთ **არამატერიალური** სამყაროს მკვიდრის საკუთარი სახელიც.

საკითხს თუ ამ კუთხით შევხედავთ, საინტერესო ჩანს გ. წერეთლის მიერ შუა აზიის ფოლკლორში დადასტურებული ქალის საკუთარი სახელი — „**ნესტარ-ჯეჰან ფარიზოდა**“ (გ. წერეთელი 1938: 1-2), სადაც **ნესტარ-ჯეჰარ** არის ფონეტიკური ვარიანტი **ნესტ ანდარ(ე) ჯეჰანისა**, ხოლო **ფარიზოდა** დაიშლება ასე — **ფარი ზოდა**, რომელიც სპარსულ-ტაჯიკურად ნიშნავს — ფერიის ანუ **არამატერიალური** არსების ასულს (**سپهر** სპარს. **ფერი, ტაჯ. ფარი**) — **ფერია, آواز** (სპარს. **წადე, ტაჯ. ზოდა**) — **آواز (წადან) შობა** ზმნის ნამყოფი დროის მიმდევობა — შობილი. ტაჯიკურად გამოითქმის **ფარი-ზოდა** (რუბინჩიკი, 1983; ტაჯიკური ლექსიკონი, 1969).

ამგვარად, შესაძლებელია, **ნესტ ანდარ(ე) ჯეჰან** (ნესტ **ნისთ/ანდარ(ე) ჯეჰან**)-ში ვიგულისხმოთ როგორც **მატერიალური**, ისე **არა-**

მატერიალური სამყაროს მკვიდრის სახელი.

ნესტან-დარეჯანი „ვეფხისტყაოსნის“ გავლენით, როგორც ლამაზი და ჭკვიანი ქალის სახელი, შესულია ქართულ ფოლკლორშიც (ლ. კოტაშვილი 1985: 35).

„ვეფხისტყაოსანში“ **ნესტან-დარეჯანი** გვხვდება შემოკლებული ფორმითაც — **ნესტანჯარი** (შ. რუსთაველი 1966, სტრ. 1549).

აქვე აღნიშნავთ, რომ ქართულში **ნესტან-დარეჯან**-იდან მიღებულია ორი საკუთარი სახელი — **ნესტან**-ი და **დარეჯან**-ი. ეს უკანასკნელი „ვეფხისტყაოსანში“ ზოგჯერ ენაცვლება კიდევ **ნესტან-დარეჯანს** (შ. რუსთაველი სტრ. 1549).

მ ა ი ა ბ ა რ ი ხ ა შ ვ ი ლ ი

ნასესხები ლექსიკა უდიურ ენასა და ინგილოურ დიალექტში

საუკუნეების მანძილზე გრძელდებოდა ქართული ენის ინგილოური დიალექტისა და უდიური ენის ურთიერთობა აზერბაიჯანულ ენასთან.

აღნიშნულ ენასთან კონტაქტმა დიდი გავლენა მოახდინა ინგილოური დიალექტისა და უდიური ენის ფონეტიკაზე, მორფოლოგიაზე, ლექსიკასა და სინტაქსზე.

მოხსენებაში წარმოდგენილია უდიურ და ინგილოურ ტექსტებში მოძიებული საერთო ლექსიკური ერთეულები. კერძოდ, არსებითი სახელები, რომლებიც უცვლელად ან გარკვეული ფონეტიკური ცვლილებით აზერბაიჯანული ენიდან არის ნასესხები. ასეთებია, მაგალითად:

ინგ. ბილ, უდ. ბილ „ულვაში“ (შდრ. აზერ. *biy* - ულვაში)

ინგ. ელუ — მიცვალებული, უდ. ელ(მულ) — სამშვინველი (შდრ. აზერ. *elu* — მიცვალებული)

ინგ. ყუმ — ჩიტი, უდ. ყუმ — არწივი (შდრ. აზერ. *qus* — ჩიტი)

ინგ. ქოთუქ, უდ. ქოთიკ „მორი“ (შდრ. აზერ. *qotük* მორი) კვლევის შედეგები, თვალსაჩინოებასთან ერთად, წარმოდგენილია მოხსენებაში.

თ ე ა ბ უ რ ჭ უ ლ ა ძ ე

მსაზღვრელ-საზღვრულის ადგილისათვის საშუალო ქართულში

1. წინადადებაში განსაზღვრება დამოკიდებული წევრია. იგი ყოველთვის ექვემდებარება საზღვრულს და გადმოსცემს მის რაიმე ნიშანს ან თვისებას. განსაზღვრების სინტაქსურ ბუნებას აპირობებს საზღვრულ სიტყვასთან დამოკიდებულება. მსაზღვრელ-საზღვრულის ადგილი წინადადებაში სხვადასხვაა. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნავენ, რომ ძველ ქართულში პრეპოზიციული წყობა ჭარბობს ორიგინალურ ძეგლებში, პოსტპოზიციური — ნათარგმნ ძეგლებში. ასევეა თანამედროვე ქართულშიც.

2. ამ თვალსაზრისით ძნელია თქმა, თუ რომელი წყობა ჭარბობს საშუალო ქართულის ენაში. წერილობით ძეგლებში ისეთივე ხშირია პოსტპოზიციური წყობა, როგორც პრეპოზიციული. როგორც ჩანს, ამ დროის ლიტერატურული ენა სინტაქსური ურთიერთობების თვალსაზრისით უფრო თავისუფალია. დღევანდელ სამწერლობო ენაში მსაზღვრელ-საზღვრულის პოსტპოზიციური წყობა უმეტესად პოეზიაში გამოიყენება, საშუალო ქართულში კი პროზაშიც ხშირია.

3. ამ პერიოდის ქართულის წერილობით ძეგლებში ინტენსიურად გვხვდება მსაზღვრელ-საზღვრულის ე.წ. გათიშული, დისტანციური წყობაც: „რა **კარი** გაიღო **ციხისა**, მოაბადს ქალი ხელთა მისცა“ (ვისრ., გვ. 36); „თუცა **ვისი** ესეთი ნახა **ნაცარსა ზედა მჯდომი**, **პირდახოჭილი**, **თმადაგლეჯილი**, **ნიადაგ მტირალი**“ (ვისრ., გვ. 44); „**მინდორი** ერთი დაგვხვდა მეტად **დიდი** და **უზომი**“ (ამირან-დარ., გვ. 8); „**საქონელსა** ჰგვანდა **დამალულსა** ნაოხარსა შიგან ვისი...“ (ვისრ., გვ. 95); „ეგე თქვენი **წესი** არის **საძაგელი** და **მოსაყივ-**

ნებელი...“ (ვისრ., გვ. 18); „განახვანა პაპა-მამურნი საუნჯენი..., ამ-
ცნებდა, რათა **ორსა კეცსა** მისცემდნენ **გაჩენილისასა**“ (ცხ. მეფ.-
მეფ. თამ., გვ. 396)

ასეთი სინტაქსური წყობა ძველსა და ახლა ქართულში იშვიათად
გვხვდება, არაა დამახასიათებელი ასევე ზეპირი მეტყველებისათვის. სა-
შუალო ქართულის ენა კი ამის თავისუფალ საშუალებას იძლევა.

შ ა ლ ვ ა გ ა ბ ე ს კ ი რ ი ა

„ვეფხისტყაოსნის“ ორი ანთროპონიმის წარმომავლობისათვის (როსანი, დულარდუხტი)

ქართულში დადასტურებული ისლამამდელი პერიოდის ირანული
ანთროპონიმების შესწავლას, რომელთა შორის მოხსენებაში წარმო-
დგენილი სახელებიც არის, დიდი მნიშვნელობა აქვს ირანული ონო-
მასტიკონის ისტორიის თვალსაზრისითაც.

1. ქაჯეთის მეფის ძის სახელი **როსანი** „ნათლის“ აღმნიშვნელ
ირანულ ზედსართავს უნდა უკავშირდებოდეს, რომელიც ფონეტიკუ-
რად უფრო ახლოსაა ფალაურსა და კლასიკურ სპარსულში ცნობილ
როშან ფორმათან. მისი გვიანდელი ვარიანტი როუშან როგორც მა-
მაკაცის, ასევე ქალის სახელად ცნობილია თანამედროვე ირანულ
ენებსა და აქედან თურქული მოდგმის ხალხთა ანთროპონომიკონში.

„ვეფხისტყაოსანში“ **როშან**-ის ნაცვლად **როსან** ფორმის პოვნე-
რება ძველ ქართულში პირის სახელთა პარალელური ფორმების
გამოყენებით შეიძლება აიხსნას. მაგ.: ბიბლიის უძველეს ქართულ
თარგმანში დამოწმებული მამაკაცის სახელი დარიელი, მაგრამ რუს-
თველთან ტარიელი.

2. ქაჯეთის მეფის დის სახელ **დულარდუხტი**-ში ანალოგიური
წარმოების ანთროპონიმების (გურანდუხტი, მირანდუხტი, საგდუხტი,
ბალენდუხტი და სხვ.) მსგავსად **დუხტი** („ქალიშვილი“) გამოიყოფა. კომ-
პოზიტის პირველ ნაწილში პირის სახელი დილარა (ეტიმოლოგიურად
„მეყვარებული“, „მომხიბლავი“, „ლამაზი“) არის სავარაუდებელი. ამ

უკანასკნელში დილ („გული“) და არასთან („დამშვენება“) ზმნის აწმყო
დროის ფორმა არა შეიცნობა, ხოლო ერთად **დილარა** „მეყვარებულს“
ნიშნავს. ამგვარად დილარ(ა)დუხტს, შესაძლოა, დულარდუხტი მოეცა.
დულარდუხტში, ისევე როგორც სხვა ამ ტიპის სახელებში, დუხტ მამა-
კაცის სახელზეა დართული. ამ თვალსაზრისით ის გარემოებაცაა აღსა-
ნიშნავი, რომ სახელ დილარას დღესაც ატარებენ მამაკაცები ირანში.

ე ლ ი ს ა ბ ე დ გ ა ზ დ ე ლ ი ა ნ ი

მრავლობითი რიცხვის -უ, -იწდუ სუფიქსების შესახებ სვანურში

სვანური ენის ბალსზემოურ დიალექტში მრავლობითი რიცხვის
მაწარმოებელ სხვადასხვა ნიშანთა შორის გამოყოფილია **-უ** და **-
იწდუ** სუფიქსები (თ. შარაძენიძე).

-უ მრ. რიცხვის ნიშანი სახელებში, სხვა ნიშნებთან შედარე-
ბით იშვიათად იხმარება, მაგრამ მეტ-ნაკლები სიხშირით დადასტურ-
და ყველა დიალექტში.

-უ მრ. რიცხვის ნიშნად დაერთვის მარტივფუძიან სახელებს:
პატრონ „პატრონი“ **პატრონ-უ** „პატრონები“; **ნაღალ** „ნათესავი“
ნაღალ-უ „ნათესავები“; **მერდე** „მყოფი“ **მერდე-უ** „მყოფები“.

მრ. რიცხვის **-უ** ნიშანი უფრო ხშირად გვხვდება ზედსართავებ-
სა და მიმღებებში, რომლებიც ბოლოკიდურ პოზიციაში შეიცავენ **-
რ**, **-ლ** სონანტებს წინამავალი სხვადასხვა ხმოვნით. ეს ელემენტები
შეიძლება იყოს:

ა) ფუძის კუთვნილება **ლგარ** „ცოცხალი“ **ლგარ-უ** „ცოცხლე-
ბი“; **ლგდგარ** „მიცვალბული“ **ლგდგარ-უ** „მიცვალბულები“;
ლგფკმლ „ქალბატონი“ **ლგფკმლ-უ** „ქალბატონები“...

ბ) მრავლობითი რიცხვის ნიშანი ბზ. **დი** „დედა“; **დილ-არ-უ**
„დედები“; **ქუნ** „სული“ **ქუნ-არ**, **ქუნ-არ-უ** „სულები“. ბქ. **მეჩხფე**
„გამხდარი“, **მეჩხფ-ოლ**, **მეჩხფ-ოლ-უ** „გამხდრები“ **ხოშა** „უფროსი“
ხოშ-ელ, **ხოშ-ელ-უ** უფროსები.

გ) მქონებლობის აღმნიშვნელი სუფიქსები: **მაფეშ** „დადლილობა“ **მაფშ-ნარ** „დადლილი“, **მაფშ-ნარ-უ** „დადლილები“; **მნიდ** „მიმშილი“ **მნიდ-ნარ** „მიშიერი“, **მნიდ-ნარ-უ** „მიშიერები“; **ფუყუშ** „ჩიყვი“ **ფუყუშ-ნარ** „ჩიყვიანი“, **ფუყუშ-ნარ-უ** „ჩიყვიანები“...

-უ'ს დაირთავს -ნა დაბოლოების მქონე ზედსართავი სახელები ბალსზემოურში: **ვეფ-ნა** „კბენია“ **ვეფ-ა-უ** „კბენიები“, **კუჩახ-ნა** კოჭლი **კუჩახ-ა-უ** „კოჭლები“, **გაგდ-ნა** „ყბედი“ **გაგდ-ა-უ** „ყბედები“ ზს. -უ'ს გამოავლენს -იან სუფიქსიანი სახელები: **ცოდრ-იან** „ცოდვილი“ **ცოდრ-იან-უ** „ცოდვილები“; **ბილწიან** „ბილწი“ **ბილწ-იან-უ** „ბილწები“.

ბალსზემოურში არსებული ძალიან იშვიათად ხმარებული მრ. რიცხვის -იწდუ ნიშანი, ქვემოსვანურ დიალექტებშიც დადასტურდა. ლშხ. -იწდუ ლნტ. -იედუ ფორმით. ორიოდე სახელთან ბალსქვემოურში -ედუ ვარიანტიც შეგვხვდა. ბქ. **მგკეთ** „მოკეთე“, **მგკთ-ედუ** „მოკეთები“; ლშხ. **ნადალ** „ნათესავი“ **ნადლ-იედუ** „ნათესავები“; **ბილ** „ნაპირი, ტუჩი“ **ბილ-იედუ** „ნაპირები“; ლნტ. **ვეზირ** „ვეზირი“ **ვეზრ-იედუ** „ვეზირები“.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ „ღიად რჩება -უ'სი და -უ'თი წარმოებული მრავლობითი რიცხვის საკითხი“ (თ. შარაძენიძე).

ვფიქრობთ დასაშვებია -უ მრ. რიცხვის ნიშანი დაუყვავშიროთ იგივე მნიშვნელობის მქონე -იწდუ, იედუ სუფიქსს, რომლის გამარტივებით მივიღეთ -უ (იედუ > იწდუ > ედუ > უ).

ე ლ ე ნ ე გ ი უ ნ ა შ ვ ი ლ ი

საშუალო სპარსული გეოგრაფიული ტერმინოლოგიის კვლევის საკითხებისათვის ქართულ წყაროებში

ისლამამდელი ირანისა და ქართლის (იბერიის) სამეფოს ისტორიულ-კულტურულ ურთიერთობებს მრავალსაუკუნოვანი ტრადიცია აქვს.

ეს მიმართებები განსაკუთრებით მრავალმხრივი და მნიშვნელოვანი ხდება სასანელთა მმართველობის ხანაში (III-VII სს. ჩვ.წ.). სასანური ირანის ღრმა გავლენამ ქართულ ცივილიზაციაზე სათანადო ასახვა ჰპოვა იმ დროის (ისევე როგორც გვიანდელი პერიოდის) ქართულ სულიერსა და მატერიალურ კულტურაში.

ამ თვალსაზრისით, მეტად მნიშვნელოვანია სასანელთა იმპერიის ოფიციალური, რელიგიური და სალიტერატურო ენის-საშუალო სპარსულის ფენომენი საქართველოში (იხ. J.Gippert, Zum Status des Mittelpersischen im südlich Kaukasus, *Proceedings of the conference "Bilingualism in Iranian Cultures"*, Bamberg 1992).

ქართულ წერილობით ძეგლებში გამოვლენილია საშუალო სპარსული ლექსიკის მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი ნიმუშები, რომლებიც შეთვისებული იყო ირანელებთან უშუალო და ინტენსიური კონტაქტების შედეგად, წიგნური ან ზეპირი გზით. მათ სისტემურ გამოკვლევას მიეძღვნა ჯერ მ. ანდრონიკაშვილის მონოგრაფიის ერთ-ერთი თავი („*ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან*“, 1966, გვ. 279-417), ხოლო შემდეგ — ი. გიბერტის მთელი ნაშრომი (*Iranica Armeno-Iberica. Studien zu den iranischen Lehnwörtern im Armenischen und Georgischen*, Wien, 1993).

საშუალო სპარსულ-ქართული ენობრივი ინტერფერენციისა და ზოგადად, ირან-საქართველოს კულტურულ-ისტორიულ ურთიერთობათა ღრმა კვლევისათვის, არსებითია ირანული ონომასტიკის (საკუთრივ ტოპონიმიკის) საფუძვლიანი შესწავლა. ძველ ქართულ აგიოგრაფიულ ძეგლებსა და ქართულ ისტორიულ წყაროებში დასტურდება საშუალო სპარსული გეოგრაფიული ტერმინების საინტერესო ნიმუშები. ზოგიერთი მათგანი განხილული იყო მ. ანდრონიკაშვილის ერთ-ერთ ადრინდელ პუბლიკაციაში.

ირანულ ენათა ისტორიული გრამატიკისა და დიალექტოლოგიის, ასევე ქართველოლოგიური კვლევების თანამედროვე დონე ამ საკითხების ახლებური გააზრებისა და განსხვავებული ინტერპრეტაციის სათანადო საფუძველს ქმნის.

მოხსენებაში წარმოდგენილია რამდენიმე საშუალო სპარსული გეოგრაფიული ტერმინის (როგორცაა, *არშაკეთი, განძაკი, დარუბანდი, დარილანი, გურგენი, იალბუზი, საბასტანი*) დისტრიბუციული, სემანტიკური და ისტორიულ-ეტიმოლოგიური ანალიზი.

გ ი ო რ გ ი გ ო გ ო ლ ა შ ე ი ლ ი

ზმნისწინი და დრო-კილოთა სისტემა

(რამდენიმე ფაქტი და რამდენიმე კითხვა)

აკაკი შანიძემ გამოყო მყოფადის წრე, რომელშიც სამი მწკრივი შევიდა (მყოფადი, ხოლმეობითი და მყოფადის კავშირებითი). მყოფადის წრის მწკრივებს აწმყოს წრის მწკრივებისაგან ძირითადად ზმნისწინი განასხვავებს. მყოფადის წრის მწკრივთა ნიშნად ამ შემთხვევაში ზმნისწინი ცხადდება. მყოფადისა და აწმყოს შემთხვევაში ზმნისწინი (ძირითადად) დროს განასხვავებს:

წერ-ს (აწმყო დრო) — **და-წერ-ს** (მომავალი დრო).

რა ფუნქცია აკისრია ზმნისწინს სხვა მწკრივთა დაპირისპირებისას?:

წერდ-ა — **და-წერდ-ა,**

წერდ-ს — **და-წერდ-ს...** ამ შემთხვევებში სხვაობს ასპექტი; ასპექტი კი არ არის „მწკრივის კატეგორია“. ასეთ შემთხვევაში ან მწკრივთა შედგენილობაში უნდა შევიტანოთ კორექტივი, ან მწკრივის განსაზღვრაში (მხედველობაში გვაქვს ა. შანიძის მოძღვრება)...

თუ წარმოდგენილ ორ წყვილ მწკრივს შორის სხვაობას ქმნის ზმნისწინი, ზუსტად ისეთივე სხვაობის მქონე II და III სერიის ზმნისწინიანი და უზმნისწინო ფორმები რატომ არ არის დამოუკიდებელი მწკრივები? — ამ კითხვაზე პასუხი არ ჩანს.

ქმნის თუ არა პრობლემას ის, რომ ერთსა და იმავე ზმნისთან მყოფადის წრეში გამოიყენება რამდენიმე ზმნისწინი? ვთქვათ **წერ** ზმნის „მყოფადის „ნიშანია“ ა, აღ, და, ჩა, ამო, გადა, გამო, ვა, გადმო, გარდა, მი, მო, შე, შემო, ჩამო, წა; **თეს** ზმნისა გამო, გან, შე, და, ჩა, მი, მო... ეს ვარიანტები ალომორფები? — ვერ ვხედავთ ლოგიკას...

აწმყოს მნიშვნელობა რომ აქვს ზმნისწინიან ფორმებს (**აღწერს, წარადგენს...**), ამ შემთხვევაში ზმნისწინი აღარ არის მყოფადის ნიშანი? რომელი მწკრივის ფორმებია? ალოგიკური გვეჩვენება მსჯელობა: თუ ზმნისწინიანი ვარიანტი დროის მიხედვით აწმყოა, აწმყოს მწკრივის ფორმად უნდა მივიჩნიოთ, თუ მომავალი დროის მნიშვნელობა აქვს, მყოფადის მწკრივის ფორმააო. ასეთივე კვალიფიკაცია უნდა მიეცეს მაშინ უზმნისწინო ფორმებს, თუ მას ერთ შემთხვევაში ახლანდელი დროის გაგება აქვს (ზის და **ჭამს**), სხვა შემთხვევაში — მომავალი დროისა (მოვა და **ჭამს**). რა გამოვიდა:

აწმყოს მწკრივი
აღწერს
ჭამს

მყოფადის მწკრივი
აღწერს
ჭამს

ეს აღარაა მორფოლოგია...

დიალექტოლოგიურ ლიტერატურაში საუბარია მთის დიალექტებში I ხოლმეობითზე (**აკეთებდის...**). თუ I სერიაში თანამედროვე ქართულში ორი წრეა, რატომ არ გამოყოფენ ორ მწკრივს ამ დიალექტებში — **აკეთებდის-გააკეთებდის**? ზმნისწინიანი და უზმნისწინო ფორმათა ერთი მწკრივისანებად მიჩნევა ხომ არღვევს სისტემას?

აწმყო-მყოფადის დაპირისპირება (წერს — დაწერს) თუ მწკრივთა დაპირისპირებაა მორფოლოგიურად და ზმნისწინია მწკრივის ნიშანი, რა ხდება საშუალო გვარის ზმნებში? თამაშობს — ითამაშებს, დარაჯობს — უდარაჯებს, დგას — იდგება, ღირს — ეღირება და მისთანანი მორფოლოგიურად ერთი პარადიგმის წევრები არიან? „მწკრივის ნიშნებად რა უნდა მივიჩნიოთ?

არსებული მოძღვრებებით (ა. შანიძე, არნ. ჩიქობავა) აწმყოს მიმართება მყოფადთან ისეთივეა (მწკრივისა მწკრივთან), როგორც აწმყოსი უწყვეტელთან (ან I კავშირებითთან) (ერთი პარადიგმის წევრები არიან):

აკეთებ-ს — **გა-აკეთებ-ს** (**შე-აკეთებ-ს, გადა-აკეთებ-ს...**);

აკეთებ-დ-ა;

აკეთებ-დ-ე-ს.

აკეთებს, გააკეთებს, შეაკეთებს, გადააკეთებს და მისთანანი ითვლება დამოუკიდებელ სალექსიკონო ერთეულებად. **აკეთებს, აკეთებდა, აკეთებდეს** — არ ითვლება სხვადასხვა სალექსიკონო ერთეულებად; რატომ? თუ სხვადასხვა სალექსიკონო ერთეულებია, რატომ ითვლება ერთი და იმავე ზმნის სხვადასხვა მწკრივის ფორმებად.

რა მნიშვნელობასაც ანიჭებს ზმნისწინი ზმნას ხოლმეობითსა თუ მყოფადის კავშირებითში, იგივე მნიშვნელობა აქვს მას სახელზმნურ ფორმებშიც. ნიშნავს თუ არა ეს იმას, რომ ზმნისწინი არ შეიძლება ჩაითვალოს მწკრივის ნიშნად?

ჩვენი აზრით, ყველა კითხვაზე პასუხი ერთია: **გადასასინჯია მწკრივთა რაოდენობის საკითხი.**

ტ ა რ ი ე ლ გ უ რ გ ე ნ ი ძ ე

ზოგი რამ ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორიის შესახებ

ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორიის წარმოშობის და რიცხვის კატეგორიასთან მისი მიმართების შესახებ განსხვავებული თვალსაზრისები არსებობს.

ქ. ლომთათიძე ვარაუდობს, რომ in/ex-ის გარჩევა სვანური ზმნის სისტემაში დაკავშირებული უნდა იყოს საურთიერთო კატეგორიასთან (კერძოდ, მის სათანაო შინაარსთან) (ლომთათიძე 1961:212). ანალოგიური მოსაზრება in/ex-ის და საურთიერთო კატეგორიების მიმართ ზოგადად გამოთქმული აქვს პ. ფორხჰაიმერს (ფორხჰაიმერი 1953: 132-135).

გ. კლიმოვი თვლის, რომ in/ex-ის კატეგორია პრინციპულად განსხვავდება რიცხვის კატეგორიისაგან. ამ დებულებას ავტორი ასე ასაბუთებს: ჯერ ერთი, in/ex-ის კატეგორია ახდენს რიცხვის კატეგორიის მიმართ დიფერენცირებულ ფორმათა კონკრეტიზაციას სპეციალურ პლანში (ეს იქიდან გამომდინარეობს, რომ in/ex-ის კატეგორია

განიჩევა არა მარტო მრავლობით რიცხვში, არამედ ორობით და სამობით რიცხვშიც); მეორეც ის, რომ in/ex-ის კატეგორია სახეზეა იმ ენებში, რომლებსაც არ გააჩნიათ რიცხვის მორფოლოგიური კატეგორია (კლიმოვი 1981:30). ჩვენთვის მიუღებელია ამ დებულების დასაბუთების ორივე არგუმენტი.

განსხვავებულ კატეგორიებად მიიჩნევენ in/ex-ს და რიცხვს სხვა ავტორებიც: ვ. თოფურია (თოფურია 1967), ა. ონიანი (ონიანი 1978: 96), დ. მელიქიშვილი (მელიქიშვილი 1977).

არნ. ჩიქობავას ვარაუდით in/ex-ისა და მრავლობითობის კატეგორია ერთია (ჩიქობავა 1946: 100). ჩვენ ვიზიარებთ ამ მოსაზრებას.

ე. ბენვენისტს მიაჩნია, რომ არ არის საკმარისი ვუწოდოთ პირველი პირის მრავლობითი რიცხვის განსხვავებულ ფორმებს „ინკლუზიური“ და „ექსკლუზიური“. ტერმინი გულისხმობს „თქვენ“ ელემენტის ჩართვას ან გამორიცხვას, მაგრამ „ისინი“ ელემენტის მიმართ აღნიშვნა სწორედ რომ შებრუნებული იქნებოდა, თუმცა ძნელია მოიძებნოს უფრო შესაფერისი ტერმინი (ბენვენისტი 1974: 267). ვფიქრობთ, რომ თავისთავად საინტერესო მოსაზრებაა, მაგრამ ამ შემთხვევაში შეუძლებელია ორწევრაელემენტებიანი „ინკლუზიური“ და „ექსკლუზიური“ ფორმების მიღება. თუ ბენვენისტის მსჯელობაში „თქვენ“ და „ისინი“ ელემენტებს ჩავანაცვლებთ შესაბამისად „შენ“ და „ის“ ელემენტებით, მაშინ ორწევრაელემენტებიანი სიმრავლის შემთხვევაში ბენვენისტის მსჯელობა ძალაში დარჩება, მაგრამ სამწევრაელემენტებიანი სიმრავლის შემთხვევაში იგი წინააღმდეგობაში მოვარეალებურ ენობრივ მონაცემებთან.

ჯონ ლაიონზი შესაძლებლად მიიჩნევს გამიჯნოს ერთმანეთისაგან „ინკლუზიური“ და „ექსკლუზიური“ ხმარება მეორე პირის მრავლობითი რიცხვისა (ავტორისავე სიტყვებით, „ინკლუზიური“ vs. „ექსკლუზიური ტერმინების რამდენადმე განსხვავებული აზრით, ვიდრე ეს გვაქვს „პირველი პირის მრავლობით რიცხვთან“). „ექსკლუზიური“ განეკუთვნება მხოლოდ მსმენელს ან მსმენელებს, ხოლო „ინკლუზიური“ მიემართება ერთდროულად მსმენელს ან მსმენელებს სხვა პირთან ან პირებთან ერთიანობაში (ლაიონზი 1978: 293-4). აქ საჭიროა იმის დაზუსტება, რომ ეს სხვა პირი (ან პირები) არ შეიძლება იყოს

პირველი (ანუ, მოლაპარაკე) პირი, არამედ მხოლოდ მესამე პირს (ან პირებს) შეუძლია მოგვევლინოს ამ როლში.

ნ. სოკოლოვსკაიასთან გამოყენებულია ტერმინი „ინკლუზიური თქვენ“ (შენ & ის)^{x22} (თუმცა ამის საპირისპიროდ აქვე არ გვხვდება ტერმინი „ექსკლუზიური თქვენ“). იმავე ავტორთან გვხვდება ტერმინი „სუპერინკლუზიური ჩვენ“ (მე & შენ & ის)^{x23}, რომელსაც უპირისპირდება ტერმინები „ინკლუზიური ჩვენ“ (მე & შენ)^{x22} და „ექსკლუზიური ჩვენ“ (მე & ის)^{x22} (სოკოლოვსკაია 1980: 92-94). x22 ნიშნავს, რომ გვაქვს მინიმუმ ორწევრადელებიანი სიმრავლე, ხოლო x23 ნიშნავს, რომ გვაქვს მინიმუმ სამწევრადელებიანი სიმრავლე.

უ. ჩეიფის განსაზღვრით, მეორე პირი არის ერთი ან უფრო მეტი პირისაგან შემდგარი ჯგუფი, რომელიც, სულ მცირე, მსმენელს მაინც შეიცავს, მაგრამ გამორიცხავს მოლაპარაკეს, ხოლო პირველი პირი არის ერთი ან უფრო მეტი პირისგან შემდგარი ჯგუფი, რომელიც შეიცავს, სულ მცირე, მოლაპარაკეს მაინც. იმ ენებისათვის, რომლებშიც პირველი პირის მრავლობით რიცხვში განიჭევა ინკლუზიური და ექსკლუზიური ფორმები, უ. ჩეიფი პირველ პირს რამდენადმე განსხვავებულად განსაზღვრავს: პირველი პირი არის ერთი ან უფრო მეტი პირისგან შემდგარი ჯგუფი, რომელიც, სულ მცირე, მოლაპარაკეს მაინც შეიცავს, მაგრამ გამორიცხავს მსმენელს. ეს თითქმის სარკისებური ანარეკლია მეორე პირის განსაზღვრისა, რომელიც ზემოთ იყო მოყვანილი. ამ ტიპის ენებში არსებობს დამატებითი სემანტიკური ერთეული, რომელსაც უ. ჩეიფი უწოდებს ინკლუზივს და მას ასე განსაზღვრავს: ინკლუზივი არის ორი ან უფრო მეტი პირისაგან შემდგარი ჯგუფი, რომელიც შეიცავს, სულ ცოტა, მოლაპარაკესა და მსმენელს მაინც (ჩეიფი 1975: 315). ავტორი არ იძლევა „ექსკლუზივის“ განსაზღვრას, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ მის მიერ პირველი პირის განსხვავებულ განსაზღვრას, მაშინ გამოდის, რომ პირველი პირი და „ექსკლუზივი“ ერთი და იგივეა, როცა გვაქვს მინიმუმ ორწევრადელებიანი სიმრავლე.

ლინგვისტურ ტერმინთა ლექსიკონში ყ. მარუზო ამ ტერმინებს ასე განმარტავს: ინკლუზიურია მრავლობით რიცხვში მდგარი პირველი პირი, რომელსაც ზოგ ენაში ისეთი განსაკუთრებული ფორმა გა-

აჩნია, რომლის არსებობის დროსაც „ჩვენ“ ტიპის კოლექტივი მოლაპარაკესთან ან მოლაპარაკეებთან ერთად გულისხმობს მას ან მათ, ვისაც მიმართავენ. მრავლობით რიცხვში მდგარ პირველ პირს ეწოდება ექსკლუზიური იმ ენებში, სადაც „ჩვენ“ ტიპის ნაცვალსახელით აღნიშნულ პირთა ჯგუფში არ არის ჩართული მიმართვის ადრესატი: „ჩვენ, თქვენი გამოკლებით“ (მარუზო 1960: 122, 342).

ო. ახმანოვა ლინგვისტურ ტერმინთა ლექსიკონში ამ ტერმინებისთვის ასეთ განსაზღვრას გვთავაზობს: ინკლუზიური პირი არის პირველი პირის მრავლობითი რიცხვის ფორმა, რომელიც აღნიშნავს როგორც მოლაპარაკეს (მოლაპარაკეებს), აგრეთვე იმათ, ვისაც მიმართავენ. ექსკლუზიური პირი არის პირველი პირის მრავლობითი რიცხვის ისეთი ფორმის გამოყენება, რომელიც აღნიშნავს მხოლოდ მოლაპარაკეებს (ე. ი. გამორიცხავს იმათ, ვისაც მიმართავენ (ახმანოვა 1966: 220-1, 173).

ამ ლექსიკონების ავტორები უშვებენ ერთზე მეტი მოლაპარაკე პირის (ანუ, მოლაპარაკეების) არსებობას, რაც მიუღებლად მიგვაჩნია, ვინაიდან „ნორმალურ“ სამეტყველო აქტში ერთზე მეტი მოლაპარაკე პირის არსებობა დაუშვებელია. ვფიქრობთ, ამან განაპირობა ის, რომ ო. ახმანოვა ექსკლუზიურ პირში მხოლოდ მოლაპარაკეებს გულისხმობს! ანდა, მოლაპარაკე (ანუ, პირველ) პირთან ერთად გაერთიანებული მესამე პირი (პირები) განიხილება როგორც მოლაპარაკე, რაც დაუშვებელია. ორივე ავტორის მიერ ინკლუზივის განსაზღვრაში არ რჩება ადგილი კომბინაციებისათვის, რომლებშიც პირველ და მეორე პირთან შესაძლებელია მესამე პირიც იყოს გაერთიანებული.

ა. შანიძე შემდეგნაირად განმარტავს ამ ტერმინებს: „ჩვენ“ სიტყვის გაგება შეიძლება ორნაირი იყოს: ა) მოლაპარაკე ადამიანი ამით აღნიშნავს თავის თავს და აგრეთვე იმას ან იმათ, ვისთანაც საუბარი აქვს. ამ შემთხვევაში „ჩვენ“ სიტყვა მნიშვნელობით იგივეა, რაც „მე და შენ“, ან „მე და თქვენ“. ეს არის ინკლუზიური „ჩვენ“. ბ) მოლაპარაკე ადამიანი ამით აღნიშნავს თავის თავსა და სხვას (ან სხვებს) იმის გამოკლებით (ან იმათ გამოკლებით), ვისაც ესაუბრება. ამ შემთხვევაში „ჩვენ“ სიტყვა მნიშვნელობით იგივეა, რაც „მე და ის“, ან „მე და ისინი“. ეს არის ექსკლუზიური „ჩვენ“.

„ინკლუზივის“ ა. შანიძისეულ განსაზღვრაში არ რჩება ადგილი იმ კომბინაციებისთვის, რომლებშიც პირველ და მეორე პირთან შე-საძლებელია მესამე პირიც იყოს გაერთიანებული. ამას ადასტურებს „თქვენ“ სიტყვის განსაზღვრა იმავე ავტორისა: „თქვენ“ ამ სიტყვით მოლაპარაკე ადამიანი ჩვეულებრივ აღნიშნავს ორ პირს ან მეტს, რომელთაც საუბრის დროს ყველას მიმართავს. თითოეული მათგანისთვის ცალ-ცალკე მიმართვისას „შენ“ სიტყვა უნდა იხმაროს (შანიძე 1973: 41-42). მოგვიანებით ა. შანიძე განმარტავს, რომ ინკლუ-ზიურ ფორმაში ჩართულია მე-2 პირი და ამორთულია მე-3, ხოლო ექსკლუზიურში ჩართულია მე-3 პირი და ამორთულია მე-2 (შანიძე 1976: 65).

რ. ასათიანის აზრით ინკლუზივ-ექსკლუზივის გრამატიკული კატეგორიის არსებობა იმაზე მიგვანიშნებს, რომ გრამატიკულად განსხვავებულია სიმრავლე, სადაც მხოლოდ კომუნიკაციის აქტში მონაწილე „მეტყველი“ — „მსმენელი“ (resp. I/II) პირები ერთიანდებიან (ინკლუზივი), იმ სიმრავლისაგან, სადაც „მეტყველ“ პირთან ერთად გამორიცხულია, არ ერთიანდება მსმენელი (II პირი) (ექსკლუზივი) (ასათიანი 1994: 42). სიტყვა **მხოლოდ**, რომელიც ინკლუზივის ამ განმარტებაშია გამოყენებული, გამორიცხავს კომბინაციებს, რომლებშიც პირველ და მეორე პირთან შესაძლებელია მესამე პირიც იყოს გაერთიანებული.

არნ. ჩიქობავა ასე განმარტავს ამ ტერმინებს: თუ „ჩვენ“ გამო-რიცხავს მეორე პირს, მას ეწოდება **ექსკლუზივი** (ლათინ. „გამორი-ცხვითი“), თუ მეორე პირს არ გამორიცხავს, **ინკლუზივს** ეტყვიან („ინკლუზივი“ — „ჩარიცხვითი“). მისივე აზრით „ინკლუზიური და ექსკლუზიური მრავლობითის არსებობა კვლავ იმ დებულებას ასა-ბუთებს, რომ მხოლობითიდან მრავლობითზე გადასვლა გაშუამავლე-ბული იყო კონკრეტული სახის მრავლობითებით; ამ კონკრეტულობისაგან თავისუფალი მრავლობითი განვითარების შემდგომი საფეხურია (ჩიქობავა 1939: 140).

ი. მელჩუკის აზრით ექსკლუზიურობის კატეგორია შედგება ორი გრამემებისაგან: ექსკლუზივი ~ ინკლუზივი. გამოიყენება მხოლოდ I (გაცილებით იშვიათად II) პირის მიმართ (მაგრამ არა მხოლოდ მრავ-ლობით რიცხვში, რასაც ხშირად ამტკიცებენ) (მელჩუკი 1998: 204):

„მე ექსკლუზიური“ = „უბრალოდ მე“;

„მე ინკლუზიური“ = „მე და შენ, და არავინ სხვა“;

„ჩვენ ექსკლუზიური“ = „მე და ვილაც სხვა, მაგრამ არა შენ/თქვენ“;

„ჩვენ ინკლუზიური“ = „მე და ჩვენ და შენ/თქვენ“;

„შენ ექსკლუზიური“ = „უბრალოდ შენ“;

„შენ ინკლუზიური“ = „შენ და ის“;

„თქვენ ექსკლუზიური“ = „თქვენ, ვისაც მივმართავ და არავინ სხვა ვინმე“;

„თქვენ ინკლუზიური“ = „თქვენ და სხვები“.

განსახილველ საკითხთან დაკავშირებული საკუთარი მოსაზრებე-ბი ძირითადად ორ ნაშრომში გვაქვს წარმოდგენილი: (გურგენიძე 1984: 114-129), (გურგენიძე 1999: 16-20).

ნ ი ნ ო დ ო ლ ი ძ ე

გურული დიალექტი სხვადასხვა უანრის ტექსტებში

გურულები არიან „ენა ტკბილ-მოუბარენი, უმეტეს წიგნის სიტყვით, მესხთა-ებრ, არამედ ქართულისავე ენისანი და არა სხვისა“ (ვახუშტი, „გეოგრაფიული აღწერა საქართველოსა“, გვ.420). მაშა-სადამე, გურულები მესხებივით სალიტერატურო ენით ლაპარაკობენ უმეტესად, — ბრძანებდა ბატონიშვილი XVIII საუკუნეში. რა ხდება დღეს?

ტექსტების ადრინდელი პუბლიკაციებისა და ჩვენ მიერ ოზურგე-თის რაიონში ჩაწერილი მასალების მიხედვით, გურულები სულაც არ ლაპარაკობენ სალიტერატურო ენით, მით უმეტეს მესხებივით. შე-დარებით მკვიდრად ამგვარი ქართული შემორჩენილია საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებიდან გავრცელებული ხალხური სიმღერებისა და ლოცვების ენაში, რომლებიც ინტერდიალექტური ხასიათისაა.

მაგალითად: „ჩვენ ვიყავით **სამნი ძმანი სამებისა ძალისანი**“ (ყლენტი, 1936:218; ტექსტი ჩაწერილია ჩოხატაურში, სოფელ ხიდის-თავში).

დღეს არც ზემო და არც ქვემოგურულ ცოცხალ მეტყველებაში **ნარიანი** მრავლობითის ფორმები აღარსად იხმარება, მაგრამ ლექსთწყობის არქიტექტონიკამ ისინი აქამდე შემოგვინახა.

იგივე სიტუაციაა ემფატიკურ ხმოვნებთან დაკავშირებითაც: „ნურც მომჭრი **თმასა აღისასა**, ნურც მომტეხ **წივსა ჭიქისასა**“ (იქვე).

„უჟმურის ლოცვაში“ ისეთი სალიტერატურო ქართულია ფიქსირებული, რომ საქართველოს ყველა კუთხის წარმომადგენელს შეუზღუდა:

„იმ დაწყველილმა ეშმაკმა რა საქმე ქნა საძაგელი!
ჯოჯოხეთი ააშენა, ძნელათ მოსაბრუნებელი“ (იქვე, გვ.186),

მაგრამ შემდეგ ამ სტრიქონებს მოსდევს გურული დიალექტისთვის დამახასიათებელი ფონეტიკური პროცესების შემცველი ლექსიკა თუ გრამატიკული ფორმები: **„ესო** (ანლაუტური ფონემის დაკარგვა) ქრისტემ **შუუთვალა** (ხმოვანთა სრული ასიმილაცია), მეც მაქეთ ვარ **მოსასლელი** (გ თანხმოვნის დაკარგვა ინლაუტში), ისე გაგხთი (< **გა-გ-ი-ხდ-ი**, დ თანხმოვნის დაყრუება **ხ**-ს მომდევნო პოზიციაში) ჯოჯოხეთს, აღარ ქონდეს (< **ჰ-ქონ-დ-ე-ს**, ირიბი ობიექტური პირის **ჰ**- პრეფიქსის უგულვებელყოფა) საფუძველი“ (იქვე).

ზოგიერთი ლოცვის ტექსტი იმდენად ძველია, რომ იგი უცვლელად გადადის საქართველოს ერთი კუთხიდან მეორეში ან ერთი თაობიდან-მომდევნო თაობებში. აქა-იქ თუ გამოჩნდება ადგილობრივი დიალექტისთვის დამახასიათებელი მორფოლოგიური მონაცემები:

„გულო, გულის ალაგას!
გულო, რამ შეგაშინა!
გულო, დედამ შეგაშინა!
გულო, მამამ შეგაშინა!
გულო, შინაურმა შეგაშინა!
შუაღამეზე შეგეშინა..

(იქვე, „მავნებლის ლოცვა“)

კიდევ უფრო არქაულია ისეთი ტექსტები, სადაც სრულიად უცხოა ამა თუ იმ ლექსემის სემანტიკა თანამედროვე ქართველისთვის, რომლისთვისაც შეიძლება მხოლოდ ერთი ან ორი სიტყვის მნიშვნელობა იყოს გასაგები:

„აწი ვარი, თავით, სპადუ, შტერდი, ვერთა ვაცლი,
აუბი, კატოლი, ცრიცი, რპოლი, ცრიც, ზაპერი, სვა,
დაცვა, ჩამა, თისა , ქეზეპლუ, პერუ, აქლოუნი,მაწი,
მოშკა, ცეხლი, ყბეზენი, პაკლანიკო.“

(იქვე, „მოჯადოებულის ლოცვა“).

ბუნებრივია, შემლოცველთა მცდელობა, რაც შეიძლება ბუნდოვანი ყოფილიყო ტექსტი მისი მაგიურობის ხარისხის ასამაღლებლად, რათა ჩვეულებრივ მოკვდავთათვის იგი მიუწვდომელი (გაუგებარი) გამხდარიყო.

სპეციალური ლიტერატურიდან კარგა ხანია ცნობილია, რომ ხშირად თანამედროვე ცოცხალი მეტყველება უფრო მეტ სიძველეს წარმოგვიდგენს, ვიდრე რამდენიმე ათასი წლის მწერლობის მქონე ენები (ნიკო მარი). სწორედ ამ დებულების ილუსტრაციაა გურული დიალექტზე ჩაწერილი სიმღერებისა და შელოცვების ენა.

თ ა მ ა რ ვ ა შ ა კ ი ძ ე

მარტივი წინადადების სინტაქსური მექანიზმისათვის თანამედროვე ქართულში

თანამედროვე ქართულში მარტივი წინადადების სინტაქსური მექანიზმის ახსნა საჭიროებს ორი უმთავრესი საკითხის ანალიზს: ა) როგორ იმართვის ზმნა სახელების (მორფოლოგიური სუბიექტისა და მორფოლოგიური ობიექტების) მიერ და ბ) როგორ მართავს თავად ზმნა მასთან დაკავშირებულ სახელებს (მორფოლოგიურ სუბიექტსა და მორფოლოგიურ ობიექტებს).

თანამედროვე ქართულში (ისევე როგორც ძველში) გამოიყოფა სახელისა და ზმნის შესიტყვებათა ექვსი ტიპი: 1. რელატიურ-გარდამავალზმნიანი (როცა ზმნასთან დაკავშირებულია სამი სახელი: **უშენებს მამა შვილს სახლს...**); 2. რელატიურ-გარდამავალზმნიანი (როცა ზმნასთან დაკავშირებულია ორი სახელი: **აშენებს კაცი სახლს...**); 3. რელატიურ-მედიოაქტივზმნიანი (**ჰპატრონობს მამა შვილს...**); 4.

რელატიურ-გარდაუვალზმნიანი (**ემალეზა შვილი მამას...**); 5. აბსოლუტურ-მედიაოქტივზმნიანი (**ცხოვრობს კაცი...**) და 6. აბსოლუტურ-გარდაუვალზმნიანი (**იმალება კაცი...**). ექვსივე შემთხვევაში ზმნა მართულია სახელების მიერ პირში და შეთანხმებულია მათთან რიცხვის მიხედვით (რეალურად ან პოტენციურად). რაც შეეხება ზმნის მიერ სახელთა მართვას, ამ მხრივ განსხვავებული ვითარება გვაქვს: პირველ შემთხვევაში (**უშენებს მამა შვილს სახლს...**) ზმნა მართავს მორფოლოგიურ სუბიექტსა და ბრუნვაცვალეზად მორფოლოგიურ ობიექტს სხვადასხვა ბრუნვის ფორმით როგორც ერთი სერიის ფარგლებში (I სერია: MS — სახელობით ბრუნვაში, ხოლო MO — მიცემითში: **უშენებს მამა სახლს...**), ასევე — დრო-კილოთა ჯგუფების მიხედვით (შდრ. II სერია: MS ა მოთხრობითში, MO — სახელობითში: **აუშენა მამამ სახლი...**), ბრუნვაუცვლელი მორფოლოგიური ობიექტი კი ყველა შემთხვევაში მიცემითი ბრუნვის ფორმით არის წარმოდგენილი (I სერია: **უშენებს შვილს**, II სერია: **აუშენა შვილს...**); მეორე შემთხვევაში (**აშენებს კაცი სახლს...**) ზმნა ორივე სახელს (მორფოლოგიურ სუბიექტსა და მორფოლოგიურ ობიექტს) მართავს სხვადასხვა ბრუნვის ფორმით როგორც ერთი სერიის, ისე დრო-კილოთა ჯგუფების მიხედვით (I სერია: MS —სახელობითში, MO — მიცემითში: **აშენებს კაცი სახლს**; II სერია: MS — მოთხრობითში, MO — სახელობითში: **აშენა კაცმა სახლი...**); მესამე შემთხვევაში (**ჰპატრონობს მამა შვილს...**) მორფოლოგიური სუბიექტი ზმნისაგან მართულია დრო-კილოთა I სერიის მწკრივებში სახელობითი ბრუნვის ფორმით (**ჰპატრონობს მამა...**), ხოლო II სერიის ნაკვთებში — მოთხრობითით (**უპატრონა მამამ...**), მორფოლოგიური ობიექტი კი ყველა შემთხვევაში მიცემითი ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილია (I სერია: **ჰპატრონობს შვილს...**, II სერია: **უპატრონა შვილს**); მეოთხე შემთხვევაში (**ემალეზა შვილი მამას...**) ზმნა მორფოლოგიურ სუბიექტს მხოლოდ სახელობითი ბრუნვის ფორმით მართავს (I სერია: **ემალეზა შვილი...**, II სერია: **დაემალა შვილი...**), ხოლო მორფოლოგიურ ობიექტს — მიცემითით (I სერია: **ემალეზა შვილს...**, II სერია: **დაემალა შვილს...**); მეხუთე შემთხვევაში (**ცხოვრობს კაცი...**) მორფოლოგიური სუბიექტი ზმნისაგან მართულია დრო-კილოთა ჯგუფების მიხედვით (I სერია: **ცხოვრობს კაცი...**, II სერია: **იცხოვრა კაც-**

მა...), ხოლო მეექვსე შემთხვევაში (**იმალება კაცი...**) ზმნა მხოლოდ ერთი ბრუნვის ფორმით (სახელობითით) მართავს მასთან დაკავშირებულ მორფოლოგიურ სუბიექტს (I სერია: **იმალება კაცი...**, II სერია: **დაიმალა კაცი...**).

ზემოთქმულის გათვალისწინებით, შეიძლება გამოიყოს ზმნის მიერ სახელთა მართვის რამდენიმე ტიპი: ა) **ძლიერი მართვა** (როცა სახელი თუ სახელები ზმნისაგან მართულია სხვადასხვა ბრუნვაში დრო-კილოთა ჯგუფების მიხედვით: **აშენებს კაცი სახლს, აშენა კაცმა სახლი...**); ბ) **სუსტი მართვა** (როცა ზმნა სხვადასხვა ბრუნვის ფორმით მართავს მასთან დაკავშირებულ მორფოლოგიურ სუბიექტსა და მორფოლოგიურ ობიექტს, მაგრამ ეს უკანასკნელი ბრუნვას არ იცვლიან დრო-კილოთა ჯგუფების მიხედვით: **ემალეზა შვილი მამას...**, **დაემალა შვილი მამას...**); გ) **ნულსაფენურებრივი მართვა** (როცა ზმნასთან დაკავშირებული მორფოლოგიური სუბიექტი სახელობითი ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილია ყველა შემთხვევაში (**იმალება კაცი...**, **დაიმალა კაცი...**)).

რომანოლოგია

ალბანური ლექციონარის ამოკითხვისათვის

ალბანური ლექციონარის აღმოჩენა 1995 წლის ნოემბერ-დეკემბრით თარიღდება. იმ დროიდან მოყოლებული დღემდე გრძელდება მუშაობა მის ამოკითხვაზე.

2003 წელს გამოქვეყნდა ზ. ალექსიდის მონოგრაფია „კავკასიის ალბანეთის დამწერლობა, ენა და მწერლობა“, რომელიც ალბანური ლექციონარის შესახებ წინასწარ შენიშვნებს შეიცავს. ავტორი აღნიშნავს: „დღეისათვის მეტ-ნაკლები სისრულით ამოკითხულია ალბანური „ლექციონარის“ 40-მდე საკითხავის სათაური და იდენტიფიცირებულია 14 საკითხავი. თითოეული საკითხავიდან ჯერჯერობით ზუსტად დადგენილია მხოლოდ რამდენიმე მუხლის შესატყვისი ქართულ, სომხურ, ბერძნულ და სხვა ენებზე“ (ალექსიძე 2003: 126).

ამ მონოგრაფიის გამოქვეყნების შემდეგ, ალბანური ლექციონარის ამოკითხვის საქმეში ჩაერთვნენ ყ.—პ. მაე, ი. გიპერტი და ვ.

შულცე, თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ დღემდე ამ საკითხის შესახებ რაიმე ხელშეასახები შედეგი არ გამოქვეყნებულა. დღესდღეისობით ხელთ გვაქვს მხოლოდ ათამდე საკითხავის სათაურთა თარგმანი (ალექსიძე 2003: 132-133) და ერთი ამოკითხული ტექსტი (II კორინთელთა 11, § 24-27; N/Sin 13, 76r- 77v – შულცე, "Toward a History of Udi", ელექტრონული ვერსია, 2005).

წლიური თემის („ალბანური და უდიური“) ფარგლებში დავამუშავეთ არსებული ალბანური მასალა. მეტ-ნაკლები სისრულით ამოკითხულია ალბანური ლექციონარის საკითხავთა შემდეგი მუხლები: ეფესელთა 5, § 25-28 (N/Sin 13, 28v- 27r); I კორინთელთა 12, § 28-29 (N/Sin 13, 26r- 31v); საქმე მოციქულთა 12, § 1-2 (N/Sin 13, 56v- 57r); ებრაელთა 11, § 17-18 (N/Sin 13, 5r- 2v); მათე 17, § 1-5 (N/Sin 13, 13v- 10r); ებრაელთა 3, § 1-5 (N/Sin 55, 23r- 16v).

აღსანიშნავია ალბანური ლექციონარის ამოკითხვის სირთულე. საფიქრებელია, რომ იგი არ არის თარგმნილი რომელიმე ენაზე არსებული ლექციონარიდან, არამედ შედგენილია ალბანურ ენაზე უკვე შექმნილი ბიბლიის წიგნების საფუძველზე, ანუ იდენტიფიცირებული ტექსტიც არ წარმოადგენს ზუსტ თარგმანს სხვა რომელიმე ენაზე არსებული საკითხავისა. სირთულეს ქმნის ისიც, რომ ალბანური ტექსტი დაფარულია ქართულით, ამასთან ერთად ალბანურ-ქართული პალიმფსესტის თითქმის ყველა ფურცელი დეფექტურია.

აღსანიშნავია, რომ ხელთ გვაქვს საკმაოდ მცირე მოცულობის ალბანური მასალა, ესაა: ზ. ალექსიძის მიერ გამოქვეყნებული ალბანური ლექციონარის 7 ნაწყვეტი (დაახლ. 500 სიტყვის ოდენობისა — ალექსიძე 2003: 134-150), ე. წ. მინგეჩაურის წარწერები (დაახლ. 50 სიტყვა) და ალბანურ-ქართული პალიმფსესტის ის მონაკვეთები, რომლის წაკითხვა შესაძლებელია სპეციალური ტექნოლოგიების გამოყენების გარეშე (500 სიტყვას არ აღემატება).

წარმოვადგენთ ერთ-ერთ ამოკითხულ საკითხავს — ებრაელთა 3, § 1-5 (N/Sin 55, 23r- 16v). საკითხავი იდენტიფიცირებულია ზ. ალექსიძის მიერ (ალექსიძე 2003: 149). სამწუხაროდ, ტექსტი ყოველთვის არ არის ადეკვატურად გადმოწერილი. N/Sin 55, 23r – 16v ფურცლის ფოტოსურათზე (ალექსიძე 2003: 150; მოიპოვება აგრეთვე ელექტრონული ვერსიაც) უშუალო დაკვირვების შედეგად მასში ათიოდე

შესწორება შევიტანეთ (N/Sin 55 სინას მთაზე მდებარე წმ. ეკატერინეს მონასტერში მომხდარი ხანძრის შედეგად [1975 წ.] მთლიანად ერთ გაქვავებულ მასად იყო ქცეული, რის გამოც ამ ხელნაწერში ქვედა ტექსტი შედარებით კარგად მოჩანს).

შენიშვნები: ალბანური ტექსტი იბეჭდება ხელნაწერის მიხედვით (ტექსტი თითქმის უწყვეტია, აღნიშნულია ქარაგმები და ა. შ.).

ბოლო სტრიქონში შესაბამისი ქართული საკითხავის მონაკვეთია წარმოდგენილი.

ქვედა ხაზით — მარცვლისა ან სიტყვის ფარინგალიზაციას აღვნიშნავთ, მაგ. ჰუახუნ.

() ფრჩხილებით — გრაფემის დაუდგენელ ფონემურ მნიშვნელობას.

[] ოთხკუთხედი ფრჩხილებით — აღდგენილ გრაფემებს (დაქარაგმებულ სიტყვებში, წაშლილ მონაკვეთებს... ასევე, ალბანურ ლექციონარში შეინიშნება ერთგვარი ტენდენცია — ხმოვნები, განსაკუთრებით აფიქსებში, ხშირად არ აღინიშნება გრაფიკულად. ხმოვნის ნაკლებობა ზოგჯერ აღნიშნულია ქარაგმით, ხშირად კი — არა, მაგ.

ԱԿԿԻՑՒԿ ჰეფესუნ-[ო]ღ აღსარება-ნათ.).

ებრაელთა 3, § 1-5 (N/Sin 55, 23r- 16v)

ՂԵՂՕՕԻ . . . ԿԼ . . . ՕՒՏՕՒՆ

დადო უ [—] ნქ [—] უღ-ოღ ბ [—]

? ? ? ?—მრ.—ნათ. ?

-ზიარნო, განიცადეთ მოციქული იგი და მღვდელთ მოძღუარი

ԱԿԿԻՑՒԿՆԵԿՅԿԻՃԿՄԻՃԿԱՄԻՃԻՑՕՒԿՄԿ

ჰეფესუნ-[ო]ღ ბემ-ი ქ[რისტო]ს-ან დ[ესუს]ს-ან ჰუახ-უნ ჰ[ანაჲ-ო]-კე
აღსარება—ნათ. **ჩვენ**—ნათ. **ქრისტე**—ნათ. **იესო**—ნათ. **სარწმუნო რომელიც** : სუბსტ.

აღსარებისა ჩვენისა იესო (ნათ.) ქრისტესი, რომელიც (სუბსტ.)
სარწმუნო

აღსარებისა ჩუენისაჲ, იესო ქრისტე, რომელი სარწმუნო

ԵՃԸՂՕՒԿԱՆԸՕՒԿԸԿԱՃԿԿԿԿԿ

ბა-ა [ბიხალულ]-ოღ იჩ-ეჲ მუსემს ჰა(ჰ)ინ-კე

ყოფნა—აწმყ. **ღმერთი**—ნათ. **თავისი**—ნათ. **მოსე როგორც**:

კავშ.

არის თავისი ღმერთისა, როგორც მოსე
არს შემოქმედისა თვისისა, ვითარცა იგი მოსეცა

10-730-750-760-77: 440-450-460-470

ლუ(ს)ჟ კოს-ა ოდა იხო-გლხუნ აბუ

ყველა სახლი—მიც. მისი აღმ. : დიდი. ქონა—მიმღ.

ყველა მის სახლსა. მეტი დიდების მქონე

ყოველსა მას სახლსა მისსა. რამეთუ უმრავლესსა დიდებასა

41-422-432-440-450-460-470

იპ[ე]ანა-კე ვა მუსედს-ახ[ო(ც)]

რამეთუ : კავშ. ყოფნა—აწმყო. მოსე—აბლ.

რამეთუ არის მოსეზე (აბლ).

ესე ღირს იყო უფროდს მოსეცა,

440-450-460-470-480-490-500-510

ნიუ ოტან ბიტ [-] უნე(ვ)

? ? ? ?

ვითარცა იგი უფროდს

121260-122210-123260-124210-125260-126210

2744-4:

ჰამა-ტუნ კე ეკოს-ახო(ც) იხო-დ-ო კუ-ბაალ ნენ

ეგ—ნათ. კი **სახლი**—აბლ. **შენება** : მიმღ. : სუბსტ. **პატივი?**+**ყოფნა**—მყოფ. **ის**—ერგ-ინსტ.

მაგის (ჩვ. ნაცვ.) სახლზევე (აბლ.) კი მშენებელს (სახ.) პატივი ექნება (ზედმიწ. იყოს მით).

პატივი აქუნ სახლისა მის მაშენებელსა მას მისსა.

71-120-760-40-422422

(ც)ეს კოს ბოხო-ხა ანა-კე

ყოველი სახლი შენება—კატეგორ. **რომელიც** : კავშ.

ყოველი სახლი უეჭველად შენდება, რომელიც

რამეთუ ყოველი სახლი აღეშენის

60-40-422420-762422: 70-111-71-16427

12427

ბოხო-ხა ჰამოს-ტან-კე: პო(უ?)ე ე-(ც)ეს ბიე-ად ჰან-ა(ც)
შენება—კატეგორ. **ვინ**—ნათ : განუსაზღ. **ხოლო?** კრებ : **ყოველი**
კეთება—ნამყ. **რომელი**—აბლ.

უეჭველად შენდება ვინმესგან, ხოლო რომლისგან ყოველივე გა-
კეთდა

ვისგანმე. ხოლო რომელმან ყოველივე აღაშენა,

0-1-421-431-440-450-460-470-480

ოენ-კე ბ[იხაჯუ]ლ-[ენ] ა-ვა: მუსედს ჰუახ-უნ ნე

ისიც : კავშ. **ღმერთი**—ერგ-ინსტრ. **ყოფნა** : მიმღ. **მოსე სარწმუ-
ნო იგი** : ნაწევარი

ისიც ღმერთით არსებულისა (მიმღ.). მოსე სარწმუნო იგია

ღმერთი არს. და მოსეცა სარწმუნო იყო

10-730-750-760-770-780-790-800-810

ლუ(ს)ჟ კოს-ა ოდა ნალბუ ჰა(ჭ)[ი]ნ-კე

ყველა სახლი-მიც. **მისი მსახური როგორც** : კავშ.

ყველა მის (მიც.) სახლსა, როგორც მსახური

ყოველსავე სახლსა მისსა, ვითარცა მსახური

40-727-422420-76

ფუდად [-] ან-ა-ხ ოსტ [-]

თქმა : მიმღ.? ? **ეგ**—მრ. ?

თქმული? ? ეგენი? ?

მოწამედ თქმულთა მათ.

ა-ბუ „ქონა“, „ყოლა“- მიმღ. — პალიმფსესტის **ბუ** „ქონა“,
„ყოლა“, უდ. **ბუ** „ქონა“, „ყოლა“ (კავკასიის ალბანურში დადასტუ-
რებულია აგრეთვე ამ ზმნის არაფარინგალიზებული ვარიანტიც —
ბუ).

ა-ვა „ყოფნა“, „არსებობა“ — მიმღ. — უდ. **ბაქ-ეს/ბაქ-სუნ** „ყოფ-
ნა“, „არსებობა“ (**ვა**- I გრამატიკული კლას-კატეგორიის ფორმანტი.
საფიქრებელია, ყოფნისა და ქონა-ყოლის აღმნიშვნელი ზმნები მხო-
ლოდ კლას-კატეგორიის ფორმანტებით განიზღვეიან — **ვა**, **ბა/ბუ**,
ბუ; იხ. წინა — **ა-ბუ**).

ანა-კე „რომელიც“ („რომელი“+“რომ“; მაქვემდებარებელი კავ-

შირია) — უდ. მანო (ვართ.) / მანუ (ნიჯ.) „რომელი“, პალიმფსესტის კე „რომ“, შდრ. უდ. კე-ნა / გე-ნა „კი“?

ანა-ხ „ეგენი“? ანე+უხ (მრ.) — პალიმფსესტის ანე „ეგ“, მრ. - უხ.

ბა-ა „ყოფნა“—აწმყო — უდ. ბაქ-ეს/ბაქ-სუნ „ყოფნა“, აწმყო -ა (საფიქრებელია ბა— III კლას-კატეგორიის პრეფიქსია, იხ. ა-ვა).

ბა-ალ „ქონა“—მყოფადი. — უდ. ბაქ-ეს/ბაქ-სუნ „ყოფნა“ (უდი-ურში ქონა-ყოლის აღმნიშვნელი ზმნა ბუ დეფექტურია, იგი მხოლოდ აწმყოსა და ნამყო დროებს აწარმოებს, დანარჩენ პარადიგმას კი ბაქ-ეს/ბაქ-სუნ ზმნის დრო-კილოები ავსებენ), მყოფადი -ალ.

ბეშ-ი „ჩვენი“—ნათ. — უდ. ბეშ „ჩვენი“, ნათ. -ი.

ბი-ა-ა „კეთება“—ნამყო — უდ. ბ-ეს/ბ-ესუნ „კეთება“, ნამყო -ა-ა (ბი— III გრამატიკული კლას-კატეგორიის ფორმანტია, ძირია ა, შდრ. ლეზგ. იდი-ზ „კეთება“).

[ბინაჯულ]-ო-ა ან [ბინოლ]-ო-ა „ღმერთი“ (> „შემოქმედი“)—ნათ. — უდ. ბინაჯულ / ბინოლ „ღმერთი“ (Pl.tantum), ნათ. -ო-ა.

ბ[ინაჯულ]-[ენ] ან ბ[ინოლ]-[ენ] „ღმერთი“—ერგ-ინსტრ. — უდ. ბინაჯულ/ ბინოლ „ღმერთი“ (Pl.tantum), ერგ. -ენ (ინსტრუმენტალი-სის ფუნქციითაც იხმარება).

ბონო-ნა „შენება“—კატეგორ. (ნაწ-კავშ.) (ზედმიწ. აშენდება უთუოდ, აუცილებლად, უეჭველად) — უდ. ბიე-ეს/ბიე-ესუნ „შენება“, ნაწ.-კავშ. -ყა (ბო- III გრამატიკული კლას-კატეგორიის ფორმანტია).

ე-კოს-ანო(ც) „სახლი“— აბლ. — უდ. კოჯ (ვართ) / კოჟ (ნიჯ) „სახლი“, აბლ -ონო (ე- საფიქრებელია, ქართულის -ვე ნაწილაკის მსგავს სემანტიკას გამოხატავდეს; აბლატივი ამ შემთხვევაში შედარებით ხარისხს გამოხატავს, შდრ. უდ. მე ხოდ ტე ნოდ-ანო ქალა-ნე „ეს ხე იმ ხეზე“ (ზედმიწ. ხისგან) დიდია; სამეცნიერო ლიტერატურაში უდიურის შესახებ მიიჩნეოდა, რომ ნიჯის დიალექტის ფორმა კოჟ დეზაფრიკატიზაციის შედეგად უნდა იყოს მიღებული — ფანჯიძე 1974: 44; თალიბოვი 1980: 183 ... კავკასიის ალბანურის ფორმა კოს საპირისპიროს ამტკიცებს).

ე-(ც)ეს „ყოველი“ (განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი) — დადგენილია კონტექსტის მიხედვით (ე- სავარაუდოდ, ქართულის -ვე ნაწილაკის მსგავს სემანტიკას გამოხატავს).

ვა „ყოფნა“ — აწმყო — უდ. ბაქ-ეს/ბაქ-სუნ „ყოფნა“, აწმყო -ა (საფიქრებელია ვა<*ვა-ა; ვა- I გრამატიკული კლას-კატეგორიის ფორმანტია. იხ. ა-ვა).

იჩ-ე-ა „თავისი“—ნათ. — უდ. იჩი „თავისი“, იჩ „თვითონ“, ნათ. -ე-ა.

იხო-ა-ო „შენება“—მიმლ. (ნამყოს) — უდ. ბიე-ეს/ბიე-ესუნ „შენება“, ნამყოს მიმლ. -ი/ა (-ო მასუბსტანტივებელი სუფიქსი, შდრ. უდ. -ო).

იხო-გონუნ „დიდი“—აღმ. — დადგენილია კონტექსტის მიხედვით (იხო- საფიქრებელია, დამხმარე სიტყვაა, აღმატებით ხარისხს აწარმოებს; -უნ დერივაციული აფიქსია, ხშირად გამოყენებულია ზედსართავი სახელის მაწარმოებლად, შდრ. იგივე ფუნქციით უდ. -უნ — წარმოშობით, ნათესაობითი ბრუნვის ფორმანტია).

იპ[ე]-ანა-კე „რამეთუ“ („რა“ + „რომელიც“ < „რომელი“ + „რომ“; მაქვემდებარებელი კავშირია) — უდ. ე (ვართ) / ჰე (ნიჯ) „რა“, პალიმფსესტის ანა / ჰანა „რომელი“, კე „რომ“).

კე „რომ“ (მაქვემდებარებელი კავშირია; ჩვეულებრივ ქართული ნაწილაკების -ც, -კი ფუნქციითაც იხმარება, შდრ. უდ. -თე მაქვემდებარებელი კავშირის ფუნქციებს) — უდ. კენა/გენა „კი“ ? (მაქვემდებარებელი კავშირია)

კოს „სახლი“ — უდ. კოჯ (ვართ)/კოჟ (ნიჯ) „სახლი“, იხ. ე-კოს-ანო(ც)

კოს-ა „სახლი“—მიც. — უდ. კოჯ (ვართ)/კოჟ (ნიჯ) „სახლი“, მიც. -ა.

კუ „პატივი“? — დადგენილია კონტექსტის მიხედვით.

ლუ(ს)უ „ყველა“ (განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი) — დადგენილია კონტექსტის მიხედვით.

მუსე-ა „მოსე“ — ბერძ. Μωσής, ებრ./სირ. მუშე, ქართ. მოსე, სომხ. Մովսէս.

მუსე-ა-ს[ო(ც)] „მოსე“—აბლ. — ბერძ. Μωσής, ებრ./სირ. მუშე, ქართ. მოსე, სომხ. Մովսէս, უდ. აბლ. -ონო (აბლატივი ამ შემთხვევაში შედარებით ხარისხს გამოხატავს, იხ. ე-კოს-ანო(ც)).

ნალბუ „მსახური“ — დადგენილია კონტექსტის მიხედვით (ამ სიტყვაში, ჩვენი აზრით, უნდა გამოეყოს — ბუ, შდრ. უდ. ბუ „ყოლა“, „ქონა“).

ნე „ის“, „იგი“ (ჩვ. ნაცვალსახელია, ჩვეულებრივ ნაწევარის ფუნ-

ქციითაც გამოიყენება. საფიქრებელია, რომ ამ შემთხვევაში მეშველი ზმნის ფუნქციასაც ასრულებს, შდრ. უდ. III მხ. პირის ფორმანტის —**ნე** ფუნქციებს, მაგ., ღარ-**ნე** „ბიჭია“).

ნე-ნ „ის“—ერგ.-ინსტრუმენტ. (ჩვ. ნაცვალსახელი) — პალიმფსესტის **ნე** „ის“, „იგი“, უდ. ერგ. -**ენ** (ჩვეულებრივ ინსტრუმენტალისის ფუნქციითაც იხმარება), ***ნე-ენ** > **ნე-ნ**.

მ[ესუ]ს-ან „იესო“—ნათ. — ბერძ. *Ιησους*, ქართ. იესუ/მესუ, სომხ. *Յիսուս*, უდ. ნათ. -**უნ**.

ოენ „ის“ (III მხ. პირის ნაცვალსახელი) — უდ. III მხ. პირის ფორმანტია -**ნე**.

ოენ-კე „ისიც“ („იგი“+“რომ“; ამ შემთხვევაში მაქვემდებარებელი კავშირის ფუნქციით იხმარება, როგორც უდიურო **მანო-თე** „იგიც“).

ოდა „მისი“ (კუთვნილებითი ნაცვალსახელი; საფიქრებელია, რომ წარმოშობით **ოა** — ნათესაობითი ბრუნვის ფორმანტი უნდა იყოს).

პო(ც?)ე „ხოლო“? — დადგენილია კონტექსტის მიხედვით.

უნ „და“ (მაერთებელი კავშირი) — დადგენილია კონტექსტის მიხედვით.

ფუდა-ა „თქმა“—მიმღ? (ნამყოს) — უდ. **ფ-ეს/ფ-ესუნ** „თქმა“, ნამყოს მიმღ. -**ი/ა**.

ქ[რისტო]ს-ან „ქრისტე“—ნათ. — ბერძ. *Χριστος*, სომხ. *Կրիստոս*, უდ. ნათ. -**უნ**.

(**ც)ენ** „ყოველი“ (განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი) — დადგენილია კონტექსტის მიხედვით.

ჰამა-ტუნ „ის“ (ჩვ. ნაცვალსახელი)—ნათ. — უდ. ნათ. -**ტუნ** (-**ტ** გასუბსტანტივებული სახელების ბრუნებისას იხმარება).

ჰამოს-ტან-კე „ვინ“ (კითხ. ნაცვალსახელი)—ნათ. + მაქ. კავშ. — უდ. ნათ. -**ტუნ** (-**ტ** გასუბსტანტივებული სახელების ბრუნებისას იხმარება), **კენა/გენა** „კი“ (მაქვემდებარებელი კავშირია).

ჰ[ანა-ო]-კე „რომელიც“ („რომელი“ + „რომ“) შდრ. **ანა-კე** — დადგენილია კონტექსტის მიხედვით (-**ო** მასუბსტანტივებული სუფიქსი, შდრ. უდ. -**ო**).

ჰან-ა(ც) „რომელი“—აბლ. — უდ. აბლ. —**ონო**, პალიმფსესტის აბლ. **ო(ც)/ა(ც)**.

ჰა(ჭ)ინ-კე „როგორც“, „ვითარც“ („როგორი“ + „რომ“; მაქვემდებ-

ბარებელი კავშირია) — დადგენილია კონტექსტის მიხედვით.

ჰეფესუნ-ოა „აღსარება“ (ზედმიწ. ? + „თქმა“)— ნათ. — უდ. **ფ-ეს/ფ-ესუნ** „თქმა“, ნათ. -**ოა**.

ჰუახუნ „სარწმუნო“, „ჭეშმარიტი“ — დადგენილია კონტექსტის მიხედვით (-**უნ** დერივაციული აფიქსია, ხშირად გამოყენებულია ზედსართავი სახელის მაწარმოებლად, შდრ. იგივე ფუნქციით უდ. -**უნ**, წარმოშობით, ნათესაობითი ბრუნვის ფორმანტია).

ნონა მამისეიშვილი

სიზმარი და ოცნება ფუძეთა კავშირისათვის ქართულში

სიზმარი ფსიქოლოგების აზრით, მიჩნეულია ძილის განსაზღვრულ ფაზებში ფსიქიკური შინაარსებისა და თვალსაჩინო წარმოდგენების ჰალუცინაციური ტიპის მიმდინარეობად (ე. აეპლი, რ. ბოსარდი, მ. შრედე...).

სიფხიზლის პროცესებიდან ძილი ყველაზე მონათესავეა ოცნებისა. ორივე შემთხვევაში არსებითია სუბიექტის პასიურ მდგომარეობაში ფანტაზიის თავისუფალი მოქმედება. „ამ ნათესაობას სიზმრისას ოცნებასთან, როგორც ჩანს, ხალხიც ამჩნევს, რადგანაც მთელ რიგ ენებში სიზმარს და ოცნებას ერთდამავე სახელს უწოდებენ“ (რ. ნათაძე).

თანამედროვე ქართული ენის მონაცემები, ამ მხრივ, თითქოს განსხვავდება სხვა ენებისგან, თუმცა საკითხის დიაქრონიული განხილვა და ქართული ენის დიალექტთა ანალიზი ცხადყოფს, რომ **სიზმარი** და **ოცნება** ფუძეები არც ქართულში წარმოადგენდნენ გამონაკლისს და ზოგჯერ ენაცვლებოდნენ კიდევ ერთმანეთს, რისი კვალიც დღემდე დაჩნდება დიალექტებში.

ქეთევან მარგიანი-სუბარი

სვანურის სპეციფიკური თურმეობითების აფიქსაციისათვის

სვანურ უღლებაში “თურმეს” გაგების ოთხ მწკრივს გამოყოფენ: I და II თურმეობითს პირველ სერიაში და ნამყო სრულსა და ნამყო წინარეწარსულს (რეზულტატიური I და II) მესამე სერიაში.

პირველი სერიის თურმეობითები წარმოებითაც და სემანტიკითაც სპეციფიკურია სვანურში; I თურმეობითის ფორმა შედგება **აწმყოს სახედაო, სასხვისო ქცევა + -ინ-ა** (ბზ., ქვს.), **-უნ-ა** (ბქ.) სუფიქსებისაგან და ითარგმნება **უწყვეტელი+თურმე: ხ-ა-გმ-ინ-ა /ხ-ა-გმ-უნ-ა** “აშენებდა (ზედ), უშენებდა თურმე”.

II თურმეობითი აღწერითია, ახასიათებს პრეფიქს-სუფიქსაცია და მეშველზმინიანობა: **ლგ-მა+(აწმყოს ფუძე+)-უნ-ე**, ითარგმნება **უწყვეტელი + თურმე: ლგ-მ-გამ-ინ** ‘ლი’<**ლგ-მა-გამ-ინ** ‘ლი’ (ბზ.), **ლგ-მ-გემ-უნ-ე** **ლი**||**ლგ-მ-გემ-უნ-ე** “აშენებდა თურმე”.

ვნებითი გვარის თურმეობითები მხოლოდ **-ოლ/-ოლ** ფორმანტით განსხვავდებიან, რომელიც ჩაერთვის ზმნის ფუძესა და თურმეობითის ნიშანს შორის (ვ. თოფურია): **ხ-ა-გ-ოლ-ნ-ა** (***ხ-ა-გ-ოლ-უნ-ა**) (ბზ.), **ხ-ა-გ-მ-ოლ-ნ-ა** (ბქ.) “აშენებდა (ზედ), უშენებდა თურმე”, **ლგ-მ-გამ-ოლ-ინ** || **ლგ-მ-გ-ოლ-ინ** (ბზ.), **ლგ-მ-გემ-ოლ-ნე** **ლი** || **ლგ-მ-გემ-ოლ-ინ** “შენებდა თურმე”.

II თურმეობითის **ლგ-ს** ვ. თოფურია ნამყო მიმღობისეულ პრეფიქსთან აიგივებს. **მა-** და **-უნ-** აფიქსთა შესახებ კი აღნიშნავს, რომ მათი ფუნქცია სარკვევია.

რადგან უწყვეტლობა “თურმესთან” ერთად II თურმეობითის სემანტიკური არსია, ბუნებრივია, უწყვეტლისთვის დამახასიათებელი პერმანსიულობა, დინამიკურობა (მოქმედებისა თუ მდგომარეობისა!) ამ მწკრივიში გრამატიკულადაც უნდა ასახულიყო.

ჩვენი აზრით, კითხვის ნიშნის ქვეშ დარჩენილი **მგ-** (< **მა-**) პრეფიქსი, რომელიც მიმღობური უნდა იყოს, კერძოდ სასუბიექტო მიმღობისაა. ვარაუდის საფუძველს იძლევა ზოგიერთი ასპექტი:

ენათმეცნიერთა მიერ (ვ.თოფურია, ა.ონიანი) გამოთქმულია მოსაზრება, რომ სვანურში ნამყო მიმღობის **მგ-** ალომორფთან თავისუფლად მონაცვლეობს **ლგ-** პრეფიქსი: **მგ-ტყაბ||ლგ-ტყბ-ე**

“შემწვარი”, **ლგ-ჯაბ** || **მგ-ჯაბ** “მოხარული”... შევნიშნავთ, რომ აღნიშნულ ლექსემებში ნიუანსური სხვაობა, თუმცა მკრთალად, მაგრამ მაინც შეიმჩნევა: **ლგქე** “გამოცხობილი (ვინმეს მიერ)” უფროა, **მგ-ქე** კი “გამომცხვარი”, **ლგ-კრე** “გაღებული” — **მგ-კარ** “ღია”, რომელიც ან თვითონ გაიღო, ან საერთოდ არ ჩანს, ვინ გააღო; **ლგ-ურ-ე** “დასველებული” — **მგ-ური** “სველი” (ნაზმიმღობარი სახელია); **ლგ-ჯაბ** ||**ლგ-ჯბე** “მოხარული” (ის რაც კონკრეტულმა პირმა — აგენსმა მოხარა, თავად კი პაციენსია) — **მგ-ჯაბ** “მოხარული” (არაუმი, ის რაც მოხარა თავად ან იმპერსონალური პირის მიერ...”). აღნიშნულ აფიქსთა ნეიტრალიზაცია გვიანდელი მოვლენა უნდა იყოს.

მ-იან მიმღობებს ქართულშიც ის ზმნები შეესაბამება, “რომელთა სუბიექტი თვითმოქმედია, თვითმოძრაგია, მისი მოქმედება უკუმიმართებისაა, უკუქცევითია...” (დ. მელიქიშვილი).

ზემოთ თქმულის გათვალისწინებით, **მგ-** პრეფიქსის ფუნქცია II თურმეობითში აქტუალიზაცია უნდა იყოს. ამ მოსაზრებისთვის დაბრკოლებას არ უნდა წარმოადგენდეს ის ფაქტი, რომ საანალიზო პრეფიქსი ყველა ტიპის გარდაუვალ ზმნასთან გვხვდება (და არა მხოლოდ მედიოაქტივებთან), რადგანაც ქართულში “აქტივის კონვერსიული კონსტრუქციის მქონე ზმნები, რომლებიც პასივად იწოდებიან, ევროპული პასივისაგან განსხვავდებიან იმიტომ, რომ მათი გრამატიკული სუბიექტი (იგივე აქტივის პირდაპირი ობიექტი) ხშირად მოქმედების აგენსია და არა პაციენსი” (დ. მელიქიშვილი); ანალოგიური სიტუაციაა სვანურშიც: **ლგ-მ-დაგრ-ოლ-ინ** “კვებდა თურმე” ფორმაში არავინ იგულისხმებს მოქმედების აგენსად სხვა პირს და თუ მსგავსი კონტექსტი მაინც შეგვხვდება, ეს იქნება მეტისმეტად ხელოვნური.

ამრიგად, ვფიქრობთ, რომ I თურმეობითის ფორმაში ორი მიმღობური პრეფიქსი მონაწილეობს: **ლგ-** — ნამყო დროისა, რომელიც მართლაც მოქმედების დროზე მიუთითებს (აქ წარსულის ამსახველი სხვა აფიქსი არცა გვაქვს) და **მგ-**, რომლის ფუნქცია, წარსულში მოქმედების (ან მდგომარეობის პროცესის) დინამიკურობის პერმანსიულობის, მობილურობის გამოხატვასთან ერთად, **აქტუალიზაცია** უნდა იყოს. (შდრ. მესამე სერიის ნამყო სრულის ფორმა, რომელიც აგრეთვე აღწერითია: **ა-ლ-შიხ-ე** **ლი** (***ან-ლგ-შიხ-ე**

ლი) “დამწვარა”, ე-ლ-სიბ-ე ლი (*ეს-ლგ-სიბ-ე ლი) “გადაქცეულა”; როგორც ვხედავთ, მგ- პრეფიქსი აქ არ ფიგურირებს; ალბათ იმიტომ, რომ ეს ფორმები პროცესს კი არა, შედეგს გადმოსცემენ, ამიტომაც მათი მათემატიკური აფიქსი არ საჭიროებენ.

საანალიზო მწკრივების -უნ- სუფიქსი (ხ-ა-მწრ-ინ-ა (ბზ.), ხ-ა-მარ-უნ-ა (ბქ.) “უმზადებდა თურმე”, ლგ-მ-მარ-ინ ‘ლი’ (< ლგ-მგ-მარ-უნ-ინ ლი) (ბზ.), ლგ-მ-მარ-უნ-ე ლი “ამზადებდა თურმე”, ლგ-მ-მარ-ოლინ (<*ლგ-მგ-მარ-ოლ-უნ-ინ) “მზადდებოდა თურმე”), მატერიალურად ემთხვევა მყოფად სრულის (ა-მარ-უნ-ი (ბზ.), ი-მარ-უნ-ი (ბქ.) “ამზადდებდეს იქნება”; და პირობითის (ი-მარ-უნ-იჟ (ბქ.) “რომ ემზადებინა”) დაბოლოებებს.

აღნიშნულ მწკრივთა ფორმებით გადმოცემულია: 1. წარსულში შესასრულებელი, გარკვეული პირობის შემცველი, **საეჭვო, სავარაუდო, უნახავი** ან 2. ასევე გარკვეული პირობის შემცველი, მომავალში შესასრულებელი, **საეჭვო, სავარაუდო, დაუსაბუთებელი** და, თავისთავად, კვლავ **უნახავი** მოქმედება (შდრ. ქართ. “რომ” მეკეთებინა, “რომ” გამაკეთებინა).

ჩამოთვლილ მწკრივებში -უნ- აფიქსის იდენტურობა შემთხვევითი არ უნდა იყოს. ვფიქრობთ, იგი არქაულია და მომდინარეობს ოდენ სემანტიკური ჯგუფების არსებობის დროიდან. -უნ-ის ფუნქციის დიფერენციაცია მწკრივთა მიხედვით მოგვიანებით უნდა მომხდარიყო, თუმცა ყველა ამ ფორმაში ზოგი რამ — დაუსაბუთებლობისა და უნახავობის სემანტიკა — დღესაც საერთოა.

ნ ა ნ ა მ ა ჯ ა ვ ა რ ი ა ნ ი

მწერთა აფხაზური სახელწოდებების სემანტიკურ-სტრუქტურული ანალიზი

ენის ლექსიკის სემასიოლოგიური თვალსაზრისით შესწავლა უპირველესად ითვალისწინებს სიტყვის მნიშვნელობის დახასიათებას, მისი სემანტიკური სტრუქტურის აღწერას სინქრონულ დონეზე.

აღსანიშნისა და აღმნიშვნელის ურთიერთმიმართებაში საინტერესოა აღმნიშვნელის სემანტიკური აგებულება, მისი ლექსიკური სინტაგმატიკა, ენობრივი მეტაფორა.

ცნობილია, რომ ენობრივ ერთობებს ერთიმეორისაგან განასხვავებს აღსანიშნისა და აღმნიშვნელს შორის სხვადასხვაგვარი მიდგომა.

სხვადასხვა ენაში სხვადასხვაგვარადაა ასახული ობიექტური სინამდვილე: სივრცე, ბუნების მოვლენები, მცენარეთა თუ ცხოველთა სამყარო.

ენის ლექსიკის ამა თუ იმ უბანში უკუფენილია ენობრივი ერთობის ყოფის სხვადასხვაობა, რადგან ყოფის სხვადასხვაობა განსაზღვრავს სწორედ იმ თავისებურებებს, რომლებიც სხვადასხვა ენის ლექსიკური ფონდის შინაგან დანაწევრებაში შეიმჩნევა.

აფხაზური ენის ძირითადი ლექსიკური ფონდის სოლიდური ნაწილი მწერთა აღმნიშვნელ სახელებს მოიცავს.

სემანტიკური თვალსაზრისით მწერთა ლექსიკა შეიძლება დაიყოს მფრინავ და მხოხავ, ადამიანისათვის სარგებლობის მომტან, თუ ეს-თეტიკური სიამოვნების მომგვრელ, ზიანის მიმყენებელ მწერთა სახელწოდებებად.

სტრუქტურული თვალსაზრისით ცხოველთა ლექსიკაში გამოიყოფა სხვადასხვა მოდელები.

• მფრინავი, ადამიანისათვის სარგებლობის მომტანია **ა-შხა** „ფუტკარი“, ამ ფუძისაგან აფხაზურში არაერთი სიტყვაა ნაწარმოები: **ა-შხგც** „ერთი ფუტკარი“, -ც სუფიქსი „ცალის“ აღმნიშვნელია; **ა-შხარ** „მუშა ფუტკარი“, შესაძლოა -რ ამ ლექსემაში იყოს ნაშთი სიტყვისა არ „ჯარი“, ანუ „ჯარისკაცი ფუტკარი“; **ა-შხაწ** „გუნდი ფუტკრისა“, **ა-შხარან** „დედა ფუტკარი“, სიტყვის პირველი ნაწილია იგივე ა-შხა „ფუტკარი“, მას მოსდევს მრავლობითი რიცხვის კუთვნილების რ- პრეფიქსი და ან „დედა“ ლექსემა. სიტყვასიტყვით: „ფუტკარი (მათი) დედა“; აღსანიშნავია, რომ სიტყვა **ა-შხა** „ფუტკარი“ მხოლოდით რიცხვშია, კუთვნილების აფიქსი კი მრავლობითისა აქვს.

შხა-ნგჰა „ფუტკრის სალოცავი“, ა-ნგჰარა „ლოცვა“, ზედმიწევნით: „ფუტკრ(ის) ლოცვა“, **ა-შხგმზა / აშხგმძა** „სკა“, **ა-შხაგარა** „საფუტკრე“, აგარა „ღობე“, სიტყვასიტყვით: „ფუტკრის ღობე“.

განხილული, კომპოზიციის გზით შედგენილი სახელწოდებები აფხა-
ზური ენის გრამატიკულ ნორმათა დაცვითაა ნაწარმოები: საზღვრუ-
ლი წინ უსწრებს მსაზღვრელს.

ფუტკრის სახელისა და მისგან ნაყარი ფუძეების სიმრავლე იმის
მაჩვენებელია, რომ აფხაზები მეფუტკრეობას ძველთაგანვე მისდევ-
დნენ.

ა-ყანჭ/ ა-ყანჭ-ხაც „აბრეშუმის ჭია“, ა-ხაც „ჭიას“ ნიშნავს და-
მოუკიდებლად. ეს სიტყვა ნასესხები ჩანს აფხაზურში. შდრ.: ქართუ-
ლი „ყაჭის ჭია“, ლექსემის მეორე ნაწილი კალკირებულიც კია. ა-ყან-
ჭძაარა „მეაბრეშუმეობა“, ა-ძაარა „აღზრდა“, ანუ აბრეშუმის
აღზრდა“. მეაბრეშუმეობა აფხაზთათვის შედარებით ახალი საქმიანო-
ბაა, ამას ისიც მოწმობს, რომ აფხაზურში აბრეშუმის ჭიის აღმნიშ-
ვნელი სიტყვა ნასესხებია.

• მფრინავი, ადამიანისათვის ესთეტიკური სიამოვნების მომგვრე-
ლია **ა-ფარფალგკ/ ა-ფარფალგკ/ა-ხგიფგფგრ**(ბზიფ.) „პეპელა“,
შდრ.: ქართული ფარფალი/პარპალი.

ა-ძგრკი/ ა-ბგარგმძ (ბზიფ.) „ციცინათელა“, „ელვანა“ სიტყვის
პირველი ნაწილი ა-ბგა „მგელია“, მას მოსდევს მრავლობითი რიცხვის
კუთვნილების რ- პრეფიქსი და ამძამწუ „ბუზი“ ლექსემა. სიტყვა-
სიტყვით: „მგელი მათი ბუზი“, აღსანიშნავია, რომ სიტყვა ა-ბგა „მგე-
ლი“, მხოლოდით რიცხვშია, კუთვნილების აფიქსი კი მრავლობითისა
აქვს.

• ადამიანისათვის ზიანის მიმყენებელ მწერთა სახელწოდებებია:
ა-მწ „ბუზი“, **ა-ლამწ** „ძაღლის მწერი“, ა-ლა „ძაღლი“, ა-მწ „ბუზი“,
სიტყვასიტყვით: „მგლ(ის) ბუზი“, **ა-ცგმწ** „ბუზანკალი“, ა-ცგ „ხარი“,
ა-მწ „ბუზი“, ზედმიწევნით: „ხარის ბუზი“, **ა-ცც** „ქინქლა“, **ა-ჰ**
„ჩრჩილი“, **აკუბრგ** „კოლო“, **აკუბრგ სსა** „წვრილი ქინქლა“, **ა-წა**
„ტილი, მკბენარი“, **ა-ძ** „რწყილი“, **ა-ძთრა** „სარწყილე“, -თრა
შემოზღუდული სივრცის აღმნიშვნელი სუფიქსი. **აკაწა** „ბალინჯო“,
ა-ხაც „ჭია“, **ა-ხა** „ხორცის მატლი **ა-ხარშა/ ა-ხარშე** „ბობოლი
(ხის დიდი მატლი), **ახაჭა-მაჭა** „ჭია-ლუა, მწერი“ შდრ.: ქართული
ხოჭო, **ა-შხგრცად** „კრახანა, ბზიკი“, **ა-ბგჯკათაჰა** „ბობობა, ბაბაჭუა,
ფეიქარა“, **ა-ბგჯკათაჰარა** „აბლაბუდა, ბობობას ქსელი“, სიტყვის პირ-
ველი ნაწილი **ა-ბგჯ** „ენა“, მეორე ნაწილი (ა)კათა „ბადე“, მესამე

ნაწილის მნიშვნელობაა **ა-ჰა-რა** „ქსოვა“. **ა-შგშაკამსა** „ჭიანჭველა“,
სიტყვის მეორე ნაწილი კამსა<ჰამსა „ბანჯგვლიანი“ ზედსართავია,
პირველი კი **ა-შგშე** ქართული * ჭიანჭ ფუძის ბგერათფარდი სახე-
ლი უნდა იყოს.

ამგვარად, მწერთა აფხაზური სახელწოდებანი სტრუქტურულად
არის: ოდენფუძიანი, აფიქსიანი, კომპოზიციით მიღებული. ზემოთ
განხილული, კომპოზიციის გზით შედგენილი სახელწოდებები აფხა-
ზური ენის გრამატიკულ ნორმათა დაცვითაა ნაწარმოები: საზღვრუ-
ლი წინ უსწრებს მსაზღვრელს.

ცხოველთა და ფრინველთა სახელწოდებებისაგან განსხვავებით,
მწერთა სახელწოდებებში მოტივაცია ნაკლებად შეინიშნება. ლექსი-
კური ფონდის ეს უბანი ოდენფუძიანი სახელწოდებების სიმრავლი-
თაც გამოირჩევა.

კო ბ ა მ ი თ ა გ ვ ა რ ი ა

სახელური სიტყვაწარმოება ადიღურში. I. რედუბლიკაცია

რედუბლიკაცია სიტყვაწარმოების უმნიშვნელოვანესი საშუალე-
ბაა, რომელსაც გარკვეული ადგილი უჭირავს ადიღურ ენაშიც.

სახელური ფუძეების ფონეტიკური ცვლილებების გარეშე გან-
მეორება იშვიათია (მაგ., ფსგ-ფსგ „დოლბანდი“). ტიპიურია რედუბ-
ლიკაცია ბგერების შეცვლით.

რედუბლიცირებული სიტყვები იყოფა ორ ჯგუფად:

ა) მცირე ჯგუფს შეადგენენ ხმოვანშეცვლილი სიტყვები. აქ
გამოიყოფა ლექსემები, რომლებშიც მახვილის ადგილმდებარეობის
მიხედვით ხდება **წ** და **ა** ხმოვანთა მონაცვლეობა:

მაგ. ნან(წ) <*ნწ-ნწ „დედა“ შდრ. ნწ-ნწ-წ(გ) „ბებია“.

არის შემთხვევები **ა** || **წ** ხმოვნების შენაცვლებისა ტ(გ) ხმოვ-
ნით:

ჰაწ-ტწ <*ჰაწ-ჰწ „ქვეწარმავალი“

ბ) მეორე ჯგუფი სიტყვებისა უფრო დამახასიათებელია ადიღურისათვის, რომელშიც ხდება რედუპლიკაცია თანხმოვანი ბგერების შეცვლით:

1) თანხმოვანთა სუბსტიტუცია:

ჯაბზან-ლაბზ(ან) „ძალიან სუფთა“, შდრ. ჯაბზა „სუფთა“; **ღგჯგ-რგჯ(გ)** „ძალიან მწარე“, შდრ. ღგჯგ „მწარე“.

2) თანხმოვნის შეცვლა **ზ** თანხმოვნით, რომელსაც შეუძლია სიტყვის დასაწყისში ჩაანაცვლოს ნებისმიერი თანხმოვანი:

მანჯგ-ზანჯგ „თივა და რამე“, შდრ. მანჯგ „თივა“;

შამსათ-ზამსათ „შამსეტი და რამე“, შდრ. შამსათ (ანთროპონიმი).

თუ გაორკეცებისას პირველი კომპონენტი **აზ, აგ, აჟ, აჟა** დიფთონგებით იწყება, მაშინ მეორე კომპონენტში **ზ** დიფთონგების პირველ ელემენტს ენაცვლება.

აზზგ-ზაზზგ „ნაკელი და რამე“; **აჟაზ-ზ**აჟა „წვიმა და რამე“.

თუ სიტყვა იწყება **ა** ხმოვნით, ამ შემთხვევაში **ზ** ბგერა სიტყვას თავში დაერთვის შენაცვლების გარეშე:

მაგ.: **არჯ-ზ**არჯ „არაყი და რამე“

3) თანხმოვნის შენაცვლება თანხმოვანთა კომპლექსით: **ღგჯგ-ფსგჯ(გ)** „ძალიან მწარე“, შდრ. ღგჯგ „მწარე“.

4) თანხმოვანთა კომპლექსის ჩანაცვლება თანხმოვნით:

ფხაზა-ნაზა(ან) „ძალიან დიდი“;

ფსაჟ-მაჟ „მთელი და უვნებელი“, შდრ. ფსაჟ(გ) „მთლიანი, ჯანმრთელი“.

რედუპლიკაციის გზით მიღებული სიტყვებისთვის აგრეთვე დამახასიათებელია არა მხოლოდ ცალკეული ბგერების, არამედ მარცვლების შენაცვლებაც.

დაღ-ფსღღ „სრულიად ყრუ“, შდრ. დაღ „ყრუ“

ჯაბზან-გაგბზ(ან) „ძალიან სუფთა“, შდრ. ჯაბზან „სუფთა“.

ამგვარად, რედუპლიკაციის გზით მიღებულ კომპოზიტებში პირველი კომპონენტის პირველ თანხმოვანს ან თანხმოვანთა კომპლექსს, როგორც წესი, სიტყვის მეორე კომპონენტში შენაცვლებიან

შემდეგი თანხმოვნები და თანხმოვანთა კომპლექსები: **ს, შ, ფს, პჟ, ჯ, წ, ნ, ზ**.

რედუპლიკაციის გზით მიღებული სიტყვებით აღინიშნება: კრებითობა, დისტრიბუციულობა, ნიშანთვისების გაძლიერება.

ნიკო ოთინაშვილი

სოფელ წირქოლის ონომასტიკა

სოფელი მდებარეობს მდინარე ქსნის შუა წელზე, მის მარჯვენა მხარეს სადაც აღმართულია დიდებული წირქოლის ციხე, რომელთანაც არაერთი საბრძოლო ეპიზოდია დაკავშირებული საისტორიო მასალების მიხედვით.

სოფელი მოხსენიებულია წირქვალის ფორმით ვახუშტი და იოანე ბაგრატიონების შრომებში. იგი დატანილია ვახუშტის რუკებზე მდინარე ქსნის მარჯვენა მხარეს და დღესაც იქ ლოკალიზდება. მდინარე მასალას შეიცავს სოფლის ონომასტიკონის შესახებ „1774 და 1781 წლების ქსნის ხეობის სტატისტიკური“ აღწერილობა.

ხეობა ძველთაგანვე დასახლებული იყო ქართული ტომებით, რომელთა შესახებ ცნობებს გვაწვდის ტოპონიმები და ანთროპონიმები. ტოპონიმიკური სახელწოდებების მდგრადობა საშუალებას გვაძლევს ხეობაში და ხსენებულ სოფელში გამოვავლინოთ ის ელემენტები, რომლებიც თანამედროვე ლექსიკიდან გაქრა. ასევე გამოვავლინოთ ძველი დიალექტური ნიშნები, ავხსნათ მოვლენები ლექსიკაში, ფონეტიკაში, სინტაქსში.

სოფლის ონომასტიკური მასალა შეკრებილი გვაქვს დაახლოებით ჩვიდმეტი წლის წინ და მის გადამოწმებას ვაწარმოებდით პერიოდულად. სულ შეკრებილი გვაქვს ასზე მეტი ტოპონიმი. გვარებიდან მაშინ დავადასტურეთ ოცდახუთი გვარი, რომელთა ნაწილი დღეს სოფელში აღარ ცხოვრობს, მაგრამ ტოპონიმიაში დარჩა. დღეისათვის სოფელში განსახლებულია: ქუტაშვილი, შერმადინი, მორბედა-

ძე, თათრიშვილი, ფსუტური, ჭარხალაშვილი, გაბრიელაშვილი, ხრიკული, გამხიტაშვილი, ფიცხელაური, მეგრელიშვილი, ბასიკაშვილი, ოდიშვილი, ხალბეგაშვილი, ძერყორაშვილი.

ტოპონიმებიდან — წყაროების, ხევების, წყლების კომპოზიტურ სახელთა მეორე კომპონენტად გვხვდება: წყალი, წყარო, ხევი, ღელე: დამპალ წყალი, დამპალი წყაროები, ქოწყობილის წყალი, დიდღელე, ვერძა წყარო, დიდი წყარო, თეთრი წყარო, ოსას მორევი, ყუდრების წყარო, დარბახევი, გორთამაანთ წყარო, ხევი და სხვა.

ადგილების, მთების, ქედების კომპოზიტურ სახელთა მეორე კომპონენტად გვაქვს: მიწა, მთა, ქედი, ახო, მზვარე, ჩირდილი: იასეს მიწა, ბატონის მიწა, ქედის მიწა, ფშარეული მთა, დიდი მთა, სამგლე ქედი, ციხის ქედი, ზანგურაანთ ქედები, ფშავლიაანთ ახო, ვანეს ახო, გოგლას ახო, ღვთისმობლი მზვარე, ზებაყურის მზვარე, თხილვანის ჩირდილი, ლომისის ჩირდილი, საყდრის ჩირდილი.

ტოპონიმური პუნქტების კომპოზიტურ სახელთა მეორე კომპონენტად გვხვდება უბანი, ან წინ ერთვის ზემო ქვემო. მაგ. ფიცხელაანთ უბანი (ფიცხელაურები), ჯამბუაანთ უბანი (ქუტაშვილები), ხრიკულთ უბანი (ხრიკულები), ძერყორაანთ უბანი (ძერყორაშვილები), ზემო უბანი (ახალი დასახლება), ქვემო უბანი (მორბედაძეები).

ტოპონიმურ სახელთა ერთი ჯგუფი შეიცავს ადამიანის გვარს ან სახელს, რომელსაც თან ერთვის მაწარმოებელი სუფიქსი -ან II ანთ: გორთამაანი (წასული გვარი მილაძეები), ჯამბრიაანი (წასული გვარი ჯამბრიშვილები), ბეჟიაანი (წასული გვარი კობაურები), მორბედაანთი (მორბედაძეების), მჭედლიაანთი (მჭედლიძეები), ოდიაანთი (ოდიშვილები), გამხიტაანთი (გამხიტაშვილები).

ქართლური კილოს ქსნურ მეტყველებაში — ურ II ულ სუფიქსებს აქვთ პოტენცია აღნიშნონ სხვადასხვა ფუნქცია. სოფელში შინაარსის მიხედვით დასტურდება ტოპონიმური სახელები, რომლებიც წარმოქმნილია საკუთარი სახელისგან და თვით ტოპონიმებიდან, მაგ.: ზამთარეული (ქედი), კოწახურები (ბუჩქნარი), სახიზური (სახნავი), ცაური (ახო), ბარამული (ქუტაშვილის ახო), კურდღელაური (ცხოვრობდნენ კურდღელაშვილები), პანტნაური (კლდე), საქასური (ყოფილი სახნავი), ზებაყური (საძოვარი) და სხვა.

მრავლობითში გვხვდება ტოპონიმები, რომლებიც ძირითადად

ადგილის სიდიდეს გახაზავს, მაგ.: კოწახურები (ბუჩქნარი), საბადურები (ქედი), ბაგები (სახნავები), დიდველები (სათიბები), ნახიზანრები (სათიბები), ჯვარმიწები (ნიში), ღვინარები (ველი), ვეძათ ქედები (წყაროები), ფშავლიანთ ახო (კობურის გვარი), ლიტურაანთ კლდეები (შერმადინის გვარი), ბეჟიაანთ წყარო (თათრიშვილი).

გვხვდება ნა-, სა- პრეფიქსებით ნაწარმოები გეოგრაფიული სახელები: ნა-დარბახევი, ნა-ფუძარი ან ნა-ფუძრები, ნა-წალკოტევი, ნა-ტუხები, სა-ბატონო, სა-მგლე, სა-ჯინჯლო და სხვა.

რელიგიური მნიშვნელობების დასახელებები დაკავშირებულია ღმერთების, წმინდანების სახელებთან, მაგ.: კვირაცხოველი (ეკლესია) წმინდა გიორგი (ეკლესია), ღვთისმშობელი (ეკლესია), ჯვარმიწები (მუხის ნიში), ლომისას ნიში, ხატის ვენახი (ყოფილი ვენახი).

მოხსენებაში წარმოდგენილი მეთვრამეტე საუკუნის აღწერების ტოპონომასტიკა ფრიად საინტერესოა, როგორც წარსულის ისე, დღევანდელობის თვალსაზრისით.

თ ა მ ა რ პ ა პ ი ა შ ვ ი ლ ი

სამშენებლო ნაგებობათა აღმნიშვნელი ტერმინები აფხაზურ ენაში

თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიის მკვიდრნი სოფლის მეურნეობას უძველესი დროიდან, ნეოლითის ეპოქიდან მისდევდნენ. ხელსაყრელი გეოგრაფიული პირობების არსებობამ განაპირობა მეურნეობის სხვადასხვა დარგების: მეცხოველეობის, მევენახეობის, მებაღეობის, მემარცვლეობის და სხვათა განვითარება. შესაბამისად, ჩამოყალიბდა სხვადასხვა დანიშნულების სამეურნეო ნაგებობათა მშენებლობის ტრადიცია.

ხუროთმოძღვრული თვალსაზრისით, სამეურნეო ნაგებობები წნული ან ძელური ტიპის, მრგვალი ან ოთხკუთხა ფორმის ნაგებობები იყო.

აფხაზურ ენაში არსებული სამეურნეო ნაგებობების აღმნიშვნე-

ლი ტერმინები შეიძლება რამდენიმე ჯგუფად დაიყოს. ამ დიფერენციაციას საფუძვლად უდევს ტერმინთა გრამატიკული აგებულების, წარმომავლობისა და ეტიმოლოგიური ანალიზის შედეგად გამოვლენილი ზოგადი კანონზომიერებანი.

1. სამეურნეო ნაგებობათა აღმნიშვნელი ტერმინების მნიშვნელოვანი ნაწილი შედგება საკუთრივ აფხაზური ლექსიკისაგან, თუმცა მორფოლოგიური აგებულების მიხედვით იგი იდენტობას ამჟღავნებს ქართველურ ენა-კილოებში არსებულ სათანადო ტერმინოლოგიასთან, მაგ.: ქართ.: **სა-ცხენ-ე** / მეგრ.: **ო-ცხენ-ე** / აფხ.: **აჩთრა** — მოცემული სამი ტერმინი შედგება შინაური ცხოველების აღმნიშვნელი სახელების ფუძეებისა და ადგილის მაწარმოებელი აფიქსებისაგან: ქართ.: **სა-ე** / მეგრ.: **ო-ე** / აფხ.: — **თრა**; ქართ.: **სა-მზარე-ულ-ო** / **სა-მზად-ი** / აფხ.: **ახ^აჯაწართა** / **აჩხჯაწართა** — ამ დამხმარე ნაგებობის ქართული და აფხაზური სახელწოდებები შედგება მზარეულობის, კერძის მზადების აღმნიშვნელი ზმნური ფუძისა და ადგილის აღმნიშვნელი აფიქსებისგან: ქართ.: **სა-ო//სა** / აფხ.: **რთა** ლექსიკური შემადგენლობის მიხედვით იდენტურია წისქვილის აღმნიშვნელი ქართული და აფხაზური ტერმინებიც, რომლებიც კომპოზიტურ სახელებს წარმოადგენს და შედგება სემანტიკურად მსგავსი ერთეულებისაგან: ქართ.: **წისქვილი** < **წყლის ფქვილი** < **წყალ-ი** + **ფქვილ-ი** / აფხ.: **აძლაგარა** < **აძ** „წყალი“ + **ალაგარა** „ფქვა“.
2. სამეურნეო ნაგებობათა აღმნიშვნელი ტერმინების ნაწილი აფხაზურ ენაში მეგრულიდან შესული ლექსიკის სახითაა წარმოდგენილი, მაგ.: თხების სადგომი — **მარაკა** < მეგრ. **მარაკა** / **ქაბარკა**, სალორე — **ოსქე** < მეგრ.: **ოსქე** / **ოსქუ**. მეგრულიდან შესულ ტერმინოლოგიაში დასტურდება სესხების კანონზომიერებათა გათვალისწინებით მოსალოდნელი ფონეტიკური ცვლილებები, იშვიათად კი აღინიშნება სემანტიკური ვარიაცია, მაგ.: **აჭჭჭ** მომდინარეობს მომცრო ზომის აღმნიშვნელი მეგრული ზედსართავი სახელისგან **ჭიჭე**.
3. სამეურნეო ნაგებობათა აღმნიშვნელი ტერმინების გარკვეული ნაწილი საკუთრივ აფხაზური წარმომავლობის ლექსიკითაა წარმოდგენილი, მაგ.: გომური — **აბორა** / **აბოურა**, სასიმინდე — **აცა**,

ახალდაქორწინებულთა სახლი ~ ამჟამად და სხვ.

4. აფხაზურში არსებულ სამეურნეო ნაგებობათა აღმნიშვნელ ტერმინებში გამოიყოფა საერთოკავკასიური ფუძეც **გვალ / გვარ**. იბერიულ-კავკასიურ ენებში იგი სხვადასხვა სემანტიკით გამოიყენება, კერძოდ.: სვ.: **გვალ** ფუძეს საცხოვრებელი ფართის საქონლისთვის გამოყოფილი ნაწილის მნიშვნელობა აქვს; იმავე ფუძის ვარიანტი გამოიყოფა ქართულ სიტყვაშიც **გომური**. ადიღეურში **გუარტი** ნახირობა; აფხაზურში **აგ^oართა** ნახირს აღნიშნავს, ხოლო ბზიფურ დიალექტში კი **აგ^oარბ // აგ^oარფ** მთლიანი კარ-მიდამოს მნიშვნელობით დასტურდება. წარმოდგენილი ტერმინების ეტიმოლოგიის ახსნა შესაძლოა მოხდეს ადიღური ფუძის — **აგუს** საფუძველზე, რომელსაც კარ-მიდამოს სემანტიკა აქვს. უფრო ღრმა კვლევის შედეგად კი მივიღვართ ძველ ბერძნულში არსებულ ტერმინამდე **აგრონია**, რომელიც ქალაქგარეთ მდებარე მამულს ნიშნავდა.

ლინგვისტური ანალიზის შედეგად უნდა ითქვას, რომ მიუხედავად აფხაზურ ენაში არსებული სამეურნეო ნაგებობების აღმნიშვნელი ტერმინების სხვადასხვა კრიტერიუმების საფუძველზე დიფერენცირებისა, ქართული და აფხაზური ენების მჭიდრო კონტაქტი და ნათესაობა განხილულ სემანტიკურ ველშიც ნათლად ჩანს.

მ ე რ ა ბ რ ო ბ ა ქ ი ძ ე

„სიტყვის“ შინაარსობრივი ასპექტების შესახებ ძველ ქართულ და ძველ სომხურ ენებში

ადამიანის, როგორც მოაზროვნე არსების, ბუნება „სიტყვას“ უკავშირდება. სამყაროს სხვა დანარჩენ არსებათაგან იგი სწორედ „სიტყვით“ განსხვავდება. ადამიანის ყოველგვარ გამოვლინებას აზროვნებისა და პრაქტიკული მოღვაწეობის სფეროებში საფუძვლად უდევს „სიტყვა“ (ლოგოსი). „სიტყვა“ ძველ ქართულ ენაში განსხვავებული მნიშვნელობებით წარმოგვიდგება. 1V ს-ის ბერძენი ფსიქოლოგ-ანთროპოლოგი ნემესიოს ემესელი თავის ნაშრომში „ბუნებისა-

თვის კაცისა“ გამოყოფს ორი სახის „სიტყვას“—„შორის მდებარეს“ („ლოგოს ენდიათეტოს“) და „გარემოსილს“ („ლოგოს პროფორიკოს“); პირველი წარმოუთქმელია, მეორე კი — წარმოთქმული, რაც იმას ნიშნავს, რომ პირველ შემთხვევაში „სიტყვას აქვს სააზროვნო სემანტიკა, მეორე შემთხვევაში კი ნიშნავს გახმოვნებულ აზრს, დანაწევრებული მეტყველებით წარმოჩენილს. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, „სიტყვა“ მოწოდებულია ორი მნიშვნელობით: „შინაგანი“ და „გაცხადებული“ აზრის მნიშვნელობით. სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში „წარმოუთქმელი“ და „წარმოთქმული“ სიტყვა იწოდება როგორც „შინაგან მდებარე“ და „წარმოჩენილი“. პირველი უხმოა, მეორე — ხმოვანი. საბას განმარტებით, „წარმოჩენილსა სიტყვასა ხმასა შინა სიტყვის-გებათა აქვს მოქმედება“. ამგვარი „სიტყვა“ ლექსიკოგრაფის მიერ დახასიათებულია როგორც „ქადაგი მოგონებისა“ (=გაცხადებული აზრი). „სიტყვის საბასეულ დეფინიციას საფუძვლად უდევს ნემესიოს ემესელის ინტერპრეტაცია, რომლის მიხედვითაც „ნაწევარიანი მიმორქუმა (=დანაწევრებული მეტყველება) შეეხო რა „გაგონებასა“ (=გონებასა) და „გულის-სიტყუასა“ (=ცნობასა), ქადაგადცა შეიქმნა იგი გონებითსა მიმოდრეკათაისა“ („იოანე პეტრიწის თარგმანი“), ანუ დანაწევრებული მეტყველება აზროვნებითი აქტის და „ცნობის“ (=მიხედვის, გაცნობიერების) წარმოჩენია („ქადაგია“). **„წარმოჩენილი და წარმოუჩენელი სიტყვა“** შეგვიძლია დავახასიათოთ აგრეთვე როგორც „**გაცხადებული**“ და „**გაუცხადებელი**“.

გარდა სააზროვნო სემანტიკისა, წარმოთქმული სიტყვის მნიშვნელობა ძველ ქართულში აქვს აგრეთვე „ზრახვა“-ს: „ენა ზრახავს მას, რომელსა მისცემს გული და გონება“ (მამ. სწ.,171,13).

საყურადღებოა აგრეთვე ძველ ქართულ ენაში „სიტყვის“ გამოყენება სააზროვნო ცნების მნიშვნელობით (=წარმოუჩენელი, გაუცხადებული სიტყვა) როგორც სახელური („სიტყვა“), ისე ზმნური („ისიტყუნეს“) ფორმებით. „სიტყვა“, როგორც სააზროვნო ცნება, გვხვდება ზმნურ კონსტრუქციაში „გულსა იტყვის“ (=ფიქრობს). ამავე შინაარსს წარმოაჩენს აგრეთვე კომპოზიტი „გულის-სიტყვა“ (ფიქრი, აზრი). ნემესიოს ემესელის თხზულების პეტრიწისეულ თარგმანში დასტურდება „სიტყვა“ როგორც სააზროვნო ცნება.

„სიტყვა“-ს ძველ ქართულ ენაში ქმედითი, პრაქტიკული საქმი-

ანობის მნიშვნელობაც აქვს. „შინაგანი სიტყვის“ („გულის-სიტყვის“, აზრის) გაცხადება ხდება არა მხოლოდ დანაწევრებული მეტყველებით, სიტყვიერი წარმოთქმით, არამედ **მოქმედებითაც**: აზრების რეალიზაცია ხდება **საქმით** და ესეც „სიტყვაა“. ძველ ქართულ ტექსტებში „სიტყვა“ ამ მნიშვნელობითაც (=საქმე, ქმედება, ქცევა) დასტურდება: „რომელმან დაუტეოს ცოლი თვინიერად **სიტყვისა** (=საქციელისა) სიძვისა, ამრუშოს იგი“ (მთ. 5.32). მთელ რიგ შემთხვევებში ბიბლიის ტექსტის ვარიანტულ იკითხვისებში „**სიტყვის**“ ნაცვლად მოწოდებულია „**საქმე**“.

„**სიტყვა**“, რომელიც, ძველ ანთროპოლოგთა თქმით, არის ადამიანის „უბრუნდესი ნაწილი“, თავისი შინაარსობრივი მრავალფეროვნებით წარმოაჩენს მას, როგორც **მოაზროვნე, ხმით მეტყველ და აქტიურ**, საქმის შემსრულებელ (= „საქმით მეტყველ“) პიროვნებას.

ასეთსავე მნიშვნელობებს გვიჩვენებს ქართული „სიტყვის“ შესატყვისი ლექსიკური ერთეული „ბან“ ძველ სომხურ ენაში (აგრეთვე ახალში). ეს სიტყვა სომხურში, ისევე როგორც ქართულში, წარმოაჩენს **ლოგოსურ** სემანტიკას, რომელშიც კარგად აისახება ადამიანის ბუნების არსებითი ნიშან-თვისებები, შინაგანი მამოძრავებელი ძალები და მათი ქმედითი რეალიზაცია.

ლ ა ტ ა ვ რ ა ს ა ნ ი კ ი ძ ე

წ(<წა), წა, ზ სეგმენტები ბაცბური (წოვა-თუშური) ენის რიცხვით სახელებში

თვლის სისტემა ნახურ ენებში, მსგავსად რიგი იბერიულ-კავკასიური ენებისა, ოცობითი და ათობითია, სჭარბობს ოცობითი თვლის სისტემა, რაც გვაქვს ოცს ზემოთ რიცხვით სახელებში (გამონაკლისი შეიძლება იყოს „ცხრაშეტი“).

ოცობითი თვლის სისტემის მიხედვით შედგენილ რთულ რიცხვით სახელებთან ბაცბურში **-წ(<წა), -წა-** და **-ზ(<ზა)** სეგმენტები გამოიყოფა: **დებ-წა-ტყ(ა) < დებზ-წა-ტყ(ა)** „ას ოცი“..., **შა-წ-ტყაუზტყა** „რვაასი“... **შაუ-ზ-ტყ** „ორმოცი“...

ბაცბურში **-წ(<წა)** ჯერობის სუფიქსია, **ზ** ამ ფუნქციით არ ჩანს. ცნობილია, რომ რიცხვით სახელებში, **-წ(<წა)** ჯერობის **-წ(<წა)**, შდრ. ჩაჩნ.-ინგ. **-ზა** სუფიქსისაგან მომდინარეობს. ჯერობის **-წა** სუფიქსში **ა** ხმოვანი ექვემდებარება ბაცბურში **ა-ბოლოზმონის** მოკვეცის წესს, რედუცირებულია (მაგ., შა-წ < შა-წა „ორჯერ“...). რთული რიცხვითი სახელების ი ნ ლ ა უ ტ შ ი **-წა**-სეგმენტის **ა** არ იკარგება (მაგ., ისა-წა-ტყა „ას ოთხმოცი“...), თუმცა **-წ (<-წა)** ჯერობის სუფიქსი რიცხვით სახელებში, რვაასს ზემოთ, **-წ-ს** სახით გვხვდება. ეს რიცხვითი სახელები ერთ რთულ ფუძეს არ წარმოადგენენ — გვიანდელი წარმოება ჩანს, **-წა** სუფიქსი აუსლაუტში რჩება და აქაც **-წა > წ** (მაგ., შა-წ ტყაუზტყა (ორჯერ ოთხასი) „რვაასი“...).

ჯერობის სუფიქსი **ზა(<ძა)** ჩაჩნურ-ინგუშურში დასტურდება. საერთოდ აქ **ა-ბოლოზმონი**, ჩვეულებრივ, არ იკვეცება. ბაცბური ენის რთული რიცხვითი სახელების **ზა(<ძა)** სეგმენტი ჩაჩნურ-ინგუშურის ჯერობის **ზა(<ძა)** სუფიქსს უკავშირდება.

ჩაჩნურში **ზა(<ძა)** დიალექტური ვარიანტებია. ბაცბურში **ძა(<ზა)**-ს შესატყვისია **წა** (ა. სომერფელტი, დ. იმნაივილი), ჩაჩნურ **ზ**-ს ბაცბურში **ზ** შეესატყვისება. ასეთი შესატყვისობა იშვიათად, მაგრამ მაინც შეინიშნება ნახურ ენებში. ბაცბურში ჯერობის სუფიქსის პარალელური ფორმები (**-წა||-ზა**) უნდა გვქონოდა.

თ ე ღ ო უ თ უ რ გ ა ი ძ ე

-ან სუფიქსისათვის მედიუმთა ფორმებში

1. მედიუმთა [მყვანან, დგანან, ძვ. ქართ. მქონან (< მქუანან)] ფორმებში -ან განსხვავებულად განიხილება: ერთი თვალსაზრისით, -ან სუფიქსია და თემის ნიშნად არის მიჩნეული, მეორე თვალსაზრისით, -ან დაშლილია -ა და -ნ ელემენტებად. ამ თეორიის მიხედვით -ნ S₃ – ის ნიშანია.

2. ძველი ქართულის ჰაქუნდა და ჰაქუნდეს ფორმებზე დამყარებით -ნ სუფიქსი (შდრ. ა-ქუ-ს) ვერ მიიჩნევა -ან სუფიქსის

გარიანტად, რადგან ფორმაში არ არის მარედუცირებული ელემენტი (-ან დგას -დ სავრცობის წინ).

3. განხილულ ფორმებში -ნ S₃-ის ფუნქციადაკარგული ნიშანია; შდრ. ძვ. ქართულის აქუ-ნ, ერთი მხრით, და, მეორე მხრით, აქუ-ნ-ს (მ.15,32ცმრ.8,2ც). ანალოგიური ვითარებაა მეგრულ-ლაზურში: მილუნია-მილუნან. არნ. ჩიქობავა -ნ-ს მილუნან „გვყავს“ ფორმაში მოქმედ სუფიქსად მიიჩნევს (მილუნ-ნ-ან), ი. ყიფშიძე კი მას ფუძეს აკუთვნებდა (მილუნ-ან).

ჩვენ ვიზიარებთ გ. კარტოზიას თვალსაზრისს: -ნან (მილუნ-ნან) სინქრონიში დაუმლელია — „ერთიან სუფიქსად განიხილება“.

რადგან სუბიექტური წყობის ზმნებში -ან S₃^P-ს გამოხატავდა (ჭარუნ-ან > ჭარუნა), ობიექტური წყობის ზმნებში -ნან სიმრავლის გამოხატვის ფუნქციას იღებს.

ხვესურული დიალექტის ხყონ „ჰყვანან“, ხქონ „ჰქონან“ (ძვ. ქართ.) არქაულია თვით ძველი ქართულისთვისაც: ხ-ყონ (< ხ-ყუ-ან / < ხ-ყვ+ან), ხ-ქონ (< ხ-ქუ-ან). -ან, რომელიც ძირეულ [ჲ]-სთან შერწყმით ონ-ს იძლევა, S₃^P-ის ნიშანია. ეს ფორმები ამ ზმნათა თავდაპირველ ვითარებას ასახავენ. სუბიექტური მესამე პირის ნიშანი მხოლოდით რიცხვში აქ არსად ჩანს.

შ უ შ ა ნ ა ფ უ ტ კ ა რ ა ძ ე

ზედსართავ სახელებთან დაკავშირებული თავისებურებანი იმერხეულში

იმერხეული კილო ქართული ენის დედამდინარის ერთი ძლიერი შენაკადია. იგი იმერხეველი ქართველების მშობლიური მეტყველებაა. იმერხევი, ისტორიული საქართველოს უძველესი მიწა, ტაო-კლარჯეთის ერთ-ერთი მხარეა, სამხრეთ საქართველოს შემადგენელი ნაწილი. ამჟამად მოქცეულია თურქეთის რესპუბლიკის ფარგლებში. კერძოდ, იმერხევი წარმოადგენს ართვინის ვილაეთის შავშეთის რაიონის ერთ ლამაზ მხარეს — მდინარე ფაფართის ხეობას.

იმერხეველი ქართველები ორენოვანნი არიან. მათი ოფიციალუ-

რი, სახელმწიფო ენა თურქულია, საოჯახო (შინაური) ენა კი ქართული. იმერხეველთა ქართული, 450 წლის მანძილზე დედაენის დამკვემდებარებელ კონტროლს მოკლებული, თურქულ ენობრივ გარემოში მოქცეული, ენის განვითარების შინაგანი კანონების მოქმედების შესაბამისად განვითარდა და დამოუკიდებელ კილოდ ჩამოყალიბდა. თურქულის ენის ყოველდღიური გავლენის მიუხედავად, მან შეინარჩუნა თავისი ფონეტიკური სისტემა, გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი. იმერხეულ კილოში ერთხელ კიდევ განცხადდა ქართული ენის სიძლიერე, გამძლეობა და უკვდავება.

იმერხეულმა კილომ დღემდე შემოინახა ზედსართავ სახელებთან დაკავშირებული ძველი ქართული ფორმები, საინტერესო დიალექტიზმები და თურქულის გავლენით შექმნილი უცხო ლექსიკური ერთეულები. თავისებური ლექსიკურ-გრამატიკული ელფერის მატარებელია იმერხეულის ზოგიერთი ზედსართავი სახელი. კერძოდ: ზედსართავი სახელის — **დიდი** — შინაარსი, გამოყენების არე ფართოებულია. ჩვეულებრივი მნიშვნელობის გარდა, იგი აღნიშნავს ასაკით ან თანამდებობით უფროს პიროვნებას, გვევლინება არსებით სახელად. მაგალითად: ჩუენი **დიდი** (ოჯახის უფროსი) ჰაჳე მექასა და მედინას მომლოცველი) გამჰდარა; ნური-ბეგი ხიმშიაშვილი იმათი **დიდი** (უფროსი) იყო... **დიდ-ფუძეს** ერთვის **ოვან-სუფიქსი**, ჩაერთვის **რ-თანხმოვანი** (შდრ. საბა — **დიდროანი** —დიდ-დიდები), და წარმოქმნილია მიმართებითი ზედსართავი — **დიდროვანი** (მოზრდილი, დიდ-დიდები). ეს სიტყვა იმერხეველთა მეტყველებაში შეგვხვდა რამდენიმე ვარიანტით — **დიდროვანი, დიდროანი, დიდრუანი, დიდროვანი, დიდვრანი**. იგი სიმრავლის გავებას იძლევა და მარტოოდენ მრავლობით რიცხვში მდგარი საზღვრულის მსაზღვრელად გვევლინება (შდრ. დიდი სახლი, დიდრუანი სახლები).

ოვან-სუფიქსს, დიდროვანის მსგავსად, დაირთავს, აგრეთვე, ზედსართავები — პატარა პატინა, პაწა, მალალი, დაბალი, გრძელი, კარგი, ლამაზი და სიმრავლეზე მიგვანიშნებს: **პატარუანი, პატიტუანი, პაწაწუანი, მალალუანი, დაბალუანი, გუელუანი** (ძ-ს იმერხეულში ენაცვლება ზ-თანხმოვანი), **კარგუანი, ლამაზუანი** (ოვან→ოან→უან→უან): **პატიტუანი ვბიები** (ვბოვრები) ცხენით ავასხით დაღლაში; სხლი ზირში **პაწაწუანი ნამშლებია** (ნერგებია);

გზელჟანი კლავები გამალა; **კარგჟანი ვაშლები** ავარჩიეთ...

მრავლობითობის გადმოსაცემად გამოიყენება, აგრეთვე, ფუძის გაორკეცება, როგორცაა: პატარ-პატარა, პატინა-პატინა, პაწაწა (←პაწა-პაწა), გზელ-გზელი, წორენწორე, ვმელ-ვმელი, გონჯ-გონჯი... მაგალითად: **მალალ-მალალი** კაცები ბეტრი არიან სხლობან (**სხლობანი** სოფელია შავშეთში); **მოკლე-მოკლე** გზიებით დავალთ; **გონჯ-გონჯმა** სიტყვებმა დამაბერეს...

იმერხელში ზედსართავ სახელს — **პატარა** ენაცვლება ამავე მნიშვნელობის სიტყვები — **პატინა** და **პაწა**, რომლებიც სახელობით ბრუნვაში წარმოდგენილია სრული ბრუნვის ნიშნით: **პატარაი** ბავალა უერ ოქულში (სკოლაში) არ დავა (დადის); **პატინაი** ვობო (ხბო) ბახჩაში ზოვს; **პაწაი** თოჯი გოუყეთა დარჰსა (ბიჰსა)...

მიმართებითი ზედსართავი — **ძველანდელი** გვხვდება **ზუელანდური-ფორმით** (დელ→დურ): ჩუენმა დიდროვანებმა **ზუელანდური** ნათქუამები შიგინახეს; **ზუელანდურ** ურუბასა (ტანსაცმელს) გენჯე-ბი (ახალგაზრდები) აღარ წონილობენ (იწონებენ)...

აქ, იქ-ზმნიშედებისაგან **ეურ-ბოლოსართით** ნაწარმოებია ზედსართავები — **აქეური, იქეური** (ეურ→ეურ): **აქეური** ლაპარაკი ცოტა არ ერიგება თქუენსას; **იქეური** სათიბები ჩუენსა დარჩა... ზოგჯერ გვხვდება **აქევრი, იქევრი-ფორმითაც**.

ფორმითა და შინაარსით საყურადღებოა იმერხელისათვის დამახასიათებელი წარმოქმნილი და თხზული ზედსართავები, როგორცაა: **საგარეთო** (გარეთ ჩასაცმელი), **საშინათო** (შინ, ოჯახურ გარემოში ჩასაცმელი), **საგულეველო** (საგულდაგულო), **სანამეტრო** (ზედმეტი), **სანამუსო** (წარმოსაჩენ ადგილას ჩასაცმელი), **საფერი** (შესადარი), **საშენო** (შენთვის გამოსადეგი), **საჩემო** (ჩემთვის გამოსადეგი), **ფოთელია** (მერყევი, ორჭოფი), **შინათაი** (შინ, ოჯახში გამოსადეგი მხოლოდ)... **ახალბირი** (ახალგაზრდა დედალი პირუტყვი, რომელმაც პირველად იმშობიარა), **გულგარაი** (უგულო), **გულერთი** (ერთგული), **ფეჩჩილი** (მსუბუქი ყოფაცუვის ქალი), **ფისიმჭურავი** (ძუნწი), **ველმარტო** (მარტოხელა), **ველწამოსაკრავი** (ადვილად დასამორჩილებელი), **შორიახლო** (ახლოსა და შორის საშუალი)...

ზოგიერთი მიმართებითი ზედსართავი ნაწარმოებია თურქული ენიდან შემოსული სიტყვა-ძირების გამოყენებით: **ურაჰათო** (არაბ. ra-

hat — სიმშვიდე, დასვენება) — მოუსვენარი, **უიმანო** (არაბ. iman — რწმენა) — ურწმუნო, **საბრიანი** (არაბ. sabir — მოთმენა, გაძლება) — დამთმობი, მომთმენი, **ჰერსიანი** (არაბ. hirs — ბრაზი, რისხვა) — მრისხანე, ბრაზიანი...

ხარისხის წარმოება უმთავრესად აღწერილია. როგორც მშობლიურ, ისე ნასესხებ ზედსართავებს ემატება თურქულ-არაბული წარმოშობის ნაწილაკები, დამხმარე სიტყვები, როგორცაა: **en** (ყველაზე მეტად), **fena** (ძლიერ), **daha** (კიდევ უფრო): **ენ მაალი** (უმაღლესი) მთა კარჩხალია; **ფენა ლამაზი** (ულამაზესი) ბავალა (ქალიშვილი) ჰყავს; **დაჰა გემრიელი** (უგემრიელესი) საჭმელი ბოლოში იჭმევა... უფროობითი ხარისხის **უ-ს**-მაწარმოებლით მხოლოდ ერთი სიტყვა — **უკეთესი** — შეგვხვდა, ისიც მხოლოდ მოხუცთა მეტყველებაში.

იმერხელში ოდნობითი ხარისხის ფორმები იშვიათად გვხვდება, როგორცაა: **მოდიდო, მომადლო, მოპაწაო, მოდაბლო, მოსუფთო, მოწმინდო, მოკარგო, მოთხელო, მოსქელო, მოშავო, მოთეთრო, მონარინჯო, მოყირმინო**... ოდნობითი ხარისხის ფორმაა — **მოდგმო** (წვრილისა და მსხვილდის საშუალი): წინდითვინ **მოდგმო** ზაფი დავართი...

თურქულიდან შემოსულა და დამკვიდრებულა ფერის აღმნიშვნელი ზედსართავები: **მორი** (იის ფერი), **მაგი** (ლურჯი), **დეშილი** (მწვანე), **ყირმინი** (წითელი), **სარი** (ყვითელი), **საყიზრენგი** (ვარდისფერი). **შავი, თეთრი, ბრეში** (მღრ. საბანამრეში) — რუხი ჟერ კიდევ აქტიური ლექსიკის ერთეულებია იმერხელში.

ზედსართავები — **ახალგაზრდა, მოხუცი** არ შეგვხვედრია. **ახალგაზრდა**-ს ენაცვლება ან თურქული **გენჯი** (genç — ახალგაზრდა) ან ქართული **მოზდე; მოხუცი**-ის მაგივრად კი გამოიყენება თურქული **იაშლი** (yaşlı — მოხუცი) ან ქართული **ბებერი**: ერთი **მოზდე** დარჰი (ბიჭი) გამოგზავნეს; **გენჯები** ისამებენ ამასა; **იაშლი** ვარ, თირფანი (ცელი) ვეღარ მომიწვენია; ჩუენი **ბებერი** ზორ (ძალით) გოუმუსლიმანებიან...

თურქულის გავლენით იმერხელში უკვე დამკვიდრებული ჩანს ზოგიერთი უცხოენოვანი ზედსართავი, როგორცაა: **ბეჰარი** (არაბ. bekar — დაუქორწინებელი), **ბოში** (თურქ. boş — ცარიელი), **ბეთი**

(სპარ. bet — ცუდი, საძაგელი), **თაზა** (სპარ. taze — ახალი, ნორჩი), სალამი (თურქ. saġlam — ჯანმრთელი, სალი) **სადე** (სპარ. sade — სუფთა, მარტივი, უბრალო), **ქიბარი** (არაბ. kibar — კეთილშობილი, თავმომწონე), **შიშმანი** (თურქ. şışman — მსუქანი), **ხირა** (თურქ. hira — სუსტი, მჭლე), **ჯესური** (არაბ. cesur — გამბედავი, უშიშარი)...

უცხოენოვანი ზედსართავების ერთი ნაწილი ჯერ კიდევ მტკიცედ არ არის ფეხმოკიდებული: ჩუენი **ესკი** (ძველი) გუარია გორგაზე; **ზუელი** (ძველი) ნათქვამები გუიყუარს; **უზუნ** (გრძელი) ზამთარში მაჯუელა; **გზელი** გარგანი გამააზრო დედაბერმა; ჩუენა **სადე** (სუფთა) გურჯები ვართა; **სუფთა** ლაპარაკი აღარ ვიცით, თურქია წაგვრევს იშტა (ისე)...

იმერხელისათვის დამახასიათებელი ზედსართავებია **აკსი** (თავნება, მოუსვენარი), **ბალხი** (სუსტი, უღონო), **ბალხამი** (ყამირი მიწა), **დიდარი** (დარბაისელი, წარმოსაჩენი ადამიანი), **თუჯი** (მუქი), **ლურსი** (ირიბი), **ლუჯი** (ბინძური, უსუფთაო), **სიმსხამი** (უმცირესი), **ულუმეშა** (უღრანი, მიუვალი), **ფუყი** (ფუღუროიანი), **ღლანაი** (უძლური), **ყუმრალაი** (მუქი წითელი), **ყუჩი** (ნელთბილი), **შოლარაი** (ტანადი), **ჩონჩო** (მოშვებული, დუნე), **წკიბი** (წვრილი ძაფი), **წორე** (სუფთა, სალი, მართალი) **ჭკნარი** (მჭლე), **ხოშორი** (მოუტიდებელი, უკულტურო), **ხუადი** (მამაცი, უშიშარი, შეუბოვარი)...

იმერხელში ცოცხალია ძველი ქართული ზედსართავები, როგორცაა: **ბალანგარი** (უწვრთნელი), **ბელეშა** (რქადადრეკილი ცხოველი), **ბეჩი** (უჭკუო), **დოლია** (ურქო პირუტყვი), **დურბელა** (თბილი, უგემური წყალი), **თერზული** (დახნული მიწა), **კანთალა** (უწითლესი), **კეში** (უხეში), **კერმუხტი** (მჭლე) **კიბრუჯი** (ძალიან ხმელი, მაგარი), **ლეყეცი** (უმი), **ლუტი** (უგემური), **მურეშაი** (წითელაშავი), **სადირაი** (შუბლთეთრი პირუტყვი), **უბარი** (გამოუყენებელი), **უგვი** (ბერწი), **უგვანი** (მიტოვებული ადგილი), **უგლაგარჯი** (ტლანქი), **ურგები** (გამოუსადეგარი), **ურა** (უწვრთნელი), **უტმარი** (გამოუყენებელი), **ფერდელა** (შავეთრად ჭრელი პირუტყვი), **ფაშარი** (უხეში), **ფინთი** (ავი, ბოროტი), **ღურკანი** (მხრებში წახრილი; უკულმართი), **ყაფარაი** (თავშიშველი), **ყაყვი** (მეტად შავი; ჭუჭყიანი), **ყინტორი** (ძალიან ცივი), **ჩოლფოტი** (უგემოვნო), **ჩლონგი** (ბლაგვი), **ჩუბინი** (კარგად, შორს მხედველი), **ჭოჭე** (წყლიანი, დაჭაობებული ადგილი), **ხრილაი**

(მსხვილად დაფქული), **ხვერეფი** (ფხვიერი მიწა), **ჯინჯისი** (ცხელისა და თბლის საშუალი), **ჯინმაკური** (დაუფიქრებლად ნათქვამი)...

იმერხელის საფუძვლიანი შესწავლა ქართული ენის ლინგვისტურ სურათს ბევრ საინტერესო მასალას შესძენს ენათა კონტაქტებისა და ძველი ქართული ლექსიკის უკეთ წარმოჩენის თვალსაზრისით.

ნ ა თ ე ლ ა ქ უ თ ე ლ ი ა

დიაქრონიული ფონოტაქტიკა და სისტემის ელემენტთა ტრანსფორმაცია

პარმონიულ კომპლექსთა A და B სისტემის ჯგუფები მარკირებულია საერთო ქართველური ფონოლოგიური სისტემის თვალსაზრისით (გ. მაჭავარიანი). ამავე დროს კანონიკურია ზანური (resp. მეგრულ-ლაზური) ფონოტაქტიკის გათვალისწინებით, რადგან საცვებით შეესაბამება ფონემათა შეერთების სტრუქტურულ კანონზომიერებას:

	მეგრული					
	A			B		
ბგ	ფქ	პკ	ბლ	ფხ	პყ	
ღგ	თქ	ტკ	დღ	თხ	ტყ	
ძგ	ცქ	წკ	ძღ	ცხ	წყ	
ჯგ	ჩქ	ჭკ	ჯღ	ჩხ	ჭყ	
	ლაზური					
	A			B		
ბგ;	ფქ;	ბღ;	ფხ;	პყ;		
ბგ>მგ>მგ	ფქ>მფქ>მქ;	პკ	მბღ>მღ;	ფხ>მფხ;	პყ>პკ	
ბგ//მგ	ფქ>მქ>ქ	ბღ>მღ;	ბღ>მღ>ღ	ფხ>მხ	პყ>პკ>კ; პყ>პ	
ღგ	თქ	ტკ	დღ	თხ	ტყ	
ძგ	ცქ	წკ	ძღ	ცხ	წყ	
ჯგ	ჩქ	ჭკ	ჯღ	ჩხ	ჭყ	

სისტემის მოდელის ჩამოყალიბება ექვემდებარება ფონოტაქტიკის წესებს, მაგრამ ფონეტიკური სუბსტანცია შეიძლება დაემორჩილოს ცვლილებებს. ამიტომ გაუგებარია რატომ არ მოგვეპოვება საკმარისი საფუძველი ჰარმონიულ ჯგუფთა ლაბიალური რიგის პოსტულირებისათვის მეგრულში და რატომ უნდა დავტოვოთ ისინი სქემის გარეშე, როგორც არაკანონიკური ჯგუფები.

ზანური ფონოლოგიური სისტემის თვალსაზრისით სისტემის წევრები განიცდიან ტრანსფორმაციას, მაგრამ ფონოტაქტიკური მოდელი სტაბილური რჩება ქართულის მიმართ, რაც უფლებას გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ ჰარმონიულ კომპლექსთა ჯგუფები ჩამოყალიბდა ქართველურ დიალექტთა ერთიანობის ეპოქაში.

ჰარმონიულ ჯგუფთა A და B სისტემები მყარია და დადასტურებული არიან ყველა ქართველურ ენებში და ერთნაირი პარადიგმატული სიხშირით არ ხასიათდებიან. ამავე დროს ფონოტაქტიკის თვალსაზრისით მათი ფონეტიკური სუბსტანციის გარდაქმნები კანონიკური სტრუქტურის ფარგლებს არ სცილდება.

მიხეილ ქურდიანი

უძველესი ირანული სოციოლინგვისტური მოდელი და მისი მნიშვნელობა მეზობელი ქვეყნების ენობრივი პოლიტიკის ფორმირებაზე (საქართველოს მაგალითზე)

აქემენიდთა პატარა მონოეთნიკური და მონოლინგვური ქვეყნის დიდ პოლიეთნიკურ და მულტილინგვურ ირანის იმპერიად გადაქცევის პროცესში მრავალ უპრეცედენტო სოციალურ და კულტურულ ტრადიციას ჩაეყარა საფუძველი. ამ ფაქტორებმა გადამწყვეტი გავლენა მოახდინეს ირანის მსოფლიო იმპერიის მეზობელი სახელმწიფოების განვითარებაზე და იქცნენ ირანული სახელმწიფოს უცვლელ მარკერებად.

ერთი ასეთი უნიკალური ტრადიცია ბინარული სტრუქტურის

სახით ჩამოყალიბდა. ეს არის ირანული ადმინისტრაციული და სოციოლინგვისტური მოდელები, რომელთა სათავეც აქემენიდთა იმპერიის ეპოქაშია პოვნიერი და რომლებიც გარკვეული მოდიფიკაციებით დღემდე ფუნქციონირებენ.

როგორ პარადოქსულადაც არ უნდა ჟღერდეს, აქემენიდთა (მოგვიანებით კი არშაკიდთა და სასანიდთა) ირანი წარმოადგენდა ფეოდალურ ფედერაციას, თუ სულაც კონფედერაციას არა — უცნობს მსოფლიოს პოლიტიკურ ისტორიაში. ახალი ირანული თუ უცხოენოვანი ქვეყნის (resp. სახელმწიფოს) დაპრობისას ირანი, როგორც წესი, ცვლიდა მხოლოდ მათი სახელმწიფოებრიობის და დამოუკიდებლობის ხარისხს, მაგრამ არ ცვლიდა შემოერთებული ტერიტორიის სახელწოდებას, საზღვრებს და მმართველ სამეფო დინასტიასაც კი. ირანის მეფეთა ტიტული იყო „შაჰინ-შაჰი“ ანუ მეფეთ-მეფე, რადგან ირანის იმპერიაში შემავალ ქვეყნებს საკუთარი შაჰები ანუ მეფეები ჰყავდათ.

ყველა ამ ქვეყნის, რომელთა ერთი ნაწილი არაირანულენოვანი იყო, ერთ სახელმწიფოდ ინტეგრაციისა და სხვადასხვა ენაზე მეტყველ ეთნოსთა ერთ ერად ფორმირებისათვის, აუცილებელი იყო საგანგებო სოციოლინგვისტური მოდელის ჩამოყალიბება და ირანმა შექმნა ასეთი მოდელი — სრულიად უნიკალური და უპრეცედენტო: ენათა ფუნქციები გაიყო, გაიმიჯნა ანუ მოხდა მათი რანჟირება — სახელმწიფო ენამ (ელამურმა, არამეულმა, ძველმა სპარსულმა, საშუალო სპარსულმა, ახალმა სპარსულმა) აიღო თავზე პოლივალენტური ფუნქცია (კანცელარიის, რელიგიის, მეცნიერების, განათლების, მხატვრული ლიტერატურის, ეთნოსთაშორისი ურთიერთობის ენა და სხვ.), მაგრამ ყველა დანარჩენ უმწერლობო ენას შეუნარჩუნდა შიდაეთნიკურ ურთიერთობათა ენის ფუნქცია (ოჯახისა და ფოლკლორის ენა და სხვ.) და სახელმწიფო ენა არ ცდილობდა მათ ამ ფუნქციაში ჩარევას.

ენები, რომლებსაც დამწერლობის ხანგრძლივი, დიდი და უწყვეტი ტრადიცია ჰქონდათ, რომლებიც მანამდე ან ოდესმე აღჭურვილი იყვნენ სახელმწიფო ენის ფუნქციით, ცხადია შეძლებისდაგვარად ცდილობდნენ კონკურენცია გაეწიათ ახალი სახელმწიფო ენისათვის. ამიტომ ეს ენები შედიოდნენ სახელმწიფო ენასთან კონ-

ფლიქტში და როგორც წესი ექვემდებარებოდნენ რეპრესიებს სახელმწიფოს მხრიდან. სრულიად სხვა სიტუაცია იყო უმწერლობო ენების შემთხვევაში: ისინი არ წარმოადგენდნენ სახელმწიფო ენის ოპოზიციას, არ აცხადებდნენ პრეტენზიას რომელიმე ოფიციალურ სფეროში სახელმწიფო ენის ჩანაცვლებაზე და, შესაბამისად, არც რეპრესირდებოდნენ.

სოციოლინგვისტური მოდელი, რომელიც ჩამოყალიბდა ირანში, შეიძლება დახასიათებული იქნეს როგორც *დიგლოსიური ბილინგვიზმი* (სადაც *დიგლოსია* გაგებულ უნდა იქნეს როგორც ენათა იერარქია პრესტიჟულობის მიხედვით, ხოლო *ბილინგვიზმი* — როგორც სავალდებულო ცოდნა ან თუნდაც გამოყენება ორი ენისა).

ამ მოდელმა: ა) მოახდინა კონსოლიდაცია (*resp.* ინტეგრაცია) ირანის სახელმწიფოში მცხოვრები ყველა ეთნოსისა ერთ ერად; ბ) დაიცვა, გნებავთ, გადაარჩინა უმწერლობო ენები, რაკი მოიხსნა ენათა კონკურენცია, რადგან კომპეტენციები სახელმწიფო და პატუა ენებს შორის მკაცრად იყო განაწილებული ფუნქციონირების სფეროთა მიხედვით. ირანი აღმოჩნდა ერთადერთი იმპერია, რომელშიც შენარჩუნებულ იქნა თითქმის ყველა უმწერლობო ენა, რომლებიც სასანიდების ეპოქიდან მოყოლებული, ჩვენთვის ცნობილ წყაროებში ისყვნენ მოხსენიებულნი (ქურთული, გილანური, თალიშური, თათური, ბელუჯური და სხვ.)

ელინისტურ ეპოქაში (ძვ. წ. 303-302 წლებში) ჩამოყალიბებული ქართული (*resp.* სრულიად ქართული) სახელმწიფოს შემქმნელმა მეფე ფარნავაზმა ქართული მატრიანების თანახმად სახელმწიფოს ადმინისტრაციული მოწყობის მოდელი ირანისგან აიღო: *“ესრეთ განაწესა ესე სოველი ფარნავაზ მიმსგავსებულად სამეფოსა სპარსთასა”* („ქართლის ცხოვრება“, I, 1955: 25). მისგანვე გადმოიღო სოციოლინგვისტური მოდელიც.

საქართველოს სამეფო, ისევე, როგორც მის ნიმუშად აღებული აქემენიდური ირანი, ფეოდალურ ფედერაციას წარმოადგენდა და შესაბამისად საქართველოს მეფეთა, ისევე, როგორც ირანის მეფეთა ტიტული იყო მეფეთ-მეფე, რადგან საქართველოს გაერთიანებულ სამეფოში შემავალ ქვეყნებს საკუთარი მეფეებიც ჰყავდათ.

ფარნავაზმა მის გაერთიანებულ სამეფოში შემავალ ყველა ერ-

თეულს შეუწარჩუნა სახელი, ადმინისტრაციული საზღვრები, მმართველი დინასტია, საშინაო საქმეებში თვითმმართველობა და ა.შ. საინტერესოა რომ ამ ტერიტორიებმა თავისი ადმინისტრაციული საზღვრებითა და სახელწოდებებით დღემდე მოაღწიეს და როდესაც მეფეთ-მეფე დავით აღმაშენებელმა (1089-1125) საქართველო იმპერიად აქცია და მის საზღვრებში მოაქცია ბევრი სხვა ქართველური და არაქართველური ტომებით დასახლებული ქვეყნები, მან ჩაატარა რეფორმა, დარიოს I-ის რეფორმის ტიპისა, გაამსხვილა ადმინისტრაციული ერთეულები და დანიშნა მათში არაადგილობრივი გუბერნატორები, მაგრამ ამ გამსხვილებულ ერთეულებში შეყვანილი ქვეყნების ტრადიციული საზღვრები არ შეუცვლია.

მეფეთ-მეფე ფარნავაზის მიერ ძვ.წ. 284 წელს სახელმწიფო ენად გამოცხადებული ქართული — გახდა სახელმწიფო ენა არა მხოლოდ ამ სიტყვის ვიწრო მნიშვნელობით, ანუ სამეფო კანცელარიის ენა, არამედ ის აღიჭურვა პოლივალენტური ფუნქციით და გახდა განათლების, მეცნიერების, ლიტერატურის, კულტურისა და რელიგიის ერთადერთი ენა ქართულ სახელმწიფოში და ასეა დღემდე (აფხაზეთის ავტონომიაში ქართულ ენასთან ერთად სახელმწიფო ენის ფუნქციით აღჭურვილია აფხაზური ენაც).

იმჟამინდელ საქართველოს სახელმწიფოში გაერთიანებული მცირე ქვეყნების ყველა ენამ (და დიალექტმა) გაითავისა სახელმწიფო ენის სოციოლინგვისტური დიალექტის (პატუა ენის) სტატუსი და ყველა მათგანმა უგამონაკლისოდ მოაღწია დღემდე (ქართველური ენებიდან: სვანურმა და ზანურმა ანუ მეგრულ-ლაზურმა, ბაცურმა, რომელიც იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის ნახურ-დაღესტნური ჯგუფის ნახური ქვეჯგუფის ერთ-ერთი ენაა და სხვ.) ხოლო ყველა ეს ტომები ერთიან და განუყოფელ ქართველ ერს შეადგენენ.

ინტერესს მოკლებული არ უნდა იყოს ის ფაქტიც, რომ არცთუ შორეულ წარსულში, XIX საუკუნის 30-ან წლებში ამ, უკვე ირანულ-ქართული, სოციოლინგვისტური მოდელის რეალიზაცია კიდევ ერთხელ მოხდა კავკასიაში, კერძოდ დაღესტანში სადაც ხუნძურ-ანდიურ-დიდოურ ენებზე მეტყველი ხალხების ერთ ერად კონსოლიდაცია დაიწყო ხუნძური კოინეს „ბოლ მაწ“-ის ანუ „ჯარის ენის“ საფუძველზე და მინიმუმ 14, კომპარატივისტული თვალსაზრისით

უეჭველი ენა, რომლებიც უმწერლობა, განარძობს არსებობას ხუნძური ოფიციალური (resp. სალიტერატურო) ენის სოციოლინგვისტური დიალექტის სტატუსით, ხოლო ამ პატუა-ენებზე მეტყველი ტომები ხუნძი ერის წარმომადგენლებად აღირიცხებიან.

მ ე დ ე ა ლ ო ნ ტ ი

წუთის სემანტიკური ფუნქციისათვის ქართულში

სულხან-საბა ორბელიანის „ლექსიკონ ქართულში“ შემონახულია ლექსიკურ-კალენდარული მეტათეზისის ერთი უცნაური ფაქტი: „წუთი (1 მეფ. 14, 9) — წამთან ნახე. ერთი წამი სამეოცი წუთია. ერთი წამი სამეოცი წუთად განიყოფებთან“. „წამი — აქვს ჯამსა ერთსა წამი სამოცი; ხოლო ერთსა წამსა — წუთი სამოცი; წუთსა ერთსა — კესი...“

როგორც ვხედავთ, XVIII საუკუნის დამდეგისთვის ქართულში **წუთით** აღინიშნებოდა დღევანდელი **წამი**, და წინაუკმოდ — **წამი** დღევანდელი **წუთის** აღმნიშვნელი იყო. ამავე სალექსიკონო უწყებას გვაწვდის დავით ჩუბინაშვილი.

ყურადღებას იქცევს **წუთისა** და **წამის** სემანტიკურ ფუნქციათა გადანაწილება, ვითარცა მოტივირება **წუთ-** და **წამ-** ფუძეთა შემცველი რამდენიმე ლექსიკური ერთეულის სახელდებისა.

წამი: გ. როგავა არ მიიჩნევს სარწმუნოდ ქართ. **წამ-** „წამის“ და მეგრ. **წუმ-/წუნ-** (მეორე კომპონენტი კომპოზიციისა **აკა-წუნთს** „ერთ-წუთს“) „წამის“ შესატყვისობას (ალ. ცაგარელი, ი. ყიფშიძე), და გამოავლენს კანონზომიერ შესატყვისებს: ქართ. **წამ-** „წამი, დროის უმცირესი ერთეული“, რომელიც ამოსავალია ზანურისათვის **კუმ-**ე, **კუმ-**ან-ი „დილა“, **ო-კუმ-**არ-ე „ხვალ“ და სვანურისათვის **ჰამ-** „დილა“, **ჰამს** „დილას“ (ზანურის კანონზომიერი სვანური კორელატი დაადგინა კ. შმიდტმა). ქართული **წამის** „დროის უმცირესი მონაკვეთი“ ტიპოლოგიურ პარალელად სახელდება ლათ. **secunda** „მეორე“; მოძვ. „წამი“.

წამი ძველ ქართულში პოლისემანტიკურია და აღნიშნავს: ერთი მხრივ — „თვალის ქუთუთით ნიშნებას“ (სულხან-საბა), „წამ-წამს“, „დახამხამებას“, „თვალს“, მეორე მხრივ — „სასწორის უღლის შუაზე აღმართულ ისარს“ და მესამე მხრივ — დღევანდელ „წუთს“. სწორედ **წამი** „წამწამი; დახამხამება“ არის ამოსავალი კალენდარული ტერმინისათვის **წამი** (შდრ. ძველი ქართული **წამ-წამ** „დროდადრო“).

ძველსავე ქართულში **წამი**-სგან მომდინარეა ზმნები: **წამის-ყოფა** „თვალით ნიშნება; შეხედვა“, **წამწამება** „თვალის ჩაკერა, (მი)ნიშნება“; ასევე **წამება**, **მოწამე-ყოფა** „დამოწმება; დასტური; მარტივობა“ (ი. აბულაძე, ზ. სარჯველაძე).

წუთი: გ. როგავა მიუთითებს, რომ **წუთის** (როგორც **წამის**) ამოსავალი სემანტიკა უფრო კონკრეტული საგნის აღმნიშვნელთან არის დაკავშირებული, კერძოდ: ქართ. **წუთი** „დროის უმცირესი მონაკვეთი“ მომდინარეობს **წუეთა** „წვეთავს“, **წუეთ-**ი „წვეთი“-დან (შდრ. ლათ. **minutes** „მცირე, პატარა, წვრილი“).

ქართული **წუეთ-**ის მეგრულ შესატყვისის **კვათ-/კვეთ-** „წვეთი“ და ლაზურ **კვეთ-/კუთ-**ს (ო-**კუთ-**უ-ა „საწვეთური“) არ მიუღია **წუთის** მნიშვნელობა. ლაზურის სემანტიკა ნაწილობრივ სხვაობს: **-კვათ-**ალ-ა/ო-**კუთ-**ა-რა „სანაგვე“ (ქართული და მეგრული ენების მასალის შესატყვისობა დაადგინა ალ. ცაგარელმა; ***წუეთ-/წუთ-** არქექტიპები ქართულ-ლაზური ერთიანობის ხანისათვის აღადგინა გ. კლიმოვმა). ი. ყიფშიძის მითითებით, მეგრული **წუნთი** „წუთი“ ქართული წარმომავლობისაა (← **წუთი** — **ნ-**ს განვითარებით).

მეორე მხრივ, ვარიანტები **წუეთ-/წუთ-** (უმარცვლო უ-თი) ამოსავალში ზმნურ ძირად არის მიჩნეული (ძვ. ქართ. **წუეთ-/წუთ-: წუეთ-**ი; **წუეთ-**ავ-ს; **ს-წუთ-**ი-ს). იგი ქართულში დაედო საფუძვლად ახალ კალენდარულ ლექსიკურ ერთეულს **წუთ-**ი „წუთი“, რომლის შესატყვისი ქართველურ ენებში არ დასტურდება. ამასთან, **წუთი**, თავისი თავდაპირველი სემანტიკით, გამოხატავდა არა დროის კონკრეტულ მონაკვეთს, არამედ დროული მონაკვეთის სიმცირეს — „მცირე ხნით, დროებით“: **წუთ(და)** „ცოტადა“; **წუთერით** „ცოტა, მცირედ; მალე, დროებით“ (ა. არაბული).

ამ მხრივ საგულისხმოა წმიდა იოანეს სახარების მთაწმიდისე-

ულ რედაქციაში დაფიქსირებული **მცირედ უამ**, რომლითაც შენაცვლებულია **წუთერთ** (იოანე 13, 33). **მცირედ უამ** ზედმიწევნითი თარგმანია ძველი ბერძნული **მიკროს, მიკრონ** „მცირე, მცირედ“-ისა.

წუთი და წამი: ამ ორი კალენდარული ტერმინის ამოსავალი სემანტიკა მართლაც კონკრეტულ საგანთა აღმნიშვნელებთან არის დაკავშირებული (**წუთი** „დროის უმცირესი ერთეული“ ← **წუთი** „წვეთი“, **წუთა** „წვეთვა“; **წამი** „დროის მცირე ერთეული“ ← **წამი** „წამწამი; დახამხამება“). მაგრამ **წუთ-ისა** და **წამ-ის**, ასევე ამ ფუძეთაგან ნაწარმოებ ლექსიკურ ერთეულთა სემანტიკის განვითარების (მნიშვნელობის გადაწვევის და სემანტიკური ფუნქციის გაფართოების) ანალიზმა ცხადყო, რომ უკვე ძველ ქართულში **წუთით**, ასევე **წუთის** შემცველი ლექსიკური ერთეულებით, უმთავრესად გადმოიცემა **მეისიერობა, მერყეობა, ხანმოკლეობა, დროებითობა, წარმავლობა** — სააქაოსი, წუთისოფლისა, შდრ.:

ძვ. ქართ. **წუთი** „წუთიერი; წარმავალი“, **წუთადი** „წუთიერი, დროებითი“, **წუთერთობა** „წარმავლობა“, **წუთისშინაგანი** „წუთიერი; ხანმოკლე“, **წუთჟამი** „წუთიერი“, **წუთჟამობა** „ხანმოკლეობა“, **წუთერთ** „ცოტა; მცირედ; მალე; დროებით“, **წუთ-წუთ** „ხშირად“, **საწუთრო**, **საწუთო** „დროებითი, წარმავალი; სააქაო, წუთისოფელი“. **წუთისგან** განსხვავებით, **წამი**, მიუხედავად თავისი პოლისემანტიკურობისა, არ უკავშირდება **წარმავლობას** და არც მსგავს სემანტიკურ ფუნქციას იტვირთავს.

წუთ-ისა და **წამ-ის** სემანტიკურ ფუნქციათა ამგვარი გადანაწილების უტყუარ მოწმედ გვესახება შესანიშნავი ქართული სიტყვა — **წუთისოფელი**, ძველი ქართული **სოფელი**, იგივე **საწუთრო**, **საწუთო**. ძველი ქართული ზედსართავი სახელი **საწუთრო**, **საწუთო** „წუთიერი, დროებითი, წარმავალი“ იმავდროულად აღმნიშვნელია „სააქაოსი, წუთისოფლისა“ (შდრ. ძველი ქართული **გრძელ-საწუთრო** „ხნიერი; დღეგრძელი“): „ნუ იყოფინ შენდა ღმერთ **საწუთრო** [=წარმავალი]“ (ფსალმუნნი 80, 10); „შეგცოდეთ, ვითარცა კაცთა **საწუთროდნათა** [=წუთისოფლისა] და სოფლის-მოყუარეთა“ („წმიდა შუშანიკის მარტილობა“).

ძველი ქართული **სოფელი** აღნიშნავდა „სამყაროს; ქვეყანას; მხარეს; სამთავროს; მამულს; დაბას“. სულხან-საბასთევის **საწუთრო**

„ეს სოფელია“, ანუ სააქაოა. იგი მიუთითებს წყაროს წმიდა პავლეს ეპისტოლედან 2 კორინთელთა მიმართ (4, 17): „რამეთუ **საწუთო** ესე მცირე ჭირი ჩუენი გარდამეტებულსა და გარდარეულსა დიდსა დიდებასა საუკუნესა შეიქმს ჩუენთჳს“. საკუთრივ **სოფელს** ქართველი ლექსიკოგრაფი ამგვარად განმარტავს: „**სოფელი** სამ სახედ ითქმის: სუკუნო იგი სოფელი და წუთისოფელი და კაცის ბუნებაც სოფლად ითქმის. **სოფელი** ეწოდების სრულიად საწუთროსა“. **საწუთო-ს** გასწვრივ კი „ლექსიკონ ქართულში“ საგულისხმოდაა ჩაწერილი: „წუთის ხნისა, გინა ეს სოფელი“.

ახლა უკვე გასაგები ხდება, თუ რა მიზეზით არ მოგვეპოვება სააქაოს, ამა სოფლის, ქვეყნის აღმნიშვნელად ლექსიკური ერთეულები — **წამი-სოფელი** ან **საწამო!** და **საწუთოს (საწუთროს)**, **წუთისოფლის** სახელდებისას რატომ შეჩერდა ქართველი სიტყვათმემოქმედის არჩევანი არა **წამზე**, არამედ სწორედ **წუთზე** — საათობრივ-კალენდარული სისტემის მცირე საზომი ერთეულის აღმნიშვნელ იმ ტერმინზე, რომელმაც იტვირთა სემანტიკური ფუნქცია **ხანმოკლეობისა, დროებითობისა** და **წარმავლობისა**, ანუ ამა სოფლის, სააქაოს ბუნების გამომხატველი უმთავრესი მახასიათებლისა.

ვაჟა შენგელია

ფრაგმენტები მოგონებიდან აკადემიკოს არნოლდ ჩიქობავაზე. XXIX-XXXVI

XXXIX. არნ. ჩიქობავა სპეციალისტების მიერ გამოთქმულ ახალ და არგუმენტირებულ მოსაზრებებს ინტერესით და გაგებით ხვდებოდა, მიესალმებოდა, მაგრამ დაუსაბუთებელ თვალსაზრისს ვერ ეგუებოდა. ერთხელ (70-იან წლებში) ჩვენს ინსტიტუტში საკავშირო სამეცნიერო კონფერენცია გაიმართა დიალექტოლოგიისა და ენის ისტორიის საკითხებზე. კონფერენციაში, ქართველ მეცნიერებთან ერთად, მონაწილეობას იღებდნენ კოლეგები კავკასიის სხვადასხვა რეგი-

ონიდან, მოსკოვიდან, ლენინგრადიდან, კიევიდან, კიშინოვიდან... რამდენიმე ახალგაზრდა გამოვიდა მოხსენებებით, რომლებშიც, რბილად რომ ვთქვათ, თამამი, მაგრამ დაუსაბუთებელი თვალსაზრისები იყო გამოთქმული, თანაც ისე, რომ სხვა მეცნიერთა აზრი განხილულ საკითხზე არ იყო სათანადოდ გათვალისწინებული. ბ-მა არნოლდმა შემაჯამებელ სიტყვაში, რომელშიც კონფერენციაზე წაკითხულ მოხსენებათა ავ-კარგზე იყო მსჯელობა, აღნიშნა: **В науке нужна смелость, а не храбрость... Кавалерийские наскоки тут могут иметь только временные успехи...** ბუნებრივია, ყველა მიხვდა, ვისი მისამართითაც იყო ნათქვამი ეს სიტყვები...

XXX. ენათმეცნიერულ მუშაობას არნ. ჩიქობავა უდარებდა მემალაროისა და მეტალურგის შრომას; აღნიშნავდა, რომ ენათმეცნიერს ენობრივი მადნის მოპოვებაც უხდება (მემალაროის მსგავსად) და მისი გადამუშავებაც (მეტალურგის მსგავსად). ჭეშმარიტი ენათმეცნიერი ამ ორი სახის სამუშაოს ორგანულად უნდა უხამებდესო...

XXXI. ცნობილი საენათმეცნიერო დისკუსიის წინა პერიოდში ერთ-ერთი შეხვედრისას სტალინს უკითხავს: მოსკოვის უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტის დეკანი ვინ არისო?

არნ. ჩიქობავა: პროფესორი ჩემოდანოვი.

სტალინი: რა კაცია ეს ჩემოდანოვი?

არნ. ჩიქობავა: პირადად არ ვიცნობ, მაგრამ ერთი წიგნი აქვს ენათმეცნიერებაში სხვასთან თანაავტორობით...

შემდეგ, პოლიტიბუროს წევრების შეკრებაზე სტალინს განუცხადებია: ჩემოდანოვი მოსკოვის უნივერსიტეტში დეკანად მუშაობს, ვინოგრაფი კი ზის (გადასახლებულია), ეს როგორ შეიძლებაო...

რამდენიმე დღეში ვ. ვინოგრაფი მოსკოვში დააბრუნეს და ფილოლოგიის ფაკულტეტის დეკანად და ენათმეცნიერების ინსტიტუტის დირექტორად დანიშნეს, სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოს-მდივანიც გახდა...

აკად. ვ. ვინოგრაფი ხშირად უმეორებდა ბ-ნ არნოლდს: თქვენ გადამარჩინეთ, კაცად მაქციეთო... მოსკოვში ჩასვლისას სადგურში ხვდებოდა, შინაც ეპატიჟებოდა, გამოგზავრებისას აცილებ-

და... ეუბნებოდა: აკადემიკოსად უნდა წარგადგინოთო... იმდენჯერ გაუმეორებია, რომ ბ-ნ არნოლდს ერთხელაც ირონიით მიუვია: მე ერთი უბრალო გლეხის შვილი ვარ და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორად რომ ვითვლები, ჩემთვის ესეც ზედმეტიაო...

ბ-ნ არნოლდის კომენტარი: ეტყობა, ელოდა ჩემგან, რომ ვეტყოდი, ოლონდ თქვენ ეს გააკეთეთ და თქვენი სურვილის ამსრულებელი ვიქნებო.

XXXI. არნ. ჩიქობავას რამდენჯერმე შესთავაზეს სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტად წარდგენა, მაგრამ მან მტკიცე უარი განუცხადა... მე საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი ვარ და ამაზე რომ დავთანხმდე, ჩვენი აკადემიის შეურაცხყოფა იქნებო...

XXXII. საენათმეცნიერო დისკუსიამდე არნ. ჩიქობავას ენათმეცნიერთა გარკვეული ჯგუფი იმის გამო ებრძოდა, რომ ნ. მარის „ახალ საენათმეცნიერო მოძღვრებას“ — „ერთადერთ მარქსისტულ მოძღვრებას“, არ იზიარებდა და საკმაოდ მწვავედ აკრიტიკებდა. დისკუსიის შემდეგ აღნიშნული ადამიანების ნაწილი საყვედურს გამოთქვამდა: მარს არასაკმაოდ აკრიტიკებსო. მათ შესახებ ბ-ნი არნოლდი სინანულნარევი ირონიით ამბობდა: იუმორის გრძნობა აკლიათო...

XXXIII. პოლიტიბუროს ზემოაღნიშნულ შეკრებაზე მოლოტოვი, სანამ სტალინი შემოვიდოდა, ღიმილით იმეორებდა ნ. მარის ოთხი ელემენტის სახელებს: სალ, ბერ, ფონ, რომ... სალ, ბერ, ფონ, რომ... სალ, ბერ, ფონ, რომ (არნ. ჩიქობავას სადისკუსიო წერილი ჰქონდა წაკითხული). სხვები მღუმარედ ისხდნენ. სტალინის შემოსვლის შემდეგ ისიც დადუმდა...

XXXIV. არნ. ჩიქობავას მრავალ დიდ მეცნიერთან აკავშირებდა მეგობრული ურთიერთობა, მათ შორის — დიდ ქართველ მეცნიერთან, ფიზიოლოგ ივ. ბერიტაშვილთან. ერთხელ ივ. ბერიტაშვილი მეუღლესთან ერთად სწვევია ბ-ნ არნოლდს ოქროყანაში. საკმაოდ ხანგრძლივი საუბრის შემდეგ ბ-ნი ივანეს წინადადებით მთაწმინდის

პარკისკენ გაუსეირნიათ (ბ-ნი არნოლდი, ბ-ნი ივანე და მათი მეუღლეები). კარუსელებთან რომ მისულან, ბ-ნი ივანეს შეუთავაზებია: კარუსელზე დავსხდეთო — ლაპარაკია ე. წ. „ემმაკის ბორბალზე“. დიდხანს უარობდა ბ-ნი არნოლდი, მაგრამ ბოლოს დათანხმებულა (ქალბატონები დაბლა დარჩნენ)... საუბარში გართულებს დავიწყებით თურმე ჩამოსვლა და მეორე წრეზე წასულან... ქ-ნი თ. ყიასაშვილი ამას რომ მიაბობდა, ბ-ნი არნოლდი ჩაერთო და თითქოს მოიბოდიშა: უცნაური კაცი იყო ივანე, მთხოვა და უარი ვერ ვუთხარიო...

XXXV. ბ-ნი არნოლდი ქუთაისში სადალაქოს ეწვია ერთხელ დალაქი თან პარსავს ერთ მოქალაქეს, თან იქვე მჯდომ პირს ხმა-მალლა ელაპარაკება. ამასობაში რამდენიმე ადგილას კანიც გაუჭრა... კლიენტი აღშფოთებით უყვირის: თქვენ, ბატონო, ეტყობა ორდენის მიღება გინდათ ჩემი ყელის გამოჭრაშიო...

დალაქი: ბიძია, მე თქვენი განათლებისათვის ვზრუნავ, თვარა ამ ბიკენტისა ყოველდღე ვხვდები, კარის მეზობელია ჩემიო...

ბ-ნი არნოლდი: ენაკვიმატი ხალხია ქუთაისელებიო.

XXXVI. მამაჩემი — გრიგოლ შენგელია, რომელმაც 1930 წელს დაამთავრა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თხუთმეტი წლის განმავლობაში (გარდაცვალებამდე) ასწავლიდა ქართულ ენასა და ლიტერატურას ერწო-თიანეთში, მანგლისში, თბილისში... ამასთან, სამეცნიერო მუშაობასაც ეწეოდა; ეკუთვნის წერილები ქართული ენისა და ლიტერატურის სწავლების საკითხებზე; ორი წიგნის თანაავტორიც არის (გრ. შენგელიას შესახებ პატარა სტატია ქართული ენციკლოპედიის მე-10 ტომში დაიბეჭდა — არნ. ჩიქობავას წინადადებით). ხშირად სტუმრობდა თავის მასწავლებელს — არნ. ჩიქობავას ერთი სურათიც შემომჩრა, სადაც ბ-ნი არნოლდის ბინაში მაგიდას უსხედან: ბ-ნი არნოლდი, ქ-ნი თამარი, ბ-ნი არნოლდის და — ივლიტა და მამაჩემი (სურათი ქ-ნი ქ. ლომთათიძეს გადაუღია).

1938 წელს მამაჩემს დაუმთავრებია წიგნი „მეტყველების განვითარებისათვის საშუალო სკოლაში“ (თანაავტორი — პ. ხუბუტია) გამოცემამდე წიგნი სარეცენზიოდ გადაუციათ რამდენიმე პირისა-

თვის, მათ შორის — არნ. ჩიქობავასათვისაც. მამაჩემის არქივში შემონახულია ეს რეცენზია... ბ-ნი არნოლდი მოკლედ ახასიათებს წიგნს, ლაპარაკობს მის ნაკლოვანებათა შესახებ, ხოლო დასკვნის სახით აღნიშნავს: „წიგნში განხილულია ყველა ის საკითხი, რომელსაც მიზნად აქვს მოსწავლის მეტყველების განვითარება. ამდენადვე წიგნი აქტუალურ საკითხებს ეხება. წიგნი დამუშავებულია კეთილსინდისიერად და ჩვენი საშუალო სკოლისათვის სარგებლობის მოტანა შეუძლია... სათანადო შესწორებათა შეტანის შემდეგ წიგნი შეიძლება დაიბეჭდოს: იგი სასარგებლო დამხმარე წიგნი იქნება საშუალო სკოლისათვის“.

რ ე ვ ა ზ შ ე რ ო ზ ი ა

„ვეფხისტყაოსნის ლექსიკიდან“ II

1. პოემაში საკმაოდ ხშირად გვხვდება **ღია** სიტყვა. სხვადასხვა კონტექსტში მას რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს: ღიალ, ღიალაც, რა თქმა უნდა, ოღონდაც, გაცილებით; ძალიან, ძლიერ; ბევრი; ბევრად (იხ. ნ. ნათაძის „ვეფხისტყაოსნის“ სასკოლო გამოცემა, 1986):

ღია გასცა საბოძვარი 123.3 (ბევრი)

ვითა შმაგი შეგვრთი ღია 356.3 (ძალიან, ძლიერ)

ჭირნი, მისგან უნახავნი, ღია, ვისმცა გარდუხდიან?! 754,4 (ღიალექტურ)

მოგახსენე: „ღია, ღმერთო, ბრძანება ვქმნა მეცა თქვენი“ 435.3 (ღიალ)

ღია, ღმერთო, ბრძანებაა ეგე თქვენი 1172.4 (ღიალ, რა თქმა უნდა)

ღია, ღმერთო, წინაშე ვარ, ესე ჩემგან დადასტურდა 1534.4 (ღიალ, ოღონდაც)

თვარა მე ჩემდა, იგ მისდა, ღია სჯობს კიდისპკიდობა 1496.4 (გაცილებით, ღიალაც) . . .

გამომცემელ-კომენტატორის განმარტებები (ფრჩხილებში ჩა-

სმული სიტყვები) შეიძლება რიგ შემთხვევაში დასაზუსტებელი იყოს.

2. „ვეფხისტყაოსნის“ გარდა **დია** ძველ ქართველურ მწერლობაში დადასტურებული აქვს ზ. სარჯველაძეს: „**დია** ძლიერ. დია მსუროდა შენთვის“. იგივე ფორმა შეტანილია „სიტყვის კონაში“. აქ „დიალ“ და „ბევრი“ მნიშვნელობით დია ორ სხვადასხვა ერთეულად არის წარმოდგენილი. აქვეა **დიადი, იდიადა, დიად, დიამც** . . . ფორმები. ეს უკანასკნელი სულხან-საბას განმარტებით არის „მყოფობის საცილებელი“, ხოლო ხევსურულში იგი „დიდ-დიდის“ აღმნიშვნელია (ხევს. ლექსიკონი). **დიად** („ფრიადსავით“, საბა), ა. შანიძის მოსაზრებით, მომდინარეობს „დია ღმერთოსაგან“, თავად დია კი — დიადი სიტყვიდან. თუ ამ მოსაზრებას გავიზიარებთ, გაურკვეველი რჩება, ერთი მხრივ, **ღ**-ს წარმომავლობა და ფუნქცია, მეორე მხრივ, **დიად** ძირია თუ ფუძე.

3. ა. შანიძის მიხედვით, **დიადი** ← დიდ-ად-ი) გ. კლიმოვის თვალსაზრისით **დიდ** რედუბლიცირებული ფუძეა. ასეთი სეგმენტაცია ძირად **დი**-ს გამოგვყავინებს, რასაც მხარს დაუჭერდა მეგრულის **დი** (გაკვირვების გამომხატველი შორისდებული) **დია, დითა, დიდუ; დიოჭერ), დიოდე//დიოდე**... ფორმები. ამათგან **დია** იგივე ჩანს, რაც „ვეფხისტყაოსნის“ **დია**:

დია, ღორონთ(ი), ნება სქანი!: „დია, ღმერთო, ნება შენია. . .“
ამგვარად, **დია** ფორმა იდენტურია სალიტერატურო ვარიანტსა და მეგრულ მეტყველებაში. მსგავსი ვითარება გვაქვს **დი** ძირისაგან წარმოქმნილ **დიდი** ფუძის შემთხვევაშიც. რაც შეეხება მეგრულის „**დიო**“ და მისგან ნაწარმოებ **დიოდე//დიორდე** ფორმებს, სარწმუნო არ უნდა იყოს სპეციალურ ლიტერატურაში ფიქსირებული მოსაზრებები: დიორდე<დიო-დიო რ-ს განვითარებით (ი. ყიფშიძე) (მ)დღუა> დუა/დოა>დიო (შ. ლომია).

ი ზ ა ჩ ა ნ ტ ლ ა ძ ე , გ უ ბ ა ზ ვ ა ნ ი ლ ი შ ი

ლაზურ ტოპონიმთა სისტემა „დიდი ნენაფონა“ მიხედვით

2000 წელს ქალაქ ფროიდენშტატში კავკასიის გამომცემლობამ დაბეჭდა ოთხენოვანი (ლაზურ-გერმანულ-თურქულ-ქართული) ლექსიკონო, რომელსაც „დიდი ლაზური ლექსიკონი“ ჰქვია, თუმცა 148 გვერდს მოიცავს. წიგნის მომზადებაში მონაწილეობა მიიღო რვა პიროვნებამ (ტინე ამსე-დე იონგი, ჰემე ჩუბინა, ვოლფგანგ ფოიერშტაინი, ფაპრი კაპრამანი, ჯემალ კარადენიზლი, სელმა კოჩივა, ციალა ნარაკიძე) გერმანიის, თურქეთისა და საქართველოს რესპუბლიკებიდან. მათ შორის ზოგი ენათმეცნიერია, ზოგიც — ბიზნესმენი. ლექსიკონის პუბლიკაცია ეკუთვნის გოლფგანგ ფოიერშტაინს, ხოლო ნაშრომი მიეძღვნა „ლაზური ენისა და კულტურის ოსტატს“ ფაპრი კაპრამანს, რომელმაც ყველაზე მეტი გააკეთა ამ წიგნის არსებობისათვის, მაგრამ, სამწუხაროდ მის გამოცემამდე გარდაიცვალა.

ლექსიკონი იწყება ფაპრი კაპრამანის დახასიათებით, რომელსაც თან ახლავს დიდი ლაზი სწავლულის ფოტოც და მისი ცნობილი გამონათქვამიც: ლაზიშენი ოხენონ დიდო დულდაფე ქორენ („ლაზისათვის გასაკეთებელი დიდი საქმეები არის“); და მართლაც ასეა!

უპირველეს ყოვლისა, ჩვენ შევხვებით „დიდი ნენაფონა“-ში წარმოდგენილ ლაზურ ტოპონიმებს. წიგნს ახლავს გერმანულენოვანი წინასიტყვაობა, რომლის მიხედვითაც ლაზური ნაწილია სამხრეთკავკასიურ ენათა ჯგუფისა, რომელსაც განეკუთვნება, აგრეთვე, ქართული, მეგრული და სვანური. მასში ოთხი დიდი დიალექტი გამოიყოფა. ესენია: ათინური, ართაშენული, არქაბულ-ვიწური (ან შუალაზური) და ხოფური. ლექსემებს მიწერილი აქვთ შესაბამისი დიალექტური ფორმები, მათ შორის ტოპონიმებსაც, თუმცა, რასაკვირველია, ყველა შემთხვევაში ოთხივე მონაცემი მითითებული არაა. ზოგჯერ გამოტოვებულია ქართული შესატყვისებიც.

სამწუხაროდ, ლაზური ტოპონიმები დღემდე სრულყოფილად არ არის შესწავლილი. მხოლოდ ი. სინარულიძის მონოგრაფია, რომელშიც აღწერილია ეთნოგრაფიულ-ისტორიული ლაზეთის ტოპონი-

მიკა სოფელ კვარიათიდან მდინარე კალაშამდე, საკმარისი არ გახლავთ. ამჯერად ჩვენ შეეცდებით ვიმსჯელოთ „დიდ ლაზურ ლექსიკონში“ შეტანილ ტოპონიმთა სისტემის შესახებ:

როგორც ცნობილია, ყველა ქართველურ ენაში აშკარად იგრძნობა ბრუნვაში მართულმსაზღვრელიან ტოპონიმთა სიმრავლე — იგივე ვითარებაა ლაზურშიც; ამასთანავე ნათესაობითი ბრუნვის მორფემა ხან დაცულია, ხანაც მოკვეცილი (სრულად ან ნაწილობრივ): **ბურბუ-შ-ონგამე** („ღამურას სალოცავი“), **აზოთ-იშ-ღალი** („აზოტის რელიე“), **ბად-იშ-ყონა** („ბებრის ყანა“), **ბარდ-იშ-ღალი** („ზინის<ბარდის ლელი“), შდრ. **ბარდ-ი-ბინენ-ი** (<***ბარდ-იშ-ბინენ-ი** „ველური მცენარის ვენახი, ტანი“, შდრ. **ყურძენ-იშ-ბინენ-ი** „ყურძნის ვენახი“), **ღეჭ-ი-ტალახ-ონ-ა** (<***ღეჭ-იშ ტალახ-ი**), **ჭერკეზ-იშ ოფუტე** („ჩერქეზის უბანი“, დასახლება; -ჩ>ჭ ფონეტიკური გადასვლა ადვილი ასახსნელია ლაზურისათვის დამახასიათებელი გამკვეთრების პროცესით, რომელიც კიდევ უფრო შორსაა წასული ამ ტოპონიმის რედუცირებულ ვარიანტში **ჭეკე-შ ო-პტ-ე**); **ო-ფუტ-ე** (შდრ. აჭარულ-გურულ **ფუტ-ი** („კვამლი“) ხშირად გამოიყენება ლაზურ ტოპონიმებში კომპოზიტის მეორე კომპონენტად (**მარ-ი-სკირ-იშ<მარ-იშ-სკირ-იშ ოფუტე** „მარის შვილის უბანი“, **დად-იშ ოფუტე** „ბიცოლას უბანი“, **ხალბა-შ-იშ/ხარბა-შ-იშ ოფუტე** „ხალბაშის<ხალვაშის უბანი“ და ა. შ.

„დიდი ნენაფონაში“ გვხვდება, აგრეთვე, კომპოზიტური აგებულების ისეთი მართულმსაზღვრელიან ტოპონიმები, რომელთა პირველი კომპონენტი ანთროპონიმული წარმომავლობისა უნდა იყოს. ასეთია, მაგალითად **ჭკემ-იშ-იშ ღალი**, **ტობ-იშ-ონა** <ტობ-იშ-ყონა<ტობ-იშ-ყონა („ტობიშის ყანა“); შდრ. ლაზური გვარები **მემ-იშ-იშ-ი**, **ვანილ-იშ-ი**,... აგრეთვე: **პაპ-ათ-ი** (სოფ. სარფი), **პაპ-ილ-ათ-ი** (არქაბი და ათინა), შდრ. ძველი ლაზური გვარი **პაპილა**.

არქაბეში, სოფელ ფილარგეში, გვხვდება მეტად საინტერესო ტოპონიმი **დად-იშ-ონა** („ბიცოლას ყანა“), რომელიც უნდა მომდინარეობდეს ***დად-იშ-ყონა<დად-იშ-ყონა**-სგან. იგი საყურადღებოა არა მხოლოდ ლინგვისტური, არამედ ეთნოლოგიური თვალსაზრისითაც **დად-იშ ო-ფუტ-ე** („ბიცოლას კომლი“) და **დად-იშ ო-ხორ-ი** („ბიცოლას სახლი“) სინტაგმებთან ერთად. ამგვარ ტოპონიმებსა თუ შესიტყვებებს ლაზები მხოლოდ მაშინ ქმნიდნენ, როდესაც ოჯახში,

მეუღლის გარდაცვალების შემდეგ, სხვა მამაკაცთა მცირეწლოვანების გამო **დად-ი** („ბიცოლა“, შდრ. ქართული **მ-დად-ე**, **და**, **დეიდა** და ა. შ.) იყო უფროსი. ამ მხრივ საგულისხმოა აგრეთვე, ათინაში, სოფელ ფაზარში დადასტურებული ტოპონიმი **დად-იგ-ათ-ი**, რომლის ძირი და **დად-იან-ი** ამოსავალი ფუძე შესაძლოა „ბიცოლას“ ლაზური სახელწოდებიდან მომდინარეობდეს, რომელიც, თავის მხრივ, საერთო-ქართველური დონისა ჩანს.

„ლაზეთში“ (ტოპონიმი პირობითია!) ძალზე გავრცელებულია, აგრეთვე, ატრიბუტული მსაზღვრელის შემცველ კომპოზიტთაგან მომდინარე ტოპონიმები, ჩვეულებრივ, პრეპოზიციური წყობისა, მაგრამ გვხვდება პოსტპოზიციაც: **დიდი ოჯადი**, მაგრამ: **დობრადიდი<დობრა+დიდი**, **ღალდიდი<ღალი დიდი** და ა. შ.

ლაზურ ტოპონიმთა წარმოებაში მონაწილეობენ დერივაციული აფიქსები (**ჭუბერ-ე-ფუნა** „წაბლინარი“, **ნო-ბინჯ-ენ-ი** „ნაბრინჯალი“, **ნო-ბაგენ-ე** „ნა-ნალი-ეგ-ი“, **ო-ბურბ-ე** „საღამურე“) ან თადებულები (**წკარ-მელე** „წყალგაღმა“, **ჭკონ-ი-კალა** „მუხასთან“, **მსქიბუ-კალა** „წისქვილთან“) და ა. შ.

ზოგჯერ ერთი და იმავე გეოგრაფიული პუნქტისათვის ორი, ერთიმეორისაგან სრულიად განსხვავებული სახელწოდება გვაქვს. მაგალითად, სოფელ ბორჩხაში ერთმანეთის პარალელურად გვხვდება **ყურ-ხინჯ-ი** („ორხილი“) და **წკარ-ყა** (<***წკარი-შ ყა** „წყლის ტოტი“).

ტოპონიმებში ასახება ცოცხალ მეტყველებაში მიმდინარე ფონეტიკური პროცესებიც: **რ/ლ** სონორთა ე-ში გადასვლა და მერე სრულად გაქრობა დამახასიათებელია მეგრულ-ლაზურისათვის. სანალიზო ლექსიკონის მიხედვით, ვიწეს (დღევანდელი ფინდიკლი) სოფელ აბუულაში ფიქსირებულია ტოპონიმი **მონტრაცერი** („მეწყერი“ < „მოწყვეტილი“ < „დამეწყერილი“), რომელიც სარფშიც (საქართველოს) გვხვდება, ოღონდ **მონტრაცეი**-ს სახით. ართაშენში ერთმანეთის პარალელურად გვაქვს დეზაფსიკატიზაციის პროცესის ამსახველი ლექსემები **ქღემი>ზღემი**, ხოლო სოფელ ბაშქდოში დადასტურებულია **მხიგი** და მისგან ასიმილაციის გზით მიღებული **ფხიგი** ასევე ერთმანეთის პარალელურად.

აღნიშნულ ლექსიკონში იშვიათად გაპარულია შეცდომებიც: სოფელ სარფშიც (მოლენი სარფი) არის ადგილი, რომელსაც **ო-**

ჭადან-ე ეწოდება („სა-კიბორჩხალ-ე“) შდრ. ანალოგიური **ო-ჩხომურ-ე** ო-ჩხამ-ურ-ე ქობულეთის რაიონში. სარფელი არ იტყვის **ჭადანს-ს** („კიბორჩხალა“) ან **ოჭადან-ს**, რომელიც გვხვდება საანალიზო ლექსიკონში (გვ. 102), თუმცა სპეციალურ ლირატრატურაში დადასტურებულია როგორც **ოჭადან** ისე **ოჭადან-ც** (ი. სიხარულიძე).

არქაბსა და არდასენში გამოიყენება ტოპონიმები **სი-დერი-ი**, **სი-დერი-ე** (შდრ. თურქ. dare „ხეობა, მდინარე“ და სვანური დერი („ნაპრალი ყინულში“); **სი-** პრეფიქსის ფუნქცია ჩვენთვის მთლად ნათელი არაა).

ჩვენ ხელთ გვაქვს აგრეთვე 2007 წელს სტამბულში გამოცემული 1160 გვერდის „დიდი ლაზური ნენაპუნა“, შედგენილი თურქი მკვლევარების — ისმაილ ბუჯაკლიშის, ჰასან უზუნჰასანოღლუს და ირფან ალექსივას — მიერ. ვაპირებთ გავაგრძელოთ მუშაობა ტოპონიმთა შესწავლის თვალსაზრისით არა მხოლოდ ლექსიკონების მიხედვით, არამედ ადგილზე (როგორც საქართველოს, ისე თურქეთის ტერიტორიაზე დასახლებულ ლაზთა შორის) მოვიძიოთ ყველა მაკრო და მიკროტოპონიმები, რათა შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტთან არსებული ქართველოლოგიის ინსტიტუტის თანამშრომლებთან ერთად გამოვცეთ ლაზურ ტოპონიმთა ვრცელი აკადემიური ლექსიკონი.

მ ა ნ ა ნ ა ჩ ა ჩ ა ნ ი ძ ე

დენოტაცია-კონოტაციის დიალექტიკა და თანამედროვე ლექსიკოგრაფიის ტენდენციები

სიტყვის დენოტაციურ და კონოტაციურ მხარეთა ლექსიკოგრაფიული დესკრიფცია, როგორც უპირველესი ამოცანა ლექსიკოგრაფიული დამუშავებისა, უმნიშვნელოვანესია ლინგვისტიკისათვის. ფაქტობრივად, ეს არის „ლექსიკოგრაფიის ლექსიკოლოგია“, ძირითადი შინაარსი ლექსიკოგრაფიული მეცნიერებისა.

თანამედროვე ლექსიკოგრაფიული ინდუსტრია, ინტენსიურად მზარდი ლექსიკოგრაფიული რეესტრი, სამწუხაროდ, „ლექსიკოგრა-

ფიის ლექსიკოლოგიის“ გვერდის ავლით აღწევს და ინარჩუნებს თავის მასშტაბურობას. ერთი შეხედვით, ამგვარ ვითარებას მარტივი გამართლებაც შეიძლება მოეძებნოს იმის გახსენებით, რომ იყო დრო, როცა ლექსიკოგრაფია „ლექსიკოლოგიის გერად“ ითვლებოდა, ახლაკი „ლექსიკოგრაფიის დროა“. არადა „ახალი ლექსიკოგრაფიული სიტუაცია“, ისევე სამწუხაროდ, არც სახუმაროა და არც რევანშისტული. **ობოზიციური წყვილი „ლექსიკოგრაფიის ლექსიკოლოგია“ და „ლექსიკოგრაფიული (თუ ლექსიკოგრაფიის?!) ინდუსტრია“ ნამდვილად არასახარბიელო მდგომარეობაშია.** ამის გათვალისწინებით, ზოგადად ლინგვისტიკის და კონკრეტულად ლექსიკოლოგიისა და ლექსიკოგრაფიის მიზანმიმართულეებებიდან გამომდინარე ლოგიკურია დაისვას კითხვა: **იქნებ ლექსიკოლოგიური უზრუნველყოფა ლექსიკოგრაფიული სამუშაოებისა აღარ არის უპირველესი?** საინტერესოა, რას გვეუბნება აღნიშნულ პრობლემასთან მიმართებით სიტყვის დენოტაცია-კონოტაციის დიალექტიკა, ბოლოსდაბოლოს ეს არის ლინგვისტიკის კომპტენცია თავისი ლექსიკოლოგიითა და ლექსიკოგრაფიით?! თვალსაჩინოებისათვის მოხსენებაში ამ კუთხით მიმოვიხილავთ ქველის ახალ სარედაქციო სამუშაოებს და ახლადრედაქტირებულ მასალებს.

საანალიზო მასალა მოწმობს, რომ სწორედ დენოტაციისა და კონოტაციის დიალექტიკა, მისთვის ნიშანდობლივი ურთიერთქმედებითა და ურთიერთგავლენით, წარმოდგენილი სათანადო ლექსიკოგრაფიული აპარატით, არის ის ბაზისი, რომელიც განაპირობებს თანამედროვე ლექსიკოგრაფიას, როგორც მეცნიერების დარგს და არა ზოგადად მის მეცნიერულ ფორმატს. თუმცა ეს უკანასკნელი მისივე პრეზენტაბელურობიდან გამომდინარე დღეს, როგორც არასდროს, უაღრესად აქტუალურია. ცალსახად უნდა ითქვას, რომ დენოტაციისა და კონოტაციის დიალექტიკა მიმართულია ლექსიკოგრაფიის ინსტრუმენტულობის წინააღმდეგ ამჟამად ისევე, როგორც შედარებით ადრე იგი წარმატებით უპირისპირდებოდა ლექსიკოგრაფიის ხელოსნობას.

პ ა რ უ ნ ჩ ი მ ქ ე

ოდნაობის სემანტიკის შე- ზმნისწინიან ფორმათა გადმოცემის საშუალებანი თურქულში

1. ქართული ენისაგან განსხვავებით, თურქულში არ მოიპოვება ზმნისწინები, რაც ზმნისწინიან ფორმათა ქართულიდან თურქულზე გადატანის დროს ქმნის გარკვეულ პრობლემებს. წინააღმდეგობრივია სალექსიკონო მასალაც. მაგალითად, ქართულ-თურქული და თურქულ-ქართული ლექსიკონის მიხედვით **შეზიდვა** თურქულად ასეა თარგმნილი: რაღაცის შიგნით ზიდვა. თურქული ენის განმარტებით ლექსიკონში კი პირდაპირ სიტყვა **შეზიდვას** ვერ ვხვდებით. ესეც შეიძლება იმით აიხსნას, რომ თურქულ ენაში მიმართულების გამოსახატავად იხმარება მიმართულების აღმნიშვნელი ზმნისართები, ხოლო ზოგადი მოქმედება გადმოიცემა მასდართით. მაგალითად: **ზიდვა** თურქულად ასეა განმარტებული: **Taşımak: 1. Bir şeyi bir yerden başka bir yere götürmek. 2. Üstünde bulundurmak**, რომლის თარგმანია: რაღაცის ერთი ადგილიდან სხვა ადგილზე წაღება, 2. თან ქონა.

2. **შე-** ზმნისწინის ერთ-ერთი ფუნქცია არის ოდნაობის გამოხატვა. ამ სემანტიკური ველის ფარგლებში გამოიყოფა რამდენიმე საქცევი: „ოდნავ“, „ცოტა, ცოტათი“, „მცირე/რაღაც ხნით, ერთგზის“, „ნაწილობრივ“, „ზერელედ, ძლივს, თითქმის“, „აქა-იქ, ალაგ-ალაგ, მცირედ“, „დაწყებითობა, ინხოტივი“ (მოქმედება-პროცესის ფაზის პარტიტიულობა)... ქართულის **შე-** ზმნისწინიან ფორმათა შესაბამისი საქცევების მიხედვით თურქულ მასალასთან შეპირისპირებას მოვახდენთ ქველ-ის მასალაზე დაყრდნობით. მაგალითად: საქცევი „**ოდნავ**“: *შესველდება (biraz islanacak — ოდნავ დასველდება), შეხუზავს (biraz ısıtacak — ოდნავ გაათბობს), შეტენიანდება (biraz nemlenecek — ოდნავ ნესტიანი გახდება), შერბილდება (biraz yumuşayacak — ოდნავ დარბილდება), შეჭკნება (biraz solaacak — ოდნავ დაჭკნება);* საქცევი „**ცოტა, ცოტათი**“: *შეავგვიანდება (biraz gec kalacak — ცოტა ხანს დაავგვიანდება), შეართმევს (Biraz azaltacak — ცოტას შეაცლის), შეადვენებს (biraz dınlenecek — ცოტა ხანს დასვენებს), შეცოტავდება (biraz azalacak — ცოტა გახდება)...*

3. ოდნაობის სემანტიკის გამომხატველ **შე-** ზმნისწინიან ფორმათა თურქულის მასალასთან შეპირისპირების შედეგების გათვალისწინება საინტერესო იქნება როგორც ერთი ენიდან მეორე ენაზე თარგმნისას, ასევე თარგმნითი ლექსიკონების შედგენისას.

შენიავდება /შენიავებს (იგივეა, რაც აანიავებს), შემშრალდება (biraz kuyacak) 2) საყრდენი შესწმენდს(მოწმენდს, მოუსუფთავებს, მოუმშრალებს, შუხოცავს (პირსახოცით, ხელსახოცით))... (35 ერთ.); 3) საქცევი: „დაწყებითობა, ინხოტივი“ (მოქმედება-პროცესის ფაზის პარტიტიულობა): შეფრთხილდება (kanatlanmaya başlayacak), შეტოკდება (ერთბაშად შეირხევა, შეინძრევა), შეროკდება (oynamaya başlayacak, შეკუნტრუცდება, შეშინდება (შიშით განიმსჭვავლება, — დაფრთხება, დაფეთდება; დაშინდება), შემხიარულდება (ცოტათი გამხიარდება)... (60 ერთ.); 4) საქცევი: „აქა-იქ, ალაგ-ალაგ, მცირედ“: შებანდავს (ustunkörü saracak), შესხებს (შეაჭრის, შეაკაფავს (ტოტებს)), შეაჭრის (მოსჭრის რამეზე, — შესჭრის), შეატყავებს (ზოგან ტყავს შეაცლის), შეფერადდება (ფერადი გახდება, სხვა ფერი მიეცემა, — შეიღებება)... (8 ერთ.); 5) საქცევი: „მცირე/რაღაც ხნით, ერთგზის“: შეაჩერებს (მოძრაობას დროებით შეუწყვეტს, ცოტა ხნით გააჩერებს, შეაყენებს, შეაყოვნებს) /შეჩერდება (kısa muddet duracak), შეყოვნდება (მცირე ხნით დაყოვნდება, — შეჩერდება, შედგება) შეწყვეტს (ალარ განავრძობს, — შეაჩერებს; გაათავებს, დაასრულებს, გაწყვეტს) /შეაწყვეტინებს (აიძულებს ან საშუალებას მისცემს შეწყვიტოს, — შეაჩერებინებს; არ დაამთავრებინებს; გააწყვეტინებს), შეაყენებს (1. სვლას სიარულს ან მოძრაობას შეაწყვეტინებს, — გააჩერებს, დააყენებს)... (5 ერთ.); 6) საქცევი: „ნაწილობრივ“: შეასწორებს ((მცდარს) გაასწორებს, გამართავს; შეაკეთებს), შეასრულებს, შესხლავს(შეაჭრის, შეკრეჭს (ტოტებს)), შერემონტდება (რემონტი გაუკეთდება, — გარემონტდება, შეკეთდება) /შეარემონტებს (რემონტს გაუკეთებს, — შეაკეთებს), შებელავს (ქვედა ტოტებს), შეთვლის (ინფორმაციის ნაწილს), შევლევს, შენახევრდება/შენახევრებს (თითქმის გაანახევრებს; ნახევრამდე დაიყვანს)... (15 ერთ.); 7) საქცევი: „ზერელედ, ძლივს, თითქმის“: შებარავს, შეპოტინდება (zorla çıkacak), შემთავრდება (შეთავდება, დამთავრდება)... (4 ერთ.)

მერაბ ჩუხუა

პროტოკავკასიური ფუძე-ენის ლექსიკური შედგენილობისათვის (დრო, ცა, მნათობები, ბუნების მოვლენები)

ს.-ქართვ. *ლონ- „დღეობა, დღესასწაული“ (ძვ. ქართ. ღონ-ი „კერპი“, ზან. -ხუ ←*ლუნ, დღა-ხუ „დღესასწაული, უქმე დღე“, სვან. ღღნ „დღესასწაული“) ~ ს.-სინდ. *ჰან- „დრო, სეზონი“ (აფხ. პნ ←*ა-ჰან, აბაზ. აჰა, ად. ღპ, ყაბ. ღა, უბიხ. ღა „დრო, სეზონი“) ~ ს.-დალ. *ზარჟ- „დრო, საუკეთესო პერიოდი“ (ჰამ. ყაჟ, ტინდ. ყარჟ, ღოდ. ყარჟ „დრო“, ლაკ. არღ „ცხოვრების საუკეთესო წლები“, დარგ. არღ „ასაკი; ამინდი“, არჩ. ოჯ, ხინ. ენღ (ერგ. ინყ-ი) „ქორწილი“);

ს.-ქართვ. *ხან- „ხანი; დახანება“ (ქართ. ხან-ი „დრო, ჟამი“, ხან-და-ხან, და-ხან-ებ-ა, ზან. (მეგრ.) ხონ-აფ-ა = ხან-ებ-ა, ხონ-ებ-ა „მარხვა; დახანება“, ხონ-ენ-ს „მარხულობა“) ~ ს.-ნახ. *ხან- „დრო, ასაკი, ჟამი“ (იჩქ. ხან, ინგ. ხან, ერგ. ხან-უო, ბაცბ. ხან „დრო, ჟამი“) ~ ს.-დალ. *მეგ- „დრო, სეზონი“ (ხუნდ. მეხ „დრო“, კარ. მუჯუე „ქორწილი“, დარგ. მეჯ || მიჯ „ქორწინება“, ლეზგ. მეჯ-ერ „დაქორწინება“);

ს.-ქართვ. *ღელ-ე „დღე; ამინდი“ (ქართ. დღე, ზან. (ნ)ღლა „დღე; ამინდი“, სვან. ღა-ღელ „დღე“) ~ ს.-სინდ. *ღგლ-ა „მზე“ (ად. თგღ, ყაბ. დგღ, უბიხ. ნღღა „მზე“, შდრ. ად. თგღჟა-ს, ყაბ. დგღჟა-სა „გუშინ“: ზან. გო-ღა ←*გო-ღღა „გუშინ“) ~ ს.-ნახ. *ღაღ-უ „წვიმა“ (იჩქ. ღაღუ || ღუოღა, ინგ. ღოაღ, ბაცბ. [ღაღჟ]) ~ ს.-დალ. *ღჟეღ-ე „დრო, დღე; წვიმა“ (დიდ. ღჟეღ, ჰინ. ღჟეღე, ხვარშ. ღჟაღე, ბეჟ. ჟოდო, ჰუნზ. ჟეღღ „დღე, წვიმა, ვარსკვლავი“, ლაკ. ჰანთა ←*ღანღა „დღე-ღამე (24 საათი)“, არჩ. ჰანთი ←*ღანღი „გარკვეული დროის მონაკვეთი“);

ს.-ქართვ. *სერ- „ღამე; საღამო“ (ქართ. სერ-ობა, სერ-ის კუდ-ი, ზან. სერ-ი „ღამე“) ~ ს.-სინდ. *შგჟ-ა „ღამე“ (უბიხ. შგჟა „ღამე“) ~

ს.-ნახ. *ფსარ- ← წ.-ნახ. *სჟარ- „საღამო“ (იჩქ. სარ-აჰა, ინგ. სარ-აჰა, ბაცბ. ფსარ-ეჰა „საღამოს“, შდრ.: იჩქ. სრ-სარ-ა, ინგ. სიღ-სარ-ა, ბაცბ. სი-ფსარ-ეჰა „გუშინ“) ~ ჰურ.-ურარტ. *შჟერ- (ჰურიტ. შჟერ „საღამო; დასავლეთი“) ~ ს.-დალ. *სჟარ- „ღამე“ (ხუნდ. სორ-ღო || შორ-ღო (ჰად.) „ღამე“);

ს.-ქართვ. *ბღჟარ- „მზიანი; სამხრეთი“ (ძვ. ქართ. ბღჟარ-ი „სამხრეთი“) ~ ს.-სინდ. *ბაჰა „მზე“ (აფხ. ა-მრა, აბაზ. მარა „მზე“) ~ ს.-ნახ. *ბჰარ- „ნათელი“ (იჩქ. ბჰარ-ლანიე „კამეჰა“, ბჰარ-ლა „ნათელი“, ინგ. ბჰარ- „ნათელი“, ბაცბ. [ბჰარ-]) ~ ს.-დალ. *ბარჰ- „მზე; დღე“ (ხუნდ. ბაყ „მზე“, დიდ., ჰინ., ხვარშ. ბუჯ, ბეჟ. ბოჯ, ჰუნზ. ბოჯ, ლაკ. ბარღ „მზე“, დარგ. ბარჰი || ბერჰი „მზე, დღე“, ლეზგ. რად, თაბ. რიდ, ად. რად, რუთ. ჟირღღ, კრიწ. ჟირად, წახ. ჟირღღ, ბუღ. ჟირად, არჩ. ბარჯ, უღ. ბეღ, ხინ. გნყ „მზე“);

ს.-ქართვ. *დ-უსთ-ე „მთვარე, თვე“ (ძვ. ქართ. თთუე || თვთე, ზან. თუთა || მთუთა „თვე, მთვარე“, თუთა-შხა „ორშაბათი“, სვან. დომღ-ულ „მთვარე“, დჟემღ-იშ „ორშაბათი“) ~ ს.-სინდ. *მ-გძ-ა „მთვარე, თვე“ (აფხ. მ-შხა, აბაზ. მშგ, ად. მაშნ, ყაბ. მაშნ, უბიხ. მგძჰ „თვე, მთვარე“) ~ ს.-ნახ. *ბ-უთ- „მთვარე, თვე“ (იჩქ. ბუთა, ინგ. ბუთა, ბაცბ. ბუთა) ~ ს.-დალ. *ბ-უძ-ი || *ბ-უწ-ი „მთვარე, თვე“ (ხუნდ. მოწა, ანდ. ბორწი, ახვ. ბოწო, ჰამ. ბოს, ტინდ. ბოცაუ, კარ. ბორწო, ბოთლ. ფურწაუ, ბავგ. ბოწა, ღოდ. ფურცაუ, დიდ. ბუცი, ჰინ. ბუცი, ხვარშ. ბუცა, ინხ. ბუცუ, ბეჟ., ჰუნზ. ბოცო „მთვარე“, ლაკ. ბარზ „თვე, მთვარე“, დარგ. ბად || ბაწ || ბაცა, ლეზგ. ჟარზ, თაბ., ად., რუთ., წახ. ჟაზ, კრიწ. ჟაზ, ბუღ. ჟეზ, არჩ. ბაც, ხინ. ჟაწ „მთვარე“);

ს.-ქართვ. *ზღჟელ- „დიდი წვიმა“ (ქართ. (იმერ.) ზღველ-ა „დიდი, კოკისპირული წვიმა“, ზან. (მეგრ.) ზღვარ-ზღვალ-ი „კოკისპირული წვიმა“, სვან. ჟღერ ←*ჟღერ „თავსმა, დიდი წვიმა, თქეში“) ~ ს.-ნახ. *ზაღ- „წვიმა“ (ნახური ეკვივალენტი ნასესხობის სახით ოსურმა ენამ შემოგვინახა, შდრ. ოს. ზაღ „წვიმა“) ~ ს.-დალ. *ზანგ-

ელ- „წვიმა; სეტყვა“ (დიდ. ზიგოლუ, ხვარშ. ზანგერუ, ბეჟ. ჰოლო-შიგი, ჰუნზ. ბელუ-შიგი „სეტყვა“..., ლაკ. ზიგ „წვიმა“);

ს.-ქართვ. ***ყელ-** „წვიმა; წვიმიანობა“ (ქართ. ყელ-ობა-დ „წვი-მა-წვიმობა; წვიმ(რ)იან-ობა“ (საბა), ჭია-ყელ-ა „წვიმის ჭია (?)“, ზან. (მეგრ.) გო-ყალ-აფ-ა „წვიმისგან რუების აღიდება“) ~ ს.-ნახ. ***ყარ-უ** „წვიმა; სეტყვა“ (იჩქ. ყუორა, ითუმყ. ყორ, ჭებ. ყარუ, ინგ. ყოარა || ყორა „სეტყვა“, ბაცბ. ყარ „წვიმა“, ყარ-ოლ-ენ „წვიმიანი“, ყარ-ო^ნ ნჰან „წვიმის ჭია“) ~ ს.-დალ. ***ყილ-უ** „წვიმა; ზაფხული“ (ანდ. ყინუ, ახვ. ყინო || ყინუ, ჭამ. ყინუ, ტინდ. ყინუ, კარ. ყინო, ლოდ. ყინუ, აღ. ღულ, რუთ. ღგალ-დ, წახ. ღგალ, არჩ. ვიათ-ივ „ზა-ფხული“, ხინ. ყულა „წვიმა“);

ს.-ქართვ. ***ზემ-** „დრო, ხანი“ (ქართ. ზმ-, ხან-და-ზმ-ულ-ი, ზან. ჟამ-ი „დრო“, მუ-ჟამ-ს „რა დროს“, მითა-ჟამ-ი „ძველი დრო“) ~ ს.-სინდ. **ჟუ-ა** „ცა“ (აფხ. II-ჟ⁰-ჟუან, აბაზ. ჟუ-ჟუანდ „ცა“, აღ. ჟ⁰-ლუა „ვარსკვლავი“, უბიხ. ჟუა „ცა“) ~ ს.-დალ. ***ზაბ-უ** „ცა, დღე, ვარსკვლავი“ (ხუნდ. ზობ || ჟობ „ცა“, ანდ. ზუბუ, ტინდ. ზებუ, ბაგვ. ზებ, კარ. ზებუ, ბოთლ. ზიტუ, ლოდ. ზიბუ „დღე“ ლაკ. საჟუ „ცა“, დარგ. ზაბ || ძაჟუ || ცაბ „წვიმა, ცა“, ლეზგ. ცაჟუ, თაბ. ზაჟუ, აღ. ზაჟუ, კრიწ. ზაჟუ, ბეჟდ. ზეჟუ, ხინ. ცაჟა „ცა“);

ს.-ქართვ. ***მხარ-** „სადილი; სამხარი; სამხრეთი“ (ქართ. სა-მხარ-ი „სამხრეთი“, „სადილი“, სვან. მეხარ „ხვალ“) ~ ს.-სინდ. ***მან-ტ-ა** „დღე“ (აფხ. II-მ⁰, აბაზ მ⁰უ, აღ. მაჟან ← *მან-ტან, ყაბ. მან-ტა, უბიხ. მესტა „დღე“) ~ ს.-ნახ. ***მალხ-** „მზე“ (იჩქ. მალხ, ინგ. მალხ, ბაცბ. მათხ „მზე“) ~ ს.-დალ. ***მილ⁰-ე** „მზე, დღე; სამხრეთი“ (ანდ. მილ⁰, ახვ. მილ⁰, კარ. მილე, ტინდ. მილი, ბოთლ. მი⁰ჰი, ბაგვ. მილ⁰, ლოდ. მილ⁰, ჭამ. მილ⁰ „მზე, დღე“, შდრ. ტინდ. მილ⁰-ა „მთის (მზიანი) სამხრეთული დაქანება“);

ს.-ქართვ. ***მ(ა)ზე** „მზე“ (ქართ. მზე, ზან. მჟა || ბჟა „მზე“, ბჟა-შხა „კვირა, მზის დღე“, სვან. მჟუ || მიჟ „მზე“, მიჟ-ლადედ „კვი-რა“) ~ ს.-სინდ. ***მეზა** „სხივი, ნათურა, ჩირაღდანი“ (აფხ. ა-ჩ⁰გ-მზა „სანთელი“, ბზიფ. ა-მზა „მამხალა“, აბაზ. მზა „ნათურა“, აღ. ბზეფ,

ყაბ. ბზიფ „სხივი, შუქი“, უბიხ. მეძა ← *მეზა „ნათურა, შუქი, სანთე-ლი“) ~ ს.-ნახ. ***მეჟ-** „ყვითელი“ (იჩქ. მუოჟა || მოჟა „ყვითელი“, ინგ. მოაჟ „ვარდისფერი“, ბაცბ. მჟჟუ^ნ) ~ ს.-დალ. ***მარზ-** „ალი“ (ლეზგ. მურზ, თაბ. მურზ „ცეცხლის მნათი ნაწილი“);

ს.-ქართვ. ***ჭაქ-** „ჭექა/ი“ (ქართ. ჭექა-ქუხილი, ელ-ჭექი, და-ჭექ-ებ-ა, ზან. ჭუქ-აფ-ი „ჭექება“, სვან. ლი-ჭექ-უნ-ე „დაჭექება“) ~ ს.-სინდ. ***წ(უ)აკ-** „ნაპერწყალი; მნათობი“ (აღ. ფხა-წაჟა, ყაბ. ფხა-დაჟა „მუგუზალი“ = ფხე „ხე“ + წაკა „ნაპერწყალი“, უბიხ. წუანკ „მნათობი“) ~ ს.-დალ. ***წუაქ-** „ცა, მნათობი; ნაპერწყალი“ (ხუნდ. წუაქი, ახვ. წუაქა, ჭამ. წაქა, ტინდ. წაქუა „ნაპერწყალი, ელვარი; მნათობი“ (შდრ. ხუნდ. ზმური ფუძე წუაქ- „ბრწყინვა“), ლაკ. წუქ „მნათობი“, დარგ. წაქ || ძაქ || ცაქ „ცა“, ლეზგ. წუკ, კრიწ. წუკ „ნა-პერწყალი; მუგუზალი“);

ს.-ქართვ. ***შუაჟ-** „შვავი, წყლიანი თოვლი“ (ქართ. შვავ-ი, იმერ. შვალ-ვა „თოვლ-ჭყაბი“, გურ. შვან-ვა „თოვლის ფიფქის წყლით დამძიმება“, ზან. (მეგრ.) სვიმ-ონ-ი ← *სქვიმ-ონ-ი „შვავი“, ეტ. „შვავიანი“) ~ ს.-ნახ. ***ჰაუჟ-** „სინესტე“ (იჩქ. ჰაჟუ ← *ჰაუჟ, ინგ. ჰაუჟ „სინესტისგან გამოწვეული ანთება“, ბაცბ. «ჰაუჟ») ~ ს.-დალ. ***შუიბ-** „თრთვილი“ (ხუნდ. შუიბ, ანდ. შიბ, ახვ. სიბი, ჭამ. სიბ, ტინდ. შიბი, კარ. შიბე, ბოთლ. შიბი, ლოდ. შიბი, დიდ. ხები, ჰინ. ხები, ხვარშ. ხება, ინხ. ხეზო, ლაკ. ხაჟიამ, უდ. ხო „თრთვილი, ჰირხლი“);

ს.-ქართვ. ***ზუაჟ-** ← წ.-ქართვ. ***ზაჟ-** „ზვავი“ (ქართ. ზვავ-ი, სვან. ჟჰ || ჟაჰ || ჟჰჰ ← *ჟაჟ „ზვავი“, ჟაჰ-ბაბა „ზვავ-ქარი“, შდრ. მეგრ. შუმ-ონ-ი ← *ჟუმ-ონ-ი „ზვავი“) ~ ს.-სინდ. ***ა-ზგ-** „თრთვილი; თოვა“ (აფხ. ა-ძა-ძა || ა-ძ-ა-ძ-ა, აბაზ. აძ „ცვარი, თრთვილი“, უბიხ. ზუა-ძე „თოვლი“, მა-ძე „თრთვილი“, ძე „თოვა“) ~ ს.-ნახ. ***ა-ზირ-** „თრთვილი“ (იჩქ. ა-ის, ჭებ. მრ. ვსირ-ემ, ინგ. ა-ის, მრ. ასარ-ამ, ბაცბ. «ა-იზ») ~ ს.-დალ. ***ა(ნ)ზუ-** „თოვლი“ (ხუნდ. შაჟუ, ანდ. ანჟი, ახვ. ა^ნჟი, ჭამ. ანზ, ტინდ. ანზი, კარ. შანზე, ბოთლ. ანზი, ბაგვ. ანზ, ლოდ. ანზი, დიდ. ისი, ჰინ. იშე, ხვარშ. ინსა, ინხ. ე^ნსო, ბეჟ. ო^ნზ, ჰუნზ. გ^ნზ, რუთ. დიზ, წახ., კრიწ., ბუდ. დიზ, უდ. იჟ „თოვლი“);

ს.-ქართვ. ***წუედ-** „წვეთი, ცვარი“ (ქართ. წუეთ-ი, წვეთ-ავ-ს,

სა-წვეთ-ურ-ი, ზან. ჭვათ-ი „წვეთი“, ო-ლა-ჭვათ-ირ-ე „საწვეთური, ოჭვათო“, სვან. უედ ← *ჭუედ „ცვარი“ ~ ს.-ნახ. ***დარწ**- „წვიმა, უამინდობა“ (იჩქ. დერძ || დერზ, ინგ. დარძ || დარცა „ქარბუქი“, ბაცბ. დარწ-ოლ „წვიმიანობა“) ~ ს.-დალ. ***წ(უ)ად**- „წვიმა, წვეთი“ (ხუნდ. წად, ანდ. წა, ახვ. წარი, ჭამ. სპ, ტინდ. ცაპ, კარ. წაჲ, ბოთლ. წაჲ, ლოდ. ცაჲი „წვიმა“, ლეზგ. სტალ ← *წდალ „წვეთი“, თაბ. წადალ, აღ. წარ || წარალ „ცვარი, ნამი“, კრიწ. წადი „თხევადი, წყალ-წყალა“, ხინ. წუ „წვეთი“);

ს.-ქართვ. ***წვიმ**- „წვიმა“ (ქართ. წვიმ-ა, წვიმ-ს, ზან. ჭვიმ-ა „წვიმა“, ჭვინ-ს „წვიმს“, სვან. მგ-ჭმ-ინ-პლ „ვარსკვლავთმრიცხველი“) ~ ს.-ნახ. ***წუიბ**- „ღვთაება“ (იჩქ. წუ, ქისტ. წიუ, ინგ. წუუ „წარმართული ღვთაება“, ბაცბ. წიჲბ „კერპი“) ~ ს.-დალ. ***წუიბ**- „წყალობა, ღმერთი“ (ხუნდ. წაობ „წყალობა“, ანდ. წაობ „ღმერთი“..., ლაკ. წიმი „გრაცია; თანაგრძნობა“, დარგ. წუმ „მოწყალება, თანაგრძნობა“).

პ ა ა ტ ა ც ხ ა დ ა ი ა

სამი კოლხური მიკროზიდრონიმის სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი (მიონჩურაფუ, დუდიშ ოწყვიტაფუ, საორგო)

1. მიონჩურაფუ

ისტორიული ცინე-გოჯის ქვემოთ, ტეხურზე, ხილია გადებულია (მასზე გადადის სენაკი-მარტვილის საავტ. გზა). ხილს სამხრეთით, ე. ი. მდინარის მარჯვ. ნაპირზე, ესაზღვრება სოფელი კოტიანეთი (ძვ. სენაკის თემის საკრებულო), ხოლო ჩრდილოეთით, ე. ი. მდინარის მარცხ. ნაპირზე — სოფელი ჯიხა (ნაქალაქევის თემის საკრებულოს ცენტრი). ხილს ზემოთ მდინარე ფართოდ და მდორედ მიედინება. სწორედ აქ ეწოდება მიონჩურაფუ.

რას ნიშნავს მენჩურაფა?

ცნობილია: ქართ. **ცურ**- (ცურავს) : მეგრ. **ჩურ**- (ჩურუნს „ცურავს“). მაგრამ ეს ინფორმაცია არაა საკმარისი ტოპონიმური ამოცანის ამოსახსნელად. აღმოჩნდა, რომ **მენჩურა** (ქართული „მი-ცურვა“) ერთ-ერთი ტრადიციული (სამწუხაროდ, უკვე თითქმის მივიწყებული) ხალხური საწყლოსნო ასპარეზობაა. იგი შეისწავლა, აღწერა და აღადგინა ცნობილმა ჟურნალისტმა, მოგზაურმა და მხარეთმცოდნემ გვანჯი მანიამ (იხ. მისი წერილები და ინტერვიუები „ლელოში“, „ასავალ-დასავალში“ და სხვ.). გაირკვა, რომ ხობისწყლის, ჭანისწყლისა და ენგურის ნაპირებზე მდებარე სოფლებში (მუხური, ზუმი, ჭაქვინჯი, ჯგალი, ჯგარი) გასული საუკუნის შუა წლებშიც კი იმართებოდა ინდივიდუალური თუ ჯგუფური შეჯიბრება მენჩურაში. საამისოდ შერჩეული იყო მდინარის ღრმა და მდორე დინება. მსაჯის ნიშანზე გაღმა-გამოღმა ნაპირებიდან ერთდროულად აიღებდნენ სტარტს ასპარეზობის მონაწილენი და შუა წყალში შეერკინებოდნენ ერთმანეთს. მიზანი იყო მეტოქის წყალში ჩაძირვა თავში, კისერში ან მხრებში ხელის (ხელების) ჩავლებით. ჩვეულებრივ, დასაშვები იყო ხუთჯერ შერკინება წყლიდან ამოუსვლელად. გამარჯვებულად ის ითვლებოდა, ვინც მეტჯერ ჩაძირავდა მოწინააღმდეგეს.

სოფელ კოტიანეთის მკვიდრმა, 84 წელს მიღწეულმა ჭიჭიკო ჭუბაბრიამ გაიხსენა (1984 წელს): „ამჟამად რომ ტეხურზე ხილია გადებული, იმის ზემოთ წყლის დინება მდორე, ფართო და უფრო ღრმა იყო. ახალგაზრდები სადამოობით იქ ჩავიყრებოდით სალალობოდ, სათამაშოდ, ერთმანეთს ვეცილებოდით გაღმა-გამოღმა სწრაფ ცურვაში, აგრეთვე მენჩურაფაში და სხვ. მენჩურაფა ერქვა მეტოქესთან შერკინებას შუა მდინარეში. მიზანი იყო მეტოქის წყალში ჩაძირვა თავზე ან ქედზე ხელის დაჭერით. რამდენიმე ფალავანი გყავდა ისეთი, რომ მასთან ჭიდილს გავუბრბოდით. მათი სახელები დღესაც გვახსოვს“.

როგორც ვხედავთ, ტეხურისპირა სოფლებში გავრცელებული **მენჩურაფა** იგივეა, რაც ხობისწყლის, ჭანისწყლის, ენგურის ნაპირებზე მდებარე სოფლებში აღწერილი **მენჩურაფა**: მენჩურუნს „მიცურავს“ (ზოგადად) → მიონჩურანს „მიცურავს“ (რაიმე გარკვეული ობიექტისაკენ) → მიონჩურაფუ „მისაცური; ადგილი, რომლისკენაც მიცურავენ“ (მომავალი დროის მიმღობა) → მიონჩურაფუ (მიკრო-

ჰიდრონიმი): ის ადგილი, სადაც იმართებოდა მენჩურაფა//მენჩურუას ასპარეზობა.

2. დუდიშ ოწყვიტაფუ

ტეხურის მარჯვ. სერზე მდებარე სოფელ ბეთლემის (ლექაძამეს თემის საკრებულო) მკვიდრის — კალი ბერძემიშვილის — (დაბად. 1894 წ.) ნაამბობიდან: „ყმაწვილობის ჟამს („ბოშალობას“) ტეხურზე ჩავდიოდით საბანაოდ და გასაგრელებლად. მართალია, მიონჩურაფუსაც ვეწვეოდით, მაგრამ უფრო ახლოს, გურძემია-ტეხურის შესართავსა და აბანოს შუა, საგანგებოდ გვქონდა ამორჩეული ერთი ტობა („ღრმა წყალი“). როცა თავის გამოჩენა გვინდოდა, შიგ ჩავყრიდით საშუალო ზომის ქვებს და ვინც მეტს ამოიღებდა, „მანგარი ბოშიც“ ის იყო. ამ ტობას ერქვა **დუდიშ ოწყვიტაფუ**. ზმნური ფუძე **წყვიტ-** (ჯერჯერობით არაა დაფიქსირებული ლექსიკონებში) აღნიშნავს რაიმეში (სითხე, ადამიანთა ჯგუფი) თავის ჩაყოფას, ჩაკვრას: „ბაღანაქ დულა წყარს ხე ქოწყვიტუ“ (ბავშვმა მდულარე წყალში ხელი ჩაჰკრა); „უქვიჩე წყარს დუდი ქოწყვიტუ დო მელე გეკონჩურუ“ (უძირო წყალში ჩაყვინთა და გაღმა გაცურა); „ქიანა ხალხი გერდგნე, ეთექი ქოწყვიტუ დუდი დო იშო ქიმშადინ“ (სადაც ქვეყანა ხალხი იდგა, იქ შერგო თავი და ჩიკარგა).

მასასაღამე: **დუდიშ წყვიტაფა** „(წყალში) ჩაყვინთვა“ (სიტყვა-სიტყვით: „წყალში თავის ჩაყოფა, ჩაკვრა“) → დუდიშ ოწყვიტაფუ „ჩასაყვინთი (ადგილი)“.

3. საორგო

საორგო ეწოდება რიონის დინებას რიონ-ტეხურის შესართავთან.

სოფ. ისულის (ახალსოფლის თემის საკრებულო) მსცოვანი მცხოვრები, 1894 წელს დაბადებული სერაპიონ ჯამლეის ძე ხოფერიას ნაამბობი (1984 წელს): „ჩვენი სოფლის სამხრეთი ნაწილი რიონამდე დაუსახლებელი იყო. ახალ დროში იქ დაარსდა ტეხურის მეცხოველეობის საბჭოთა მეურნეობა. ტეხურ-რიონის შესართავთან, ფართო მინდორის (რიონის მარჯვ. ნაპირზე) გვერდით, წყლის დინება 1 კმ-ზე მაინც იყო ფართო და ღრმა, მაგრამ არა მდორე, არამედ ერთგვარად ჩქარი. სწორედ აქ ერქვა საორგო. ტეხურზე საბანაოდ ვარგისი ტობა აღარცაა. საორგო კი საკმაოდ შორს იყო, რამდენიმე

კმ-ზე. მაგრამ მაინც იქით გავწევდით, რათა თავი გამოგვეცადა მდინარის გადაცურვა-გადმოცურვაში, რისთვისაც საჭირო იყო **ორგიაშ გეშქუმალა** (მხარული ცურვა. სიტყვასიტყვით: „ორგის დარტყმა“). გამარჯვებულად ის ითვლებოდა, ვინც წყლის დინებას გაუმკლავდებოდა, მხარულით გაცურავდა გაღმა ნაპირზე, იქიდანვე გამოცურავდა და ცურვის საწყისი ადგილიდან რაც შეიძლება ახლოს ამოვიდოდა“.

ორგიაშ გეშქუმალა იგივეა, რაც „მხარულით ცურვა“, მაგრამ ეს განმარტება არა საკმარისი აღნიშნული სიტყვათშეხამების წარმომავლობის დასადგენად.

ორგია ძველი ქართულის ლექსიკონებსა (ილ. აბულაძისა, ზ. სარჯველაძისა) და ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონაში (ალ. ლლონტი) არ ჩანს. ქველ-ში კი (ტ. VI) ნათქვამია: „ორგია [ბერძნ. **orgia** საიდუმლო სერობა]: 1. ისტ. ძველ საბერძნეთში — ღვინისა და მხიარულების ღმერთის — ბახუსის — დღესასწაული. 2. გადატ. „თავაშვებელი, წრესგადასული დროსტარება, ქეიფი“. ა. ვეისმანის მიერ შედგენილ ბერძნულ-რუსულ ლექსიკონში (**С.-Петербург, 1899**) ორგია ასეა განმარტებული: „**тайные обряды, таинства (ос. Деметры и Вакха); вооб. священнодействие, жертвоприношение**“. მაგრამ ორგია სიტყვას მეგრულში სხვა მნიშვნელობაც აქვს: ორგია — სიგრძის საზომი, მხარი; მანძილი ორი გაშლილი ხელის შუათითების ბოლოებს შორის; ცურვის სახეობა — გაშლილი მკლავების მორიგეობითი მოსმა (დარტყმა) წყლის ზედაპირზე; მხარული ცურვა (მდრ. ო. ქაჯაია).

საქმე ისაა, რომ ორგია სიტყვის ეს სემანტიკა დაკავშირებულია ბერძნულ **ორგუვა** (და არა ორგია) სიტყვასთან, რომელიც ა. ვეისმანის ზემოაღნიშნულ ლექსიკონში ასეა განმარტებული: „**сажень (пространство между двумя распростертими руками)**“. როგორც ჩანს, აღნიშნული სიტყვა მეგრულმა უშუალოდ ბერძნულიდან შეითვისა სწორედ იმ ასწლეულებში, როცა კოლხეთის შავიზღვისპირეთში ბერძნული ახალშენები იყო მომრავლებული, ხოლო შემდეგ, რომაელთა ლეგიონების ბატონობის პერიოდში, ქრისტიანობა ვრცელდებოდა...

მასასაღამე, მიკროჰიდრონიმ საორგოსათვის ამოსავალია ბერძნული ორგუვა, რომლის მნიშვნელობამ „გაშლილი ხელის თითების ბოლოებს შორის მანძილი“ მეგრულში მიიღო სემანტიკური დატვირ-

თვა „ცურვა გაშლილი მკლავების წყალზე მონაცვლეობითი მოსმით“ (ე.ი. მხარული ცურვა).

დასკვნა: მიკროპრონომები მიონჩურაფუ და დუდიშო ოწყვიტაფუ ენობრივ-სემანტიკური ასპექტით ზმნური წარმონაქმნებია (მომავალი დროის მიმდებარეობა), ხოლო საორგო — სახელური დერევატი (დანიშნულების გამომხატველი). და რაც მთავარია: სამივე ამ მიკროპრონომს გარკვეული ექსტრალინგვისტური დატვირთვა აქვს: მოგვითხრობს კოლხთა გართობა-დასვენებისა და სპორტით გატაცების ერთ ასპექტზე — საწყლოსნო ასპარეზობაზე.

როენა ჭკადუა

ა- პრეფიქსის ადგილისა და ფუნქციისათვის სვანური ენის ზმნურ ფორმებში

ზმნურ ხმოვანპრეფიქსთა შესახებ საკმაოდ დიდი სამეცნიერო ლიტერატურა არსებობს. ანტონ კათალიკოსიდან დღემდე ენათმეცნიერები გამოყოფდნენ და სხვადასხვაგვარ კვალიფიკაციას აძლევდნენ **ა**-, **ი**-, **უ**-, **ე**- ფორმანტებს.

განსაკუთრებით თვალშისაცემია **ა**- პრეფიქსის ნაირგვარი გრამატიკული მნიშვნელობა. იგი სხვადასხვა მორფოლოგიურ მოდელებში ფიქსირდება და ამიტომაც, როგორც არნ. ჩიქობავაც აღნიშნავს, პრეფიქსებიდან ყველაზე ბუნდოვანი სწორედ **ა**-ს ფუნქცია ჩანს.

სხვადასხვა ავტორთა მიერ **ა**- პრეფიქსი მიჩნეულია გარდამავლობის, მოქმედებითი გვარის, ნეიტრალური ვერსიის, საზედაო სიტუაციის, კაუზატიურობის, ირიბი ობიექტისადმი მიმართების, გარდამავალ ზმნებში უახლოესი ობიექტის აღმნიშვნელ ფორმანტად.

სვანურ ენაში **ა**- პრეფიქსი გვხვდება როგორც გარდამავალ, ისე გარდაუვალ ზმნებში. კერძოდ:

1. ორპირიანი, მოქმედებითი (resp. გარდამავალი) ნეიტრალური ვერსიის ფორმებში (გარდა ფუძედრეკადებისა). მარტივფუძიანებ-

ში, მაგალითად, ბზ. **ა**-კჷფ-ი, ლშხ. **ა**-კჷფ-ე ლნტ. **ა**-კაფ-ე „წა^აქცევს“; ბზ., ლშხ. **ა**-ტაბ-ე, ბქ., ლნტ. **ა**-ტაბ-ე „თლის“; ზს., ლშხ. **ა**-ქჩ-ე, ლნტ. **ა**-ქჩ-ე „ჭრის. სხვადასხვა სახისა და დანიშნულების სუფიქსებით გართულებულ ზმნებში. მაგ. ზს., ლშხ. **ა**-ქენტორ-ინ-ე, ლნტ. **ა**-ქერთ-ინ-ე „აცხელებს“; ბზ., ლშხ. **ა**-ყუჩ-ურ-ე, ბქ., ლნტ. **ა**-ყუჩ-ურ-ე „ამტერევს“.

2. ორპირიანი მოქმედებითი გვარის ფუძედრეკად ზმნათაგან ნაწარმოებ სამპირიან ფორმებში, მაგ. **ტყც-ე** || **ტყვც-ე** „გლევს“ ბზ., ლშხ. **ხ**-**ა**-ტყც-ე, ბქ., ლნტ. **ხ**-**ა**-ტყც-ე „აგლევს, ახლენს“. ტიხ-ე || ტეხ-ე „აბრუნებს“. ზს., ლნტ. **ხ**-**ა**-ტხ-ე, ლშხ. **ხ**-**ა**-ტხ-ე „აბრუნებს, უხდის“.

3. კაუზატივებში: ზს. **ხ**-**ა**-კურ-უნ-ე, ლშხ. **ხ**-**ა**-კურ-ან-ნ-ე, ლნტ. **ხ**-**ა**-კურ-ან-ნ-ე „აგდებინებს“; ზს., ლნტ. **ხ**-**ა**-ვდ-უნ-ე, ლშხ. **ხ**-**ა**-ვდ-უნ-ე „მოატანინებს, მოაყვანინებს“.

4. გარდაუვალ როგორც აბსოლუტურ, ისე რელატიურ ზმნებში: ზს., ლშხ. **ხ**-**ა**-ლფარ-ა, ლნტ. **ხ**-**ა**-ლაფარ-ა „აფარია“; ზს. **ხ**-**ა**-პიყ, ქს. **ხ**-**ა**-პიყუ დამალულია“, ზს., ლნტ. **ხ**-**ა**-ლჷტ, ლშხ. **ხ**-**ა**-ლატ „უყვარს“; ბზ., ლშხ. **ხ**-**ა**-ფსუნ-ა, ბქ. **ხ**-**ა**-ფსუნ-ა, ლნტ. **ხ**-**ა**-ფსუნ-ა „დაუფლებულია, დაპატრონებულია“.

საინტერესოდ გვეჩვენება სვანურ დიალექტურ მასალაში არსებული პარალელური (უპრეფიქსო და პრეფიქსიანი) ფორმები. კერძოდ, ბზ., შუნშხ-ე || **ა**-შუნშხ-ე, ბქ., ლნტ. შუნშხ-ე || **ა**-შუნშხ-ე „ქსუტუნებს“.

ბქ. გოთ-ე || **ა**-გოთ-ე „გაუთავებლად ლაპარაკობს“; ბზ. **პ**-**ა**-ლტ-ე || **ა**-**პ**-ლტ-ე „ბარდნის“; ბზ., ლშხ. წქქ-ე || **ა**-წქქ-ე || **ა**-წქქ-უნ-ე „წვეთავს“ და სხვ.

ამრიგად, სვანური ენის ზმნურ ფორმებში **ა**- პრეფიქსი გვხვდება როგორც გარდამავალ, მოქმედებითი გვარის ორპირიანი და სამპირიანი ზმნებში, ასევე გარდაუვალ აბსოლუტურ და რელატიურ ფორმებშიც; დიალექტურ მასალაში კარგად ჩანს ზმნური მოდელის ჩამოყალიბების პროცესი.

ნინელი კონელიძე

მიმართვის ფორმები რ. ინანიშვილის ენაში

რ. ინანიშვილის მხატვრულ ენაში პერსონაჟთა მეტყველების გადმოცემის ერთ-ერთი საინტერესო ხერხია -- „მიმართვა“. მწერალი მიმართვის ფორმების საშუალებით მისთვის დამახასიათებელი ენობრივი ლაკონიურობითა და აზრის სიცხადით ახერხებს დაგვიხატოს პერსონაჟთა ურთიერთდამოკიდებულება, მათი გარეგნული მხარე თუ შინაგანი სამყარო, გადმოგვცეს ადგილობრივი კოლორიტის სპეციფიკა. მწერლის ენაში, გარეგანობისათვის დამახასიათებელი ისეთი მიმართვის ფორმების გარდა, როგორცაა, **სახლიკაცო, კაცო, დედაკაცო, ქალო, გოგო, ბიჭო, ბიჭო, შვილო, გენა, ქა...**, დასტურდება ლიტოტესებიც ე. წ. დამამცირებელი ეპითეტები, იშვიათად ჰიპერბოლებიც. კარგ დამოკიდებულებას კი გამოხატავენ სიტყვებით: **ლამაზო, ჩემო ოქრო, კვიანო, დახატულო, ჯიგარო...**

მიმართვა შეიძლება იყოს 1. ერთსიტყვიანი, მარტივი ფუძით ან კომპოზიტის სახით წარმოდგენილი: აი, **ფუტუროვ**, ნეტა რამი შნო მაინცა გქონდეს (ბარისაყენ მოფრინავს ჯაფარა, თბ., 1974); -- კარგად უსუნე, **ბზიკო-ბზიკი**ც ხარ და მაიმუნიც (მთვარის ასული, თბ., 1987); თქვენც ჩაქრით, აჰა, **შარახვეტიებო** (შორი თეთრი მწვერვალი, თბ., 1976).

2. ორ ან მეტ სიტყვიანი შესიტყვება: ჰაი, **მუცლის მონებო!**წ ტკილად თქვა გოგიამ (ალერსი შიშინანობის დროს, თბ.; 1986); წა-დი, შე **უზმოს მატაოცო**, შენ (მთვარის ასული, თბ., 1987); ხმა ჩაიწყვიტე, **ძაღლის ლეკვო**, რას რატრატებ! (მეგობრისადმი მინაწერი წერილებიდან, თბ., 1958).

მიმართვის ემოციურობის გაძლიერებისათვის, „მიმართვის საგნის რომელიმე თვისებაზე ყურადღების გასამახვილებლად“ (ა. კიზირია) წინადადებაში ხშირად რამდენიმე მიმართვის ფორმა იყრის თავს ერთად: **გზის მაიმუნებო, სოფლის მასხარებო**-მეთქი (ალერსი შიშინანობის დროს, თბ., 1986); ამით გაგხეტქავ თავსა, შე დამბლავ, შე კოლმეურნეობის ჩრჩილო! (შორი, თეთრი მწვერვალი, თბ., 1976); დევო! უძიროვ! გარდანქეშანო! (ჩიტების გამომზამთრებელი, თბ., 1979).

გვხვდება მიმართვის გამეორების შემთხვევებიც: **ბოღმაგ! ბიღმაგ!** რაღაც თავისებური ალერსით ეუბნება ბეჟანას (ბარისაყენ მოფრინავს ჯაფარა, თბ.; 1974); აი, **ფინთო, ფინთო, დამხასიათებლო!** (ალერსი შიშინანობის დროს, თბ., 1986).

მიმართვას შეიძლება ახლდეს შესაბამისი ნაცვალსახელიც, რომელიც, როგორც თვითონ მიმართვა წინადადების აგებულებისა და შინაარსის მიხედვით შეიძლება სხვადასხვა ადგილზე აღმოჩნდეს. შენა, **შე ყრუნჩჩავ**, შენა, წიწმატობდა ბებია ეფემია (მეგობრისადმი მინაწერი წერილებიდან, თბ., 1958); **შენ** სამოც ვედრო ღვინოს ამოიღებ, **ყიყვიანო** (პატარა ბიჭი გოლგოთაზე, თბ., 1989); **დაკრე-ქილო**, შენ კი ყველაზე მეტი გექნება გამომუშავებული აი! (წვეთები ფოთლებზე, თბ., 1962).

მიმართვის ფორმებად გამოყენებული სიტყვათა უმეტესობა ქველში დასტურდება. გვხვდება საკუთრივ დიალექტური წარმოშობის მიმართვის ფორმებიც. მაგ. **ძალათკენინა, უკუღმა დაჭედილო, ქარინვეტია, თხისთავო, ქალაქელი კინტუა, ყლუნწე, აჩაკუნე, დაფთხინე** და სხვ. აბრძანდი, **ძალათკენინავ?** (მთვარის ასული, თბ., 1987); ეგ სველები მაინც გაიხადე, **უკუღმა დაჭედილო** (შორი თეთრი მწვერვალი, თბ., 1976); ნელა, ე, **დაფთხინე**, ბოძს არ წამოსდო (მთვარის ასული, თბ., 1987).

ნინო ხარჩილავა

ქალის ქონების აღმნიშვნელი ერთი ტერმინის შესახებ სამურზაყანოში

საქართველოში დამოწმებულია ქალის ქონების აღმნიშვნელი რამდენიმე ტერმინი. ყველაზე გავრცელებული იყო **მზითვი** და **სათავნო**. თითოეული მათგანი სხვადასხვა კუთხეში სხვადასხვა მნიშვნელობით იხმარებოდა. ნ. ჩუბინაშვილის განმარტებით, **მზითვი** არის „გასათხოვარი ქალისათვის მიცემული ქონება სამშობლოს სახლიდან“ (ჩუბინაშვილი, 1946:103). კ. კეკელიძის აზრით, VIII და IX საუკუნე-

ებში მშობლები უმზადებდნენ ქალს მზითვს: მზითვის ცნებაში ყოველგვარი ქონება შედიოდა, თვით მამულიც კი (კეკელიძე, 1941:14). სათავნოსა და მზითვის საკითხის შესწავლას საგანგებო ადგილი დაუთმო რ. ხარაძემ, რომელმაც პირველი მათგანი მზითვის ინსტიტუტის ადრეულ ფორმად მიიჩნია (ხარაძე, 1961:54). იგი წარმოადგენდა ქმრის ოჯახში ქალის პირად ნაშრომს. სათავნო არ ეკუთვნოდა ქმარსა და მის ოჯახს.

მზითვი გულისხმობდა ისეთ ქონებას, რომელიც მარტო ქალისთვის კი არ იყო განკუთვნილი, არამედ, უმთავრესად, ქმრისა და ოჯახისათვის. მზითვის ამგვარი ფორმა თავისი წარმოშობით გვიანდელია და უფრო შეესაბამება ინდივიდუალურ ოჯახს (Харадзе, 1962:28). ვალ. ითონიშვილის აზრით, მზითვეი პირადი მოხმარების საგანია, ხოლო პირუტყვი წარმოადგენდა სათავნოს (ითონიშვილი, 1960:232), რომელსაც დოვლათის მატების შესაძლებლობა ჰქონდა. ამიტომ მისი გაყიდვისა ან საოჯახო საკუთრებაში შერწყმის შედეგად ქალი მალე კარგავდა ნამატზე საკუთრების უფლებას (ითონიშვილი, 1960:120).

სამურზაყანოში ქალის ქონების აღმნიშვნელი ტერმინი იყო **ოქყუდ-ურ-ი/ჭყუდ-ა** („მზითვი“). თ. სახოკია მიუთითებდა, რომ მზითვს მეგრულად **ოქყუდური** ეწოდებოდა, რაც „ამოწყვეტას“ ნიშნავს (სახოკია, 1956:89), კ. სამუშიას მიხედვით, ეს სიტყვა გულისხმობს „მოწყვეტას მამის ოჯახიდან“. ო. ქაჯაიას განმარტებით, **ოქყუდური** საპატარძლოს მზითვია (ქაჯაია, 2002:466), რომელიც **გინო-ჭყვიდ-უ-ა** („გადაწყვეტა“) არის ნაწარმოები. რაც შეეხება **მო-ჭყვიდ-უ-ა**-ს, ის „მოწყვეტა“. სამურზაყანოშიც პატარძლის აღმნიშვნელი ტერმინი არის **მო-ჭყუდ-უ** და ნიშნავს „მამის ოჯახიდან მოწყვეტილს“. ალბათ აქედან წარმოდგა ტერმინი **ოქყუდური**, რაც „მოწყვეტილის გასამზითვ ნივთს“ აღნიშნავდა, რომელსაც ქალიშვილს მამისეული ოჯახი აძლევდა.

მზითვის მომზადება ქალის დედ-მამის მოვალეობას წარმოადგენდა. თუ გასათხოვარ ქალს მშობლები არ ჰყავდა, მისი გამზითვება ძმებს ან ბიძებს ევალებოდათ, ე.ი. მამის საგვარეულოს. ამას ადასტურებენ წერილობითი წყაროებიც (ზსიემ, დოკ. 7452; Аверкиев, 1869:338; Дубровин, 1871:43). თუ ოჯახში რამდენიმე ქალიშვილი

იზრდებოდა, მაშინ მშობლები ჯერ უფროსს უმზადებდნენ მზითვს, შემდეგ კი — მომდევნოებს.

მზითვში შედიოდა: ქალის ტანსაცმელი, საბანი, ლეიბი, ბალიში, სათანადო თეთრეული, ხის საწოლი, კარადა, სასადილო მაგიდა, სკამები, კილობანი, სარკე, სპილენძის ქვაბები, მათ შორის არაყის გამოსახდელიც, შუაცეცხლზე ჩამოსაკიდებელი ჯაჭვი (**ლანჭა**), რაც მნიშვნელოვანი ატრიბუტი იყო. თუ პატარძალმა კერვა იცოდა, გაატანდნენ საკერავ მანქანას, ზოგ შემთხვევაში ფულსაც კი.

შედლებული ოჯახი, გარდა ზემოთ ჩამოთვლილისა, სიძეს უნაგირიან ცხენსაც აჩუქებდა, რაც პირველ რიგში მომავალი სასიძოს ოჯახის ეკონომიკურ მოთხოვნილებას აკმაყოფილებდა. ასეთი სიტუაცია ბევრად განსხვავდებოდა გლეხის მზითვისაგან.

მზითვს ჩააბარებდნენ მაცურებს, მათვე გადასცემდნენ სიას, რომელშიც აღნუსხული იყო მასში შემავალი ყველა ნივთი, რაოდენობა და ღირებულება. მას ხელს აწერდნენ მაცურები და **მდადე//დადე**. ზოგადად მზითვის მიცემა ფორმდებოდა ხელშეკრულებით (**Хрестоматия по истории древнего востока, 1950:210**).

მზითვის მიცემა წესი იყო ყველა წოდებისა და მდგომარეობის ქალისათვის. ამიტომაცაა, რომ მეფისა და ერისთავების ასულების სპეციალური წიგნების გვერდით გვხვდება დაბალი სოციალური წრიდან გამოსული ქალების მზითვის წიგნებიც (**Акты, 1885:262**). მშობლები ყოველთვის ცდილობდნენ, რაც შეიძლება კარგი მზითვით გაესტუმრებინათ შვილი, რომ მისთვის ქმრის ოჯახში ცხოვრების შესაბამისი პირობები შეექმნათ.

იყო შემთხვევები, რომ ქალის გამზითვება ძირს სცემდა ოჯახის ეკონომიკას — ალბათ სწორედ ამ მომენტს გულისხმობდა თ. სახოკია, როდესაც **ოქყუდურსა** და „ამოწყვეტას“ ერთმანეთთან აიგივებდა. მზითვი ოჯახში პატარძლის მიყვანამდე მიჰქონდათ, ქორწილამდე. მისი გადატანა ხდებოდა ურმით, მიუღვამელ ადგილებში კი — ცხენით ან ხელით.

გარდა საოჯახო ნივთებისა, ტანსაცმლისა და სამკაულებისა, ბატონიშვილს მზითვში ხშირად **მოჯალაბესაც** გაატანდნენ.

გამონაკლის შემთხვევაში მზითვის შემადგენელ ნაწილს მიწაც წარმოადგენდა, რაც არ იყო საყოველთაო მოვლენა; იგი მხოლოდ

შეძლებული ოჯახებისთვის იყო ნიშანდობლივი.

როგორც აღვნიშნეთ, მზითვის შემადგენლობაში შედიოდა საქონელიც, რომლის ნამატი და რძის პროდუქტები რძალს შეეძლო გაეყიდა და თავისი ქმარ-შვილის ფინანსური მოთხოვნები დაეკმაყოფილებინა. გაყრის შემთხვევაში თავნი მის საკუთრებას წარმოადგენდა, ნამატზე კი პრეტენზიები არ ჰქონდა. სამურზაყანოში სათავნოს — საქონელს ქალს ზოგჯერ ბავშვის დაბადების შემდეგ მიუყვანდნენ. ამ შემთხვევაში ძროხა მეწველი უნდა ყოფილიყო. თუ ახლად დაქორწინებულ ოჯახს ცალკე უნდა ეცხოვრა, გარდა საქონლისა, ქალის მხარე მას წვრილფეხა საქონელს და ფრინველსაც აძლევდა. რა თქმა უნდა, ვაჟის მშობლებიც იმავეს აკეთებდნენ.

მზითვის ერთ-ერთი სავალდებულო ელემენტი იყო კერიის ჯაჭვი-**ლანჯა**: ხალხური რწმენით, კერია საოჯახო ყოფის ძირითად ადგილს წარმოადგენდა. მისი პატრონობა ქალს ევალებოდა. ჯაჭვი ზეციური და ადამიანური სამყაროს დამაკავშირებელ საშუალებად მიიჩნეოდა (კიკნაძე, 1996:10). ოჯახის წევრად საპატარძლოს ინკორპორაციის დროს კერიასთან სრულდებოდა ზოგიერთი საწესჩვეულებო რიტუალი. საგულისხმოა, რომ ჯაჭვი დასახელებულია, აგრეთვე, სვანეთში ეკლესიისთვის სულის მოსახსენებელ შესაწირავთა ნუსხაში (სილოგავა, 1986:269). სამზითვო კომპლექსში ისეთი ელემენტის მოქცევა, როგორც იყო კერიის ჯაჭვი, მიუთითებს მზითვის საკრალურ ბუნებაზე.

მზითვის მირთმევა ქორწილის დღეს ხდებოდა. ვაჟის ოჯახში მზითვს პატარძალი გახსნიდა, რომელსაც ქმრის ოჯახის წევრებისთვის განკუთვნილი საჩუქარიც მიჰქონდა. ზოგჯერ ქალს ქორწილის მერე გაატანდნენ მზითვს. ქალის მხარე მზითვის მომზადების შესახებ ატყობინებდა ვაჟის ოჯახს და მას ახლობლების ხელით უგზავნიდა. ეს ახლობლები იყვნენ: და-ძმა, ბიძა, მამიდა, დეიდა, ბიცოლა და ა. შ., მაგრამ არავითარ შემთხვევაში მამა და დედა. სიძის ოჯახს მზითვის მიმტანები აუცილებლად უნდა დაესაჩუქრებინა. როდესაც მზითვი მცირე იყო, ქალის ოჯახი წინასწარ არ ატყობინებდა ვაჟის მხარეს და იგი თავად მიჰქონდა. ამ დროს მზითვს ორი-სამი კაცი გაჰყვებოდა, რომლებსაც სიძის ოჯახი ასაჩუქრებდა (კაცებს — პერან-

გით, ხოლო ქალებს — ოქროს სამკაულით) თავისი ეკონომიკური შესაძლებლობის შესაბამისად.

განქორწინების შემთხვევაში, ცოლს მზითვი თან მიჰქონდა, რომელიც ქალის ხელუხლებელი ქონება იყო. მისი თანხმობის გარეშე არავის შეეძლო ამ ქონების გამოყენება. მზითვის სახეობას, ძირითადად, ოჯახის ეკონომიკური შესაძლებლობა განაპირობებდა. ეთნოგრაფიული მასალებისა და წერილობითი წყაროების შესწავლის შედეგად ირკვევა, რომ ქალის მზითვის შედგენილობა ქვეყნის კულტურულ-ეკონომიკური დონის განვითარებასთან ერთად განიცდიდა ცვლილებებს.

ც ი რ ა ჯ ა ნ ჯ ლ ა ვ ა

პირველი პირის სუბიექტის ორმაგი აღნიშვნა მეგრულში

სამეცნიერო ლიტერატურაში დადგენილია მეგრულ-ლაზური ენის პირველი სუბიექტური პირის **ვ** ნიშნის ფუნქციონირების პირობები და ის პოზიციები, რომლებშიც მისი პოზიციური ვარიანტები — **ბ ფ პ მ** გვხვდება (ნ. მარი, ი. ყიფშიძე, არნ. ჩიქობავა, ტ. გუდავა, თ. გამყრელიძე...). მეგრული დიალექტის სენაკურ კილოკავში თანხმოდანთა წინ, მოსალოდნელი **ბ ფ პ მ** ვარიანტების ნაცვლად, **ვ**-ს გამოვლენა ქართული სალიტერატურო ენის გავლენას მიეწერება (არნ. ჩიქობავა).

უნდა აღინიშნოს, რომ ყველა იმ პოზიციაში, რომლებშიც პირველი პირის ნიშნად **ფ პ ან მ** გვევლინება, **ბ**-ც შეიძლება გვქონდეს, მაგრამ — არა პირიქით: **ფ პ** და **მ** არ გვხვდება ჩქამიერი მყდერების წინ (ისინი მხოლოდ მათთვის შესაფერ პოზიციაში გვაქვს — პომოგენურობის წესის დაცვით).

ცნობილია, რომ, თუ ზმნას მეგრულში ვნებითი გვარისა და ქცევის **ი**- პრეფიქსი დაერთვის, პირის ნიშანმა შეიძლება მის მომდევ-

ნო პოზიციაში გადაინაცვლოს (და მომდევნო თანხმონის შესაბამისად გარდაიქმნას (მაგ., ვიგარქ || იბგარქ „ვთხრი“, ვითხორუნქ || იფთხორუნქ „ვთხრი“, ვიტახუნქ || იბტახუნქ „ვიტხ“).

ყურადღებას იქცევს ის შემთხვევები, როდესაც პირის ნიშნის გადასმის შემთხვევაში ზმნას **ი-** პრეფიქსის წინ კვლავ დაერთვის პირველი პირის ფორმანტი და ვიღებთ პირველი პირის ორმაგ ნიშანს: **ი-**ს წინ — **გ-**ს და მის მომდევნოდ — **ბ-**ს:

ვიციქ || იბციქ || ვიბციქ → || ვიბიქ „ვიქნები“,

ვიციდი || იბციდი || ვიბციდი → || ვიბიდი „ვიყიდე“,

ვიცვილუნქ || იბცივილუნქ || ვიბცივილუნქ → || ვიბილუნქ „თავს ვიკვლავ“,

ვიცდენქ || იბციდენქ || ვიბციდენქ → || ვიბიდენქ „ვიყიდი“,

ვიცოთანქ || იბციოთანქ || ვიბციოთანქ → || ვიბოთანქ „ჩემ თავს ვესვრი“ და სხვ.

ორმაგი აფიქსაცია შეიძლება გვქონდეს მაშინაც, როდესაც ბაგისმიერი თანხმონით დაწყებულ ზმნურ ფუძეებში პირველი პირის ნიშანი ფუძის შიგნით გადაისმის (ინფიქსად იქცევა) და მომდევნო თანხმონი მყლერობა-სიყრუის მიხედვით შეეწყობა; გვექნება პარალელური ფორმები:

ვბარუნქ || ბაბრუნქ || ვბაბრუნქ „ვბარავ; ვბერავ“,

ვმანუნქ || მამნუნქ || ვმამნუნქ „ვტრუსა“,

ვფიქრენქ || ფიფქრენქ || ვფიფქრენქ „ვფიცულობ“,

ვპუტორუნქ || პუბტორუნქ || ვპუბტორუნქ „ვგლეჯ; ვპუტავ“

და სხვ.

პირველი პირის სუბიექტის ორმაგი აღნიშვნა, რასაკვირველია, ახალი მოვლენაა და იმის მიმანიშნებელია, რომ გადასმული ნიშნის ფუნქცია ერთგვარად დაჩრდილულა და ამიტომ ხდება პირის პრეფიქსისათვის ბუნებრივ ადგილს (ზმნის თავკიდურ პოზიციაში) **გ-**ს ხელდახელ დართვა.

ნ ი ნ ო ჯ ო რ ბ ე ნ ა ძ ე

„**ყურანლისტის ორთოგრაფიულ-სტილისტიკური ლექსიკონი**“

ბოლო პერიოდში საქართველოში მიმდინარე პოლიტიკურ-სოციალურმა პროცესებმა და ამის შედეგად ახალი, უცხოური ლექსიკის შემოსვლა-დაძველება; თანამედროვე, ახალი ტერმინოლოგიის შექმნის აუცილებლობამ მწვავედ დასვა მართლწერისა და მართლმეტყველების მოგვარების საკითხები. სწორედ ამიტომ ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ქართული მეტყველების კულტურის განყოფილებამ საჭიროდ მიიჩნია „**ყურანლისტის ორთოგრაფიულ-სტილისტიკური ლექსიკონი**“ შექმნა, სადაც „**ორთოგრაფიულ ლექსიკონში**“ უკვე დაფიქსირებულ ყველაზე ხშირად ხმარებულ სიტყვებთან ერთად შეტანილ იქნა ახლად შემოსული ლექსიკაც.

გარდა ამისა, „**ყურანლისტის ორთოგრაფიულ-სტილისტიკური ლექსიკონი**“ მთელ რიგ სიახლეებს გვთავაზობს (რომელთაგან ზოგიერთი ნაწილობრივ ასახულია 2002 წელს გამოცემულ „**ყურანლისტის სტილისტიკურ ცნობარში**“). მაგ.:

1. გარდა ორთოგრაფიულ-მორფოლოგიურისა, ლექსიკონში ასახულია სინტაქსურ-სტილისტიკური ხასიათის შეცდომებიც; მაგ.:
განლაგდება - ზეპირ მეტყველებაში ხშირად ისმის... ამ პოზიციაზე **განლაგდება** სხვა ფეხბურთელი... უნდა იყოს: ...
დაიკავებს ადგილს...
2. უცხოურ, განსაკუთრებით, ახლად შემოსულ სიტყვებთან, რომელთა შინაარსიც ბუნდოვანია და რომელთა გამოყენებაც ხშირად კონტექსტურად არასწორად ხდება, მოცემულია განმარტებებიც. ლექსიკონს არა აქვს პრეტენზია, განმარტებითი ხასიათისა იყოს - აღნიშნული სიახლე ხელს შეუწყობს სიტყვის მართებულ კონტექსტში გამოყენებას (განმარტება მიწერილია მაშინაც, როდესაც სიტყვის მხოლოდ ერთ-ერთი მნიშვნელობაა უცნობი); მაგ.:
პრეისკურანტი: გასაყიდი საქონლის ფასების ცნობარი
3. საჭიროების შემთხვევაში სალექსიკონო ერთეულთან მოცემულია მოკლე კომენტარიც; მაგ.:
ჯდება (ის), მაგრამ: **სხდებიან** (ისინი): სუბიექტის რიცხვის მიხედვით ფუძემონაცვლე ზმნებია

4. ლექსიკონის მნიშვნელოვანი ნაწილი უჭირავს პარონიმებს შესაბამისი განმარტებებითა და კონტექსტების გათვალისწინებით; მაგ.:

საცოლე (ვინც ცოლად უნდა ითხოვონ) - **საცოლო** (ვისაც ცოლის შერთვა შეჰფერის)

სიახლეებია ტექნიკური მხრივაც. უკვე არსებულ და ფართოდ აპრობირებულ ნიშნებთან ერთად (**[...კი არა], [და არა...]** და ა. შ.) გამოყენებულია შემდეგი პირობითი ნიშნებიც:

1. ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა მოცემულია **ი** (ასევე, **ა**) დაბოლოებით, რომელიც კავებშია ჩასმული. ამან საშუალება მოგვცა, თავიდან აგვერიდებინა ბრუნვის სახელწოდების მითითების აუცილებლობა და სიტყვის ნათესაობითი ბრუნვის ორივე შესაძლო ვარიანტიც (საგვრცობით თუ მის გარეშე) ნაჩვენებია;
2. **ი**-ზე დაბოლოებული სახელების ბოლოკიდური ხმოვანი გახაზულია, რაც მის ფუძისეულობაზე მიგვითითებს. ამავდროულად, იგულისხმება (და არის კიდევ მიწერილი ფრჩხილებში), რომ ეს **ი** ბრუნვისას არ უნდა შეკვეცვოდ;
3. ლექსიკონი რომ არ გადატვირთულიყო, კომენტარი მოცემულია ყველაზე გავრცელებულ (ან ანბანის მიხედვით პირველ ადგილას მყოფ) სიტყვასთან. დანარჩენ ფორმებთან მითითებულია ერთეული, რომელთანაც კომენტარია დამატებული; მაგ.:

მრავალი საქმე, წერილი... [და არა მრავალი საქმეები, წერილები...]; იხ. **ბევრი**

4. იმ ფორმებთან, რომელთა პარონიმებად მიჩნევაც გაჭირდა, მაგრამ რომელთა არევის ალბათობაც არსებობს, გამოყენებულია პირობითი ნიშანი **შდრ.**: მაგ.:

სალტე...: ლითონის რკალი... **შდრ.**: **სალტო**: 1. აკრობატული ნახტომი... 2. ... სახიფათო ნაბიჯი

ყოველივე ზემოჩამოთვლილი ლექსიკონის მოხმარების გაადვილებისა და სრულყოფისაკენ იყო მიმართული. იმედია, „**ჟურნალისტის ორთოგრაფიულ-სტილისტიკური ლექსიკონი**“ დახმარებას გაუწევს როგორც ჟურნალისტებს, ასევე, ენის სიწმინდით დაინტერესებულ ყველა სხვა პირს. ივარაუდება წიგნის მეორე ნაწილის გამოცემაც.